

fites

núm 2 · any 2001

S U M A R I

Editorial	2
Opinió	4
Investigació sense rumb. Universitat absent Antoni Ferrer Abárzuza	
Ja fa temps que les muses estan cansades: L'educació museística no és solament transmissió o diversió Carla Padró	8
El inicio de la Arqueología en Ibiza y Formentera (II) Jordi H. Fernández Gómez	15
La prehistòria pitiüsa: Avenços, rectificacions i perspectives de futur Benjamí Costa · Victor M. Guerrero	28
El retaule de Nostra Senyora de Jesús: Estat de la qüestió. Laura Amengual i Serra	42
Notes sobre l'evolució política, social i econòmica de les Pitiüses en el segle XIX (I) Núria Benito Muñoz	52
Novetats bibliogràfiques	65
Una ullada a internet Ferran Nogués i Tolnay	71
Informació del MAEF Memòria de les activitats del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera durant l'any 2000 Jordi H. Fernández	73
Informació de l'AAMAEF Memoria de las actividades realizadas en el año 2001 Ana Mezquida Orti	80

FITES núm. 2 • any 2001

EDITA:	Associació d'Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera Via Romana, 31 • 07800 Eivissa Tel. 971 30 17 71 • Fax 971 30 32 63
DIRECTOR:	Benjamí Costa Ribas
SECRETÀRIA DE REDACCIÓ:	Ana Mezquida Orti
CONSELL DE REDACCIÓ:	Jordi H. Fernández Gómez Antoni Ferrer Abárzuza Vicent Mari Costa
DISSENY I DIAGRAMACIÓ:	Carmen Barrés
IMPRÈS A:	Impremta Ibosim S.L. Pere Francès, 20-22 • Eivissa
DIPÒSIT LEGAL:	I-284-2000
600 pts • 3,61 €	

Editorial

Temps de canvis, futur incert

Aquest any 2001, que ja és a prop de cloure's, és ple d'una forta càrrega simbòlica en ser el primer d'un nou segle i d'un nou mil·lenni. Aquest fet provoca en moltes persones la sensació de ser al llindar entre una època s'acaba i una altra de nova que comença, amb la incertesa que comporta el pressentiment de que el que pot esdevenir serà ben diferent del que fins ara coneixíem. I, si hem d'atendre alguns importants esdeveniments d'enguany, cal reconèixer que hi ha motiu per a la preocupació sobre quin serà el futur que ens espera.

Tota persona amb sentiments no pot deixar d'esgarriar-se davant del tràgic destí de les víctimes dels atemptats de Nova York i Washington, o de commoure's amb l'espant de l'afganès, de l'israelià o del palestí, que avui torna a veure bombes esclatant a prop seu. Tot això són les tristes conseqüències de la intransigència dels que cavalquen dalt del convenciment de posseir la veritat absoluta. Però, sense que els resultats siguin comparables en la seva magnitud –tot i que potser sí que ho són en el fons i en el seu sentit–, podem dir que ben a prop tenim també exemples d'actituds fonamentalistes, intransigents, o "talibanes" que diríem avui. Un dels més flagrants és la decisió que ha pres la Generalitat Valenciana amb el seu decret que, en resum, limita l'estudi de la literatura als autors nascuts dins els límits de l'antic regne de València. Així com els talibans d'Afganistan feren miques les estàtues que els recordaven el passat hindú de terres que l'esdevenir del temps va fer seves, el govern autonòmic de València intenta esborrar les traces d'un passat comú amb altres comunitats: la catalana, l'aragonesa i la balear. Fets d'aquesta casta no són res estrany ni nou per a nosaltres, aquest és només el darrer que ve a sumar-se a una llarga llista. Perquè els intents de perseguir i esmicolar la nostra cultura, trencant-ne la unitat, buidant-la de contingut i recloent-la a l'àmbit menor de la història local, el folklor, el particularisme intrascendent o la simple anècdota, parteixen de ben lluny.

Però no volem caure en el neguit de veure només allò negatiu. En el camp de la cultura, si observem el panorama de casa nostra, cal reconèixer també alguns símptomes que ens mouen a mantenir certa esperança. S'ha observat una millora en la incapacitat, o quant menys manca d'agilitat, que no permetia posar solucions a problemes greus, que des de fa molt temps tenien la gestió del patrimoni i la cultura pitiusos en una situació evident d'esclerosi. Sembla que el Consorci del Patrimoni de la Humanitat comença per fi a treballar; darrerament els barems per a l'adjudicació dels projectes d'intervenció en el patrimoni, com són els estudis previs, les obres de restauració o les excavacions d'urgència, van movent-se cap a criteris de professionalitat; i també, després d'un llarg parèntesi, aquests darrers dos anys tornen a haver-hi programes d'investigació que es posen en marxa amb el recolzament de subvencions de sous públics, permetent el desenvolupament de treballs de camp importants, com les prospeccions a la cala de Sant Vicent, les excavacions a la Mola de Formentera, a la necròpolis del Puig des Molins i al Pou des Lleó. Alguns mercès a convenis del Consell Insular amb institucions com la Universitat de València, i altres amb el benemèrit mecenatge d'empreses privades, com ara *Diario de Ibiza*.

També –i això és un altre dels símptomes positius d'enguany–, en el 2001 s'han donat els

passos principals per acabar amb la penosa i injustificable situació de tancament del Museu Monogràfic del Puig des Molins, que és una secció del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera (MAEF), de titularitat estatal i amb la gestió transferida al Govern de les Illes Balears. Després de gairebé sis anys, el Ministeri d'Educació i Cultura ja ha redactat un avantprojecte d'obres de reacondicionament de l'edifici, tant quant a les sales d'exposició permanent com a les infraestructures internes de treball, donant solució a problemes endèmics de l'immoble, com és el de la seva accessibilitat, circulació interna, etc. Tanmateix s'ha encarregat l'avantprojecte museogràfic que ha de definir com ha de ser la nova exposició permanent. Cal esperar, per tant, que en un termini raonable, que tot i així no serà inferior d'un any i mig o dos anys, tindrem obert un museu molt millorat i amb una bona capacitat de servei.

També és cert que les instal·lacions de la seva seu a Dalt Vila varen ser renovades l'any 1995, i també que estan finalitzant les obres de la seu del Museu dels Pintors Puget, a Can Llaudis, que sembla ser que s'integrarà com una nova secció del MAEF.

Però, malgrat tot això, lluny del que semblaria un futur que s'augura prometedor, resulta que la institució cultural més antiga de les Pitiüses, el Museu Arqueològic, creat el 1907 (vegeu al número 1 de FITES i a aquest mateix els articles de J. H. Fernández) i que gestiona un dels béns declarats Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO el 1999, que és la gran necròpolis del Puig des Molins, no té a hores d'ara el seu futur completament assegurat. Si bé no està en tela de judici la seva continuïtat com a institució, la seva situació –i, per tant, la tasca que desenvolupa en la societat eivissenca i formenterera– no està a l'alçada dels reconeixements que la seva antiguitat i la declaració de patrimoni mundial li haurien de reportar.

Els museus, tal com s'han d'entendre a l'actualitat (vegeu al número 1 de FITES l'article de V. Marí Costa), no són només sales d'exposició; són llocs on es fa recerca, on es conserva el patrimoni i on es divulga el patrimoni. La minsa dotació de personal del MAEF (vegeu-ne les dades a la Memòria de l'any 2000 que es publica en aquest número) no permet el desenvolupament correcte d'aquestes tasques, ni tampoc afrontar el seu propi creixement, ni molt menys les noves exigències que la societat contemporània fa als museus. I, el que és encara pitjor, no sembla haver cap perspectiva de que alguna de les places del catàleg de llocs de feina que ja

fa anys va aprovar el Parlament Balear vagin a ser dotades en breu.

Alguns exemples palesen ben clarament les greus mancances actuals. El taller de restauració i conservació de peces arqueològiques del MAEF té tots els mitjans necessaris i té la responsabilitat de garantir la conservació futura de peces arqueològiques úniques al món: mai no ha tingut personal fix. La biblioteca del MAEF, especialitzada en arqueologia púnica, però rica també en temes d'història general i local, és la segona d'Eivissa en número de volums i una de les primeres d'Espanya en la seva especialitat: no ha estat quasi mai oberta al públic per falta de medis i de personal, i per això si algú necessitava fer alguna consulta bibliogràfica havia de concertar-la prèviament. També hi ha que dir que la necròpolis del Puig des Molins, que ja fa dos anys que és Patrimoni de la Humanitat, no només segueix sense comptar amb cap partida pressupostària assignada per al seu manteniment i millora, sinó que les milionàries inversions que es prometien per enguany i que s'havien d'augmentar l'any que ve, semblen haver-se esvaït en la nebulosa dels pressuposts.

Però, malgrat tots els problemes, el MAEF ha celebrat enguany les *XVI Jornades d'Arqueologia Fenicio-púnica*, que any rere any conviden les màximes autoritats en aquest camp de la història per assabentar al públic eivissenc dels avenços de la investigació. Enguany també s'han publicat els números 47 i 48 dels *Treballs* del MAEF, publicacions que arriben a la major part dels museus, facultats i instituts d'història d'Espanya i de fora d'Espanya i a la vegada li permeten intercanviar publicacions amb aquestes institucions culturals. Paral·lelament porta a terme la feina callada de la participació a congressos, jornades i trobades d'especialistes en món púnic i en història en general, porta una línia de recuperació de materials arqueològics que romanen en mans privades, consciència la gent de les nostres illes de la importància d'aquest patrimoni sobre el que s'ha de construir la història insular, etc.

Creiem que el MAEF, i no en va expressem aquesta convicció en la revista de l'AAMAEF, mereix una major atenció per part de les institucions que gestionen els cabdals públics. Perquè en aquests inestables dies de començament del nou segle XXI, hem de dir que el futur d'aquest museu, que ha de garantir-nos l'accés i el gaudi d'un importantíssim patrimoni que ens pertany a tots, segueix sent precari i incert. ●

OPINIÓ

Investigació sense rumb. Universitat absent

Davant dels encerts aliens, tothom calla com un mort. No dic que de tant en tant no s'hi produeixin obres considerables, en tots els àmbits, però allò que falla és la valoració que en fem. Sovint, l'absoluta manca de valoració que es detecta. No hi ha eco ni ressò de cap mena. I una cultura sense ressò està destinada fatalment a la seva desintegració, al seu progressiu esfilagarsament. Ens haurem perdut nosaltres mateixos per haver callat massa. Per no haver-nos preocupat dels altres, per no haver estat capaços de ser generosos en veu alta o per escrit.

Àlex Susanna *Quadern d'ombres*, ed. Columna, 1999, Barcelona

La universitat es defineix com a l'eina investigadora de la societat. A la universitat es preparen els futurs professionals de les diferents branques del saber mitjançant un procés que a la vegada que formatiu és creador de coneixement. Els catedràtics i professors impulsen aquesta creació i la dirigeixen segons la seva orientació i les circumstàncies intel·lectuals i també socials del moment.

L'estat Espanyol, com és ben sabut, es troba dividit territorialment en comunitats autònomes i aquestes a la vegada en províncies o com se'ls vulgui dir. Cada una d'aquestes unitats, o la seva gran majoria, té una universitat pròpia. Destaquen, certament, les centrades a les ciutats més poblades: Madrid, Barcelona, València, Sevilla, etc. però no ens són desconegudes les universitats de Cadis, Tarragona, Valladolid, etc.

A la comunitat autònoma de les Illes Balears tenim també la nostra universitat, que és l'ent en què la societat balear ha delegat la missió de, com deia abans, formar els futurs professionals mitjançant l'esmentat sistema que permet l'aprenentatge a l'hora que la generació de coneixements

aprofitables per la comunitat. Un treball de curs d'un alumne és, a la vegada que un mitjà pel qual l'alumne aprèn, un document del qual es pot desprendre un coneixement ben vàlid per a la comunitat científica; no en parlem ja d'una tesi doctoral. Un professor universitari en l'exercici de la seva docència, ensenya a la vegada que genera saber amb la seva investigació.

La universitat no és, doncs, tal i com un museu no és només un conjunt de vitrines amb objectes, un conjunt d'aules, i encara menys un tràmit per aconseguir un títol. El títol, si de cas, acredita un aprenentatge fet a l'ent que la societat ha creat per tal que s'ensenyi als professionals que l'han de servir.

En el camp de la història, i qualsevol disciplina que aspiri a obtenir coneixements del passat és història, el paper de la universitat és bàsic, ja que és una activitat científica que en principi no produeix guanys econòmics immediats, tot i que existeixen importants vies per involucrar el capital privat com a mecenes de la investigació.

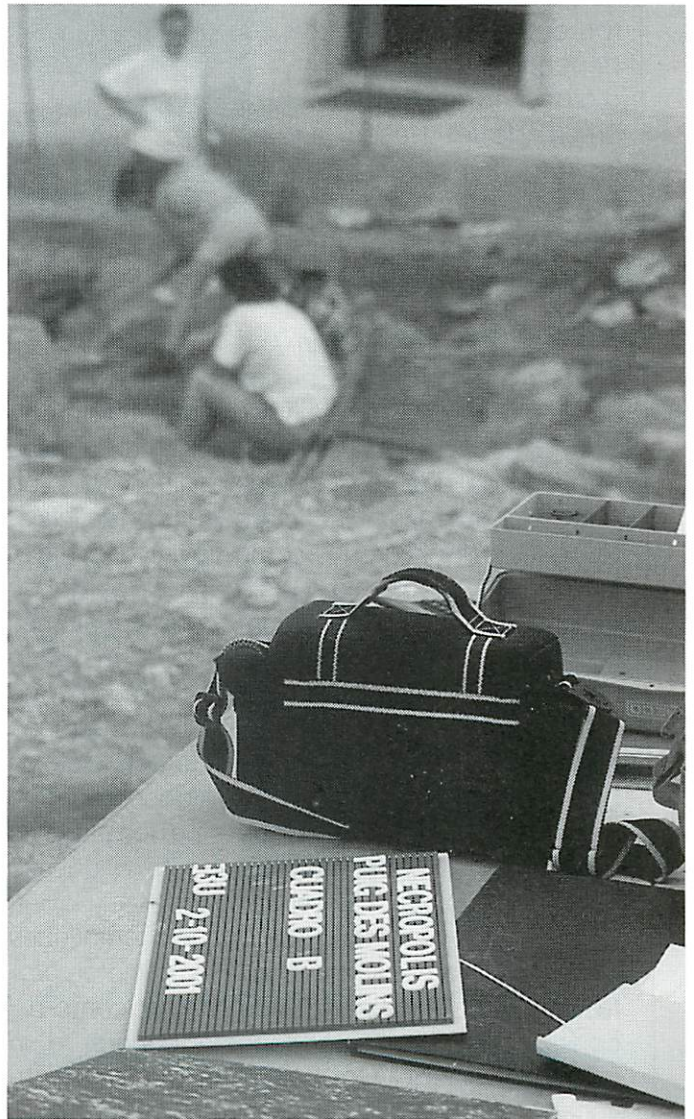
A Eivissa i Formentera, l'ent a qui hem encomanat la feina (i amb aquest encàrrec, els diners

per dur-lo a terme) de realitzar la pertinent investigació no respon de manera adient o fins i tot puc dir, trist, que no en respon en absolut. La Universitat de les Illes Balears (UIB) no genera a les Pitiüses cap mena de coneixement sobre el passat d'aquestes illes. No es tracta d'acudir al fàcil recurs de donar les culpes al centralisme mallorquí (el qual existeix de manera patent) sinó de plànyer aquesta mancança, i de lamentar-la molt i molt profundament.

La recerca històrica a les Pitiüses es pot dir que es basa primerament en la iniciativa particular dels investigadors. En són fruit la gran majoria de les publicacions eivissenques, fins i tot les editades per organismes públics i entitats culturals. Això vol dir en la majoria dels casos que són investigacions no remunerades: treballs acadèmics, treballs fets voluntariosament a estones lliures i el producte, quasi sempre laudable, dels esforços dels aficionats. Fins i tot els premis d'investigació no poden ser considerats remuneracions, ja que en el moment de fer el treball no hi ha (per això són premis) cap garantia de rebre'n una compensació econòmica: el guardonat pot ser un altre. En altre lloc diferent queden les beques de recerca, molt positives en la seva funció, però generalment un tant curtes de finançament i de poca durada. Encara en un altre pla hi ha les comptades investigacions sobre aspectes que solen ser molt concrets i que s'han dut a terme dins programes de recerca amplis, avalats per universitats (entre les quals no se sol trobar la UIB) i finançades també en tot o en part per aquests organismes de fora de les Pitiüses.

El resultat és que no existeixen línies de recerca fomentades des de i per a les Pitiüses. Aquesta afirmació no s'ha d'interpretar com a xovinista, sinó com la creença que és des del coneixement de la realitat insular que s'han de crear, dirigir i mantenir en el temps les recerques de més urgència. Tant dóna si les fa un equip en què hi hagi eivissencs o mallorquins o si el formen australians. L'important és que la iniciativa i la traça del que es vol parteixi del coneixement de les necessitats de recerca a les illes i no de les preferències més o menys encertades però subjectives dels directors dels equips de recerca. Per posar un exemple extrem, si ens trobàssim davant la disjuntiva d'haver de dotar econòmicament una sola investigació i les possibilitats a triar eren, posem per cas i per no sortir del camp de la història, un estudi ampli sobre la documentació de l'Església a Eivissa i Formentera o una sèrie de campanyes d'enregistrament d'història oral entre persones majors

de setanta anys, crec que per a tothom l'elecció seria clarament la segona, donada la peremptòria urgència de deixar constància del que saben o de part del que saben unes persones que poden deixar d'estar entre nosaltres en qualsevol moment. En les actuals circumstàncies, però, ens podem trobar en el cas que una universitat decideixi l'estudi de la documentació eclesiàstica, cosa molt loable, però que per la falta de recerca de les Pitiüses quedi per fer (i quedarà per sempre) el recull d'enregistraments a persones majors. De fet, és aquesta la circumstància, amb exemples diferents, davant la qual ens trobam: les coses que tenen preferència —jo crec que una preferència clara i nítida, objectiva— estan quedant per fer, mentre que se n'escometen d'altres d'indubtable interès

Investigació Arqueològica: excavacions de l'any 2001 a la Necròpolis del Puig des Molins.

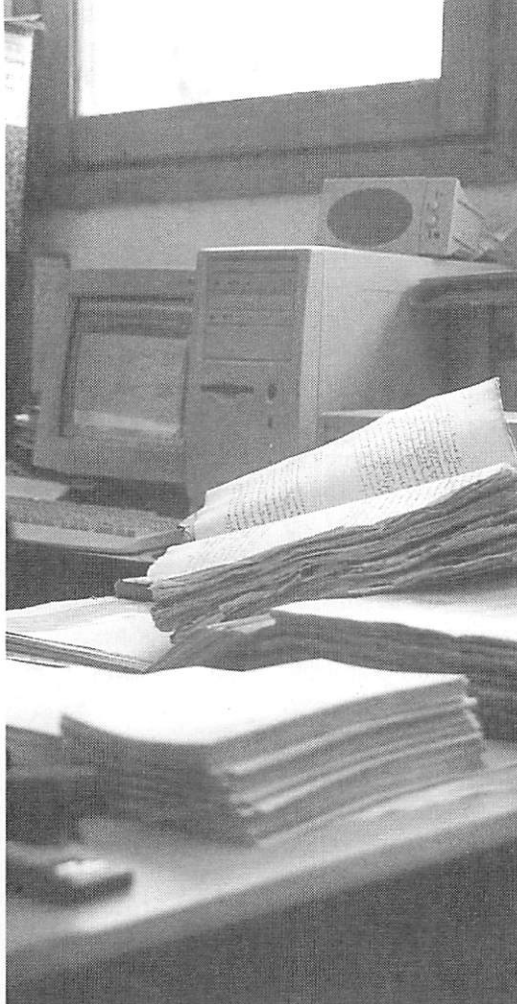
científic però que tal vegada no són d'una urgència tan fulminant.

He esmentat les beques d'investigació i les publicacions. A Eivissa i Formentera les beques s'han incrementat de manera notable els darrers anys. Són sense lloc al dubte un instrument útil per al foment de la recerca, però això no obstant, són una eina que té una ductilitat i una capacitat de maniobra limitades. Els límits de les beques com a eines de foment de la recerca depenen molt de les condicions amb què es creen, de les bases que les regeixen, però a la vegada estan emmarcades per una estructura rígida que restringeix un espai fora del qual la seva aplicació no és ren-

dible, no és profitosa ni convenient o només ho és a molt curt termini i quasi unilateralment.

Una beca no ha de substituir mai la feina remunerada d'un professional o fins i tot d'un equip de professionals. Una beca, per definició, té molt de fons perdut o més aviat d'inversió. Inversió en la formació d'una persona per tal de fer-ne un professional o un professional més preparat o amb experiència sobre un camp determinat i concret. El muntant de la beca no és el pagament del document que la persona becada lliurarà al final del període estipulat. La beca es crea perquè, amb aquell document que lliurarà el becat, sabrem que s'ha format més profundament sobre aquell aspecte o qüestió sobre el qual es va centrar la beca. Sovint, doncs, la convocatòria de beques temàtiques de recerca, va encaminada a la formació de professionals preparats en un determinat camp del coneixement o en un aspecte concret d'un camp de coneixement perquè l'organisme convocant de la beca té necessitat d'aquest tipus de professionals i té la intenció de contractar alguna de les persones becades un cop finalitzat el període formatiu que representa la beca.

Altrament, és a dir quan no és la formació de la persona becada sinó la feina que aquesta

Investigació històrica: transcripció de documents de l'Arxiu Històric d'Eivissa.

durà a terme durant la beca el que interessa realment, les beques no són més que una manera d'aconseguir cobrir una necessitat amb mà d'obra barata i, a més, estalviant totes les despeses de seguretat social que implica un contracte i negant a la persona becada les pertinents contraprestacions per atur implícites a un contracte. En aquest cas, la naturalesa mateixa de la beca queda subvertida.

No m'heu de confondre, el recent augment del nombre les beques d'investigació convocades a les Pitiüses és una iniciativa ben lloable i va encaminat, tal vegada inconscientment, a suplir una mancança greu ja esmentada: l'absentisme investigador de la UIB a les Pitiüses. Per aquesta causa, les arques

públiques es veuen forçades a desembutjar, per una banda el que costa el manteniment de la UIB i després el que costa cobrir les deficiències que té aquest ent (per exemple dedicant partides a beques d'investigació). És cert que en el cas que la UIB o altra universitat tengués obertes diverses recerques a les Pitiüses, el Consell Insular o els ajuntaments haurien de convocar igualment algunes ajudes a la recerca, però cal no oblidar que la seva funció — la dels consells i els ajuntaments — és purament administrativa i si d'alguna manera financen investigacions, és de manera subordinada i d'afegitó generós de la seva missió primordial. Un tècnic de cultura de l'administració no és un catedràtic d'universitat, ni ho ha de ser, ambdós càrrecs tenen i han de tenir funcions molt diferents i per això s'han creat i actuen dins organismes diferents.

Pel que fa a les publicacions, només dir que certament el seu nombre ha augmentat de manera molt notable els darrers anys. Moltes d'aquestes publicacions, tal vegada la seva majoria, té a veure amb l'estudi del passat d'una manera o altra. Només m'interessa ara saber quants d'aquests llibres són edicions del resultat de feines de recerca encarregades i remunerades. Ben segur que són ben pocs. Vaig a posar

un exemple molt gràfic, quasi dolorós: mentre que segurament el 100% dels plànols que fa un arquitecte són fruit d'un encàrrec i per tant remunerats, prop del mateix percentatge dels llibres d'història són el resultat de feines realitzades durant el temps lliure de persones dedicades a altres oficis i per això *gratis et amore*.

El resultat de la observació del fruit del conjunt d'aquestes publicacions és la materialització de la idea de dispersió. Són obres nascudes de la voluntat particular de cada u, no hi ha línies de recerca i si hi són, són les pròpies de cada autor. Rarament, per tant, la temàtica dels llibres està en relació amb una anàlisi prèvia de les necessitats de recerca que té la societat pitiüsa actual.

Naturalment això no és culpa de cada un dels autors i autores de treballs d'aquesta recerca pròpia i voluntariosa, sinó tot el contrari, aquestes persones tracten d'omplir, ben sovint molt exitosament, un buit en la recerca i satisfer una inquietud personal ben legítima. El problema és que tal vegada qui hauria de tenir el mànec de la paella en la qüestió de la recerca ha deixat anar la seva responsabilitat sobre les espatlles d'aquest conjunt heterogeni, en preparació i mitjans, d'investigadors voluntariosos i en gran mesura inconnexos entre ells mateixos.

La UIB té a les Pitiüses un buit, una absència, que s'ha tractat d'omplir amb la creació de l'Extensió Universitària de la UIB a Eivissa i Formentera. No entraré a qüestionar si hagués estat més efectiu un programa d'ajuts a estudiants per permetre'ls el desplaçament i l'allotjament a les ciutats amb universitat que no la solució adoptada. El que sí vull remarcar és que aquesta solució va encarada a solventar problemes de mobilitat dels estudiants, de fer-los més avinents les aules, però de cap manera pot dir-se que l'Extensió fomenti la investigació ni trasllada l'activitat investigadora que es deu fer a Mallorca a Eivissa i Formentera ni té les infraestructures necessàries per assumir aquesta important tasca. L'argument de la joventesa de l'Extensió —el conegut recurs a les frases fetes: «hem d'anar poc a poc», «per alguna cosa es comença», etc—, si alguna vegada fou vàlid en la comunitat autònoma de major renda per càpita de l'estat Espanyol, comença ja a poder-se rebatre només al·ludint a la data de creació de l'Extensió de la UIB a Eivissa (1997).

El que finalment és cert, tot i que amb la perspectiva dels anys es podrà veure millor, és que la investigació històrica a Eivissa i Formentera no té unes directrius clares, cosa que no és el mateix que dir, ni de bon tros, que no n'hi ha; si

tal digués, jo estaria negant la meua pròpia modesta aportació i la més important d'un bon nombre de bons professionals i de meritosos aficionats. Aquestes línies no són de cap manera per llençar la UIB a l'abisme, ni per gemegar davant cap mur i espero que tampoc per predicar en el desert. Únicament és la manera de transmetre una inquietud meua pròpia a qui tenguí l'amabilitat i la paciència de llegir el que he escrit. Tal vegada reflexionant podrem entre tots millorar els aspectes més deficients de la nostra societat i crec, no cal repetir-ho però ho faig, que aquest de la recerca en el camp històric n'és un de ben greu. Segurament ho és per la seva enorme extensió i la complexitat dels diferents elements que abraça: des del major que apareix a l'esquela de la premsa i se'n du amb ell un saber segurament no recollit enlloc més, fins a la documentació aplegada a qualsevol arxiu que no reuneix les condicions necessàries de conservació, passant pel jaciment arqueològic destruït sense documentació prèvia per la pala excavadora o la casa pagesa reformada sense el que hauria de ser el pertinent estudi històric, tan pertinent com el permís d'obres municipal o la signatura de l'arquitecte i de l'aparellador als plànols.

El debat és obert i davant l'aparent consistència d'algunes de les meves afirmacions, darrere tot són dubtes i plantejaments contraposats. Tal vegada tot plegat és culpa nostra aquest vagareig sense rumb de la investigació, aquesta certa desídia, culpa dels eivissencs i dels formenterers que no ens em interessat a prou per entrar en les engranes de la UIB; de fet, som molts els que hem estudiat a altres universitats. També pot ser que la solució no passi per la UIB i hagin de ser els locals estil Institut d'Estudis Eivissencs els que hagin d'atiar el caliu de la recerca. Tal vegada alguns siguem massa exigents i realment ens trobem en un moment immillorable de l'estat de la investigació. El debat és obert, la discussió, si tant voleu, però hem d'evitar l'apatia, la manca de ressó que ens pot dur on diuen les paraules d'A. Susanna que he triat per a l'encapçalament d'aquest article d'opinió: al total «esfilagarsament» de la nostra cultura.●

Antoni Ferrer Abárzuza

Nota:

Aquesta secció és oberta a la col·laboració dels lectors. Les opinions expressades són responsabilitat exclusiva de l'autor i no són necessàriament compartides per l'AAMAEF.

Ja fa temps que les musees estan cansades:

L'educació museística no és solament transmissió o diversió

Carla Padró

RESUMEN: La museología más conocida es aquella que considera la autenticidad y la estética de las piezas creyendo que el visitante es un ser pasivo que se maravilla por la oferta que los museos ofrecen. Sin embargo, existen otras líneas museológicas que, sin descuidar una línea conservacionista, defiende la posibilidad de explorar la polivocalidad de los objetos, entendidos no como piezas de gran valor estético ni como documentos, sino como artefactos que pueden ayudar a las comunidades museísticas y a las comunidades de visitantes a facilitar la reflexión sobre los procesos de producción, distribución y exposición de estos artefactos. Este artículo defiende la necesidad de formar a museólogos educadores de museos capaces de mediar entre la mirada museológica y los cambios de contexto y significado de los objetos y de los visitantes.

SUMMARY: Museums are in a process of change. However, most of them still rely on the aesthetics of their objects or on the passivity of the information they contain. As a matter of fact, museums embody histories, memories and museological processes which can contribute providing a much more reflective practice. This article explores the relationship between the politics of the silent object and the poetics of the kaleidoscopic object and its implications for museum professionals and museum educators.

Si ens passegem per les nostres ciutats, ja siguin grans o mitjanes, petites o provincianes podrem, amb facilitat, trobar allò que en pocs segons tan ens satisfà. Ens referim a tot un reguitzell d'artefactes patrimonials. És a dir, exposicions estrella, exposicions d'artistes, exposicions històriques, exposicions sobre el barri, cases històriques restaurades i reconvertides per usos formatius o comercials, monuments sense màcula, escultures públiques i un seguit d'elements que ajuden a construir les nostres seductores identitats. Les exposicions, juntament amb aquests altres artefactes patrimonials ajuden a configurar un paisatge cultural i ciutadà on la seducció és imperativa. Cartel·les estratègiques, reproduccions d'objectes, experiències simulacre

i la promesa de poder palpar amb els nostres propis ulls objectes autèntics rescatats del passat o bé, objectes d'artista i petjades sense pols són algunes de les estratègies construïdes al voltant de les cultures patrimonials.

De fet, des dels anys vuitanta, les exposicions han anat configurant-se com a suports museístics mitjançant els quals els museus se situen a l'alçada dels mitjans de comunicació. En aquest sentit, les polítiques d'audiència, les carteres d'especialistes, les acurades senyalitzacions i la subsegüent voluntat que, malgrat tot, els "objectes segueixin parlant per si", o si més no "que els comissaris ens ajudin a que parlin una miqueta més" porten a que museus, centres d'art i d'altres institucions patrimonials semblin

més avesades a la transmissió i a la comunicació d'uns sabers unívocs, que no pas a la interpretació polivocal, la reinvençió i la controvèrsia. Per això, de la mateixa manera que és important tenir una signatura d'arquitecte (recordem els ja tan referenciats casos del Guggenheim de Bilbao o el MACBA de Barcelona), també ho serà el fet d'aconseguir una tesis d'autor, l'aplec d'unes bones peces disseminades per tot el món o el requeriment de la signatura d'un especialista que aconseguixi que la seva mirada ompli de gom a gom les sales amb objectes que sols s'enfoquen des d'un sol front. I és que la tradició transmissora del museu encara està molt arrelada. Aquest article aposta per un canvi d'òptica, aposta per poder construir una política interpretativa i negociadora més enllà de l'exclusivitat de la política conservacionista i transmissora. Per això, fa un repàs sobre la funció educativa del museu entesa ni com a exclusiva difusora, ni com a exclusiva educadora escolar, sinó com una cruïlla de mirades *tot court*: la mirada institucional, la mirada del comissari, la mirada dels visitants i les mirades d'altres mirades, etc. Des d'aquí, els museus i altres artefactes patrimonials poden ser rellegits com a espais d'intercanvi entre visitants, objectes, problemes, sistemes expositius i processos institucionals. Els museus són, doncs, textos que ens referencien i refereixen.

TRANSMISSIÓ O TRADICIÓ?

Hooper-Greenhill denuncia el fet que per molts professionals dels museus l'educació signifiqui encara acumulació de fets i d'informació. L'autora considera que aquesta és una visió estreta i poc apropiada per als museus i més, quan l'educació té altres significats vinculats a la noció de procés d'aprenentatge, més que els seus resultats, vinculats a elements no solament afectius i cognitius sinó també, contextuals i simbòlics, associatius i reconstructors. D'aquesta manera es traspassen els límits d'aquests mons tancats en tenir en compte com les estratègies expositives poden conferir diferents lectures als objectes, i també, com poden configurar creuaments visuals i formes verbals d'organitzar la informació. Així, l'organització i el disseny expositiu rauen més en la reflexió sobre com palesar una idea, en conjunció amb uns públics més que en transmetre-la, com dialogar amb els visitants més que quedar-se en silenci. Aquestes intencions dilaten la tradició transmissora a partir d'una interdisciplinarietat que apro-

pa col·leccions i exposicions des de diferents fronts i no segons la disciplina o intradisciplina pertinent (ciència amb ciència, història amb història, art amb art, etc). Però, és clar, per assolir aquesta concepció més divergent són necessaris equips expositius que vagin més enllà del *comissari estrella* o del *tàndem expert-esteta* i que puguin aportar altres preguntes, altres problemes, altre dilemmes simultanis a la visió plantejada. Aportar oportunitats sembla una fita més dels nostres museus.

QUÈ ENTENEM, DONCS, PER EDUCACIÓ EN UN CONTEXT MUSEÍSTIC?

Tradicionalment l'educació al museu ha estat sinònim d'educació escolar i de provisió de serveis relacionats amb la formació i guia dels docents. D'altra banda, la majoria de voluntats difusores actuals, o el fet de tenir present una gamma més gran de públics, segueixen aquesta concepció de traducció entre expert-novell. Aprofundir en possibilitats de procés i de comprensió més enllà de les pautes i els mètodes, de la traducció i la reproducció, és l'objectiu d'una funció educativa interessada en la comprensió. Segons Roberts, l'educació no tindria perquè relacionar-se solament amb el fet d'ensenyar als visitants, sinó amb el fet que els visi-

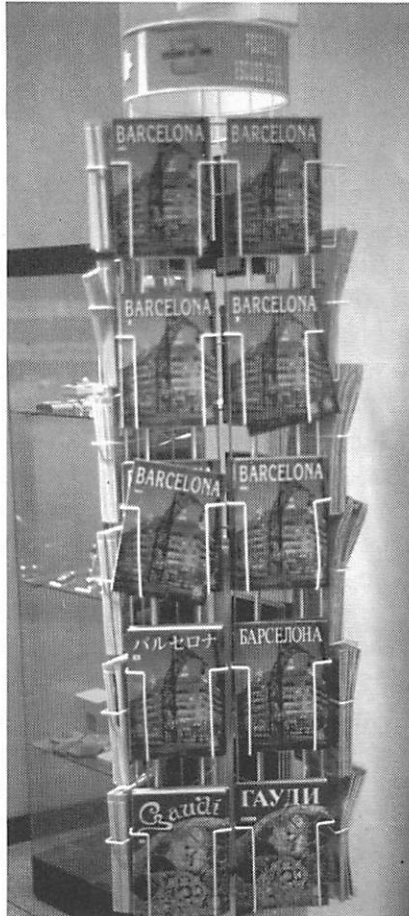
Merchandising de la Informació de Turisme de Barcelona, que mostra una imatge mironiana i a la vegada "castiza".

tants usin els museus d'una manera que els sigui significativa. I és on l'autora troba una dislocació que emergeix entre la cultura del museu i la cultura del visitant. Es tracta de fer possible la possibilitat de negociar aquesta dislocació d'una manera respectuosa per ambdues parts. Seria aquesta una de les apostes per a una funció educativa interpretativa. Així, doncs, l'educació hauria de fugir de les sales, hauria de dil·latar el discurs dels comissaris des d'altres punts de vista i hauria d'ajudar a configurar una reconstrucció dels significats de col·leccions i exposicions. És aquesta una de les maneres de donar i dotar de sentit; des de la relació entre comunitats de visitants i comunitats de professionals que, plegats, poden esdevenir comunitats d'aprenentatge.

Si parem orel·la a aquest canvi de posicionament envers l'educació i envers els museus, seria interessant tenir en compte reorganitzar radicalment la cultura del museu; és a dir, de l'estructura del personal, com també les seves actituds i els patrons de treball per acomodar noves idees i noves aproximacions. Com a professionals de l'educació reclamariem la participació en totes les fases expositives i no solament en l'última. Entraríem en una dinàmica interna d'aportar eines per interpel·lar i interpretar la pròpia institució o, si més no, afegir altres mirades fora de la tradicional organització del comissariat. Ara bé, sense un canvi de mentalitat, una organització departamental sòlida, una política educativa estructurada, unes línies d'actuació pròpies, uns objectius i unes finalitats sorgides de l'experiència dels visitants al museu, unes estructures horitzontals, els departaments d'educació i les institucions museístiques no tenen eines suficients per validar el seu marc d'actuació, ni per crear unes polítiques d'intervenció que els situïn com responsables de la dimensió pública del museu.

MÉS ENLLÀ DEL MARKETING MIX

La voluntat autorreflexiva i crítica que defensem contrasta amb una noció més econòmica del museu en permetre l'educació al museu

Postaler. Barcelona.

com a responsable de si aplega més o menys visitants, de si hi ha més o menys xifres. Es pretén que es construeixi una cultura que reflexioni sobre els museus com a llocs de memòries, d'històries, de visions i d'alternatives. I és que els museus no tenen perquè sempre ser productes de màrqueting mixt. Poden també participar en la reflexió sobre les nostres construccions socials a partir de recerca, visites, experiències, com també de la comprensió dels públics i la mirada dialògica que defensem.

D'altra banda, cal recordar que el museu no és un ens únic, sinó una constel·lació d'institucions amb històries, col·leccions i tipologies de natures sovint molt diferents, malgrat que de vegades mos-

tren col·leccions similars. En aquest punt entren en joc els diferents rols dels productors, col·leccionistes, donants, comissions, etc. No és el mateix visitar un museu de ciència, on la seva filosofia expositiva entronca amb la noció d'experiment que un museu d'art contemporani, que presenta visions múltiples sobre les concepcions de l'art i dels artistes, o un centre d'interpretació històrica, on el visitant participa del procés de reconstrucció del museu. A més a més, seria interessant incidir en el fet que, tal com comenten Falk i Dierking, "els visitants creen els seus propis camins físics, fins i tot quan l'exposició és seqüencial. [...] La majoria de visitants van a exposicions que consideren visualment atractives o intrínsecament interessants per ells. [...] Intenten reverberar les seves pròpies experiències", quan sovint les exposicions estan organitzades de forma que "tenen sentit per als comissaris, però no per als visitants".

Roberts, com educadora preocupada per aconseguir la participació en exposicions, en portar a terme recerca interpretativa per produir programes educatius en relació amb col·leccions i exposicions, afirma que en els Estats Units la funció educativa dels museus ha anat canviant la seva filosofia d'adaptació i de reforç en intentar comprendre la multidimensionalitat de diferents visitants i en donar diferents visions del món. D'aquesta manera, a mesura que els

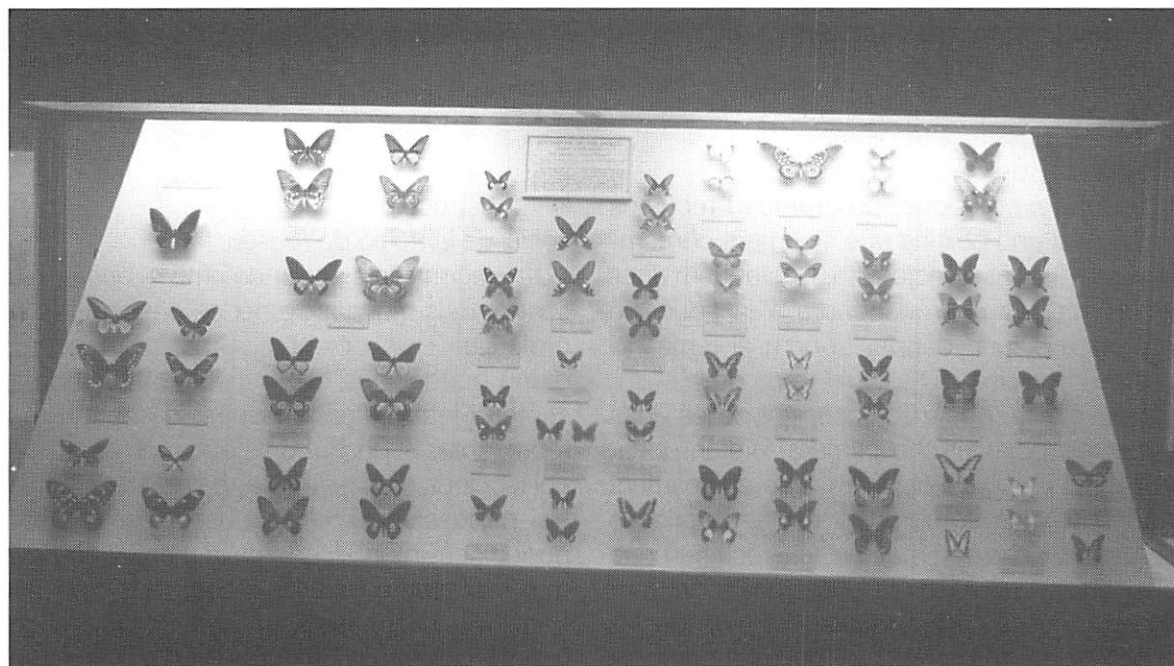
educadors dels museus són capaços de representar les perspectives dels visitants, aquests van pavimentant el camí per interpretacions que aporten contextos de significat alternatius i que reflexeixin, fins i tot públicament als visitants, la base de les decisions preses al darrera d'aquests contextos. La tasca de l'educació passa a ser interpretació. És a dir, un acte de poder que aporta als visitants tant el coneixement com el consentiment per intercanviar una diàleg crític sobre els missatges que representa el museu.

No descuidem però, que aquesta visió de l'educació versa també sobre com contextualitzar i aportar noves interpretacions al voltant dels discursos i les narratives dels museus, i com crear situacions per un aprenentatge significatiu i crític, tant des dels professionals com des dels públics. Aquests postulats els trobem a la museologia crítica que configura part de la museologia anglosaxona on, tal i com reflexiona Roberts, en decurs dels últims anys, el rol interpretatiu de l'educador ha canviat dràsticament de representar la visió de la conservació i del comissari a experimentar amb nous llenguatges i mètodes per representar aquesta veu i per autoritzar veus alternatives. L'objectiu immediat de l'educador sembla que hagi estat el de desenvolupar formes innovadores de fer les col·leccions intel·ligibles i interessants; però, en

fer-ho realitat, els educadors es van trobar que qüestionaven no solament les formes tradicionals de parlar sobre els objectes i abordar-los, sinó també, en si tenen autoritat per aportar altres visions. D'aquesta manera, en trobar-se enmig de la cultura institucional, els educadors en "promoure interpretacions que reflectien els mons i les experiències dels visitants" han incidit en el debat sobre el cànon dins de la institució. Qüestions sobre què representen les col·leccions i qui en controla les representacions porta a parangonar disputes sobre el coneixement i com s'hauria de definir aquest. Com a advocats dels visitants i de les seves perspectives, els educadors dels museus han servit com a catalitzadors d'un ampli canvi vers una definició del coneixement contextualista. És precisament aquest canvi que cal estudiar en més profunditat, documentar i conèixer.

QUINA AUTORITAT?

Aportar visions diferents en relació amb totes les exposicions, correspon al contrapunt de seguir afirmant que els museus tenen l'autoritat de seleccionar, interpretar i presentar tot allò que decideixen té un valor o un significat. Els objectes, extrets dels seus contextos i funcions, adopten nous significats que de vegades es vinculen

Exemple de peces que parlen per si soles i museu estàtic: The Field Museum, Chicago.

a interessos inconscients. D'altres són les pròpies construccions del moment que atorguen un significat o una posició especial. Seguint amb Roberts, de vegades, els professionals dels museus gasten molta energia intentant emfasitzar l'objectivitat i perden de vista el fet que les exposicions, per la seva natura, són un acte interpretatiu. Per això, seria interessant que s'atengués a les exposicions com a fabricacions de discursos i seleccions d'objectes, tasca que l'autora assigna als educadors encarregats d'interpretar les col·leccions mitjançant programes i exposicions, més que resseguir una professió a cavall entre "una concepció acadèmica, didàctica i elitista i, d'altra banda, sensacionalista, superficial i profundament recreativa". Tanmateix, continuem presentant les nostres col·leccions d'una manera autoritària, com a fets objectius, perquè és un hàbit dins la història de les nostres institucions. Roberts advoca per expandir les visions i versions dels museus atès que "si entenem que la interpretació és un aspecte fonamental no solament de les exposicions sinó del coneixement, necessitem pensar en nous camins".

Hi ha diverses possibilitats per expandir la nostra interpretació professional de les nostres col·leccions, exposicions, programes i recursos tot defugint d'una política que solament contempla el vessant conservacionista. Destaquem dues possibles maneres de respondre a la educació transmissora. D'una banda, trobem el tema del llenguatge del museu. D'altra, el tema de la cultura material o el fer-nos més conscient de les vides i visions dels objectes. La primera, pretén donar als visitants i dotar als objectes d'un equipament específic per a la comprensió de les retòriques dels museus. Hi ha una reivindicació recurrent que propugna una millora en la comprensió del llenguatge del museu com a museu. És a dir, destaca la necessitat de conèixer el museu a bambolines o quina n'és la història, el processos i com aquests elements es vinculen amb les pràctiques, les missions, les funcions, el programa i les línies de recerca d'aquests. Seria aquesta una estratègia de procés que ens portaria a reflexionar sobre

Dibuix infantil. Parvulari seguint el model de les escoles Montessori.

la construcció social de la noció de museu.

La segona línia entronca amb el quefer classificador dels museus i amb les possibilitats interpretatives dels objectes. Si es té en compte, d'una banda, que els museus cataloguen, presenten i interpreten el poder de sobreviure i de representar el passat dels objectes de les seves col·leccions, i si d'altra banda, es considera que els professionals dels museus emfasitzen el poder instrumental, encapsulat en les disciplines que representen els objectes, més que el seu trànsit de valors, les associacions culturals o les metàfores textuais, caldrà estimar quins són els elements que cohesionades una lectura estructural constant, més enllà dels rites de pas que comporta entrar en una col·lecció pública. Schelereth considera que per tal d'entendre la cultura i per descobrir les creences, els valors,

les idees, les actituds i les suposicions d'una comunitat o una societat en particular en un temps determinat els objectes són una constel·lació de xarxes informatives. Seria aquesta una estratègia d'associació que ens portaria a reflexionar sobre de quines altres maneres ens podem relacionar amb els objectes dels museus.

REFLEXIONS SOBRE LA RETÒRICA I LA CULTURA MATERIAL

Ambdós línies tenen en compte que els museus es consideren com a contribuïdors o dipositaris d'una currua d'autenticitats sovint descontextualitzades, sovint entretinguda en els aspectes del poder dels propietaris o de les compres. Tanmateix, també es poden dibuixar com a institucions amb tal fruïció d'històries objectuals. Aquí la tasca interpretativa podria estudiar altres maneres de comprendre els objectes: com ara des dels valors, des de les seves biografies o des de l'estat d'enregistrament, la catalogació, la restauració i el sentit de la seva línia expositiva, etc. I d'aquesta manera no es perdrien les diferents veus que denoten diverses transaccions, tensions i contradiccions en relació amb els objectes que els museus recullen i exposen. Alguns educadors, tenint en compte aquest vessant metonímic, metafòric i transformador dels objectes, en relació amb diferents espais expositius i diferents professionals catalogadors, destaquen la tasca soterrada dels museus com a conferidors de significats. Tasca que consideren que pertany a aquells que es dediquen a entrar en la pell dels visitants; i que correspon a una altra manera de donar oportunitats tenint en compte que els artefactes no solament presenten noves evidències per donar suport a arguments històrics, sinó que suggereixen nous arguments i aporten un nivell de recolzament retòric que mers documents no poden arribar a aconseguir. I això es deu al fet que els artefactes especialment quan s'usen en conjunció amb els tipus d'història que brillen de les fonts documentals, amplien la nostra visió sobre la història en incrementar l'evidència per a la interpretació històrica. Els museus poden incidir, doncs, a materialitzar aquestes connexions transdisciplinàries quan equilibren els seus processos amb l'estudi de la cultura material.

La cultura material pot aportar eines per conèixer més subtilment els engranatges culturals que es desenterren quan s'empren els objectes com a ficcions, com a narratives creadores de mons culturals tàcits. Entendre els

objectes de museu com a objectes culturals i situar com a teló de fons els processos dels museus, que no actuen en l'esfera pública, pot ser una manera d'incidir en el fet de cercar altres vies; o sigui, els objectes de museus, sense un seguit d'interpretacions, puguin adoptar, en aquest cas mitjançant exposicions i programes, una forma que és pública i comunitària. En el moment en què els visitants actuen sobre els significats dels objectes la cultura conservadora dels museus interactua amb les altres cultures de l'educació i l'exposició. Si els objectes actuen com a narratives, les creences al voltant dels objectes poden actuar com a eines per construir altres perspectives.

PROJECCIONS

Si els objectes són projeccions dels nostres jo més que instruments, molts museus en mostrar reverencialment uns objectes reforcen i revelen el poder de la institució que els salvaguarda més que el nostre poder en atorgar-los significat. Fins a quin punt és rellevant mostrar els objectes com a fets o com a ficcions? Fins a quin punt cal que siguin fets aïllats o narracions contextualitzades? Quin és el paper de les seves projeccions textuals? És a dir, com la institució els mostra mitjançant les seves descontextualitzacions i reinencions a partir de la recerca i la concessió o dotació de noves lectures i com els visitants participen d'aquest procés o si més no, com es fa intel·ligible al públic; o sigui, com els objectes actuen des del lloc social al lloc socialitzador? Aquestes són algunes de les preguntes dilemma que es plantegen en tenir present que els objectes són projeccions culturals.

Senyalització de la Mona Lisa (Museu del Louvre, París): un dels únics senyals del museu que indica l'alt nivell de mediació d'aquesta obra renaixentista.

Si aprendre amb objectes entronca amb el fet de donar als visitants elements per connectar amb els museus, s'activa la interpretació, més que la tautologia o la retòrica; i si, segons Moore, es parteix de la base que els objectes són inesgotables, aleshores "el paper del museu és permetre als públics a aprendre les innombrables formes que mitjançant això pot ser revelat". Això significa que una exposició completa seria aquella "basada en un sol artefacte", malgrat que pocs comissaris i la disjuntiva entre comissaris i educadors situen la cultura material en un índex museològic encara baix. És més, l'autor comenta com les iniciatives més interessants, "sovint es troben en el camp de l'educació al museu, però, els educadors encara estan massa exclosos del procés expositiu". D'altra banda, Pearce exposa vuit passos que estima necessaris per estudiar els objectes: la descripció, la identificació, la construcció, la història, la localització, la distribució, el significat i la interpretació. Moore, inspirat en el model d'anàlisi de Pearce, aporta altres formes d'ensenyar i aprendre a partir del mitjà expositiu. L'autor considera que les exposicions poden organitzar-se de tal manera que ajuden a comprendre els objectes d'una manera plural. És a dir, es poden organitzar a partir d'un objecte, sense objectes, per tipologia, per color, per textura o per forma, analitzant per què es consideren bells, qui els ha posseït i per què, quin és el seu itinerari com a donacions o com a préstecs, objectes del mateix material i del mateix significat, agrupar objectes en funció de la seva similitud o diferències, ubicar objectes estranys al costat d'objectes quotidians, etc. Aprendre amb objectes és potser un camí des-

conegut, però ple de possibilitats que pot incidir en la pràctica no solament de l'educació al museu sinó en una nova manera d'equilibrar les tasques entorn a l'objecte amb la tasca educativa i interpretativa.

Iniciar un diàleg amb els públics comença per entendre una exposició com un espai tridimensional on interactuen una sèrie d'elements com ara: la claredat en el tema, la ubicació i les associacions que s'estableixen, la possibilitat de crear altres itineraris i maneres de visitar l'exposició mitjançant espais d'orientació, d'informació i d'interpretació, amb una circulació adient i una combinació de zones d'alt valor cognitiu i d'altres de descans. La possibilitat d'emprar textos adreçats a diferents nivells i segments de comprensió, la possibilitat d'organitzar exposicions a partir dels interessos de públics o de destinar una zona expositiva. La possibilitat d'escoltar els diàlegs entre els artistes, els crítics, els comissaris i els visitants. La possibilitat d'interpretar la mateixa exposició des del gènere, la classe social o la raça, són algunes dels canvis desesperats que reclamen els objectes.

En resum, seria interessant tenir en compte la possibilitat d'integrar estudis de públic, avaluacions qualitatives en totes les fases expositives i programàtiques, recerca interpretativa i altres elements que facilitin que les museologies contemporànies fluixin de tal manera que ajudin a reposar les pobres muses que, amb el pas del temps, emmirallen altres societats, altres valors, altres visions i altres memòries i així, deixar que elles descansin.●

BIBLIOGRAFIA

ALPERS, S. (1992):

The Museum as a Way of Seeing, a KARP i LAVINE (s): *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*. Washington, DC: Smithsonian Institution, pàg. 25-33.

APPADURAI, A. (1986):

The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective. Cambridge: University Press.

FALK, J.; DIERKING, L. (1992):

The Museum Experience. Baltimore: Whalesback Books.

KOPYTOFF, I. (1986):

The Cultural Biography of Things: Commodization as Process, a APPADURAI, A. (ed.): *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: University Press, pàg. 64-95.

MAYER, S. (1989):

Museum Education. History, Theory, and Practice. Reston, VA: The National Art Education Association, pàg. 219.

MOORE, K. (1997):

Museums and Popular Culture. Washington, DC i Londres: Smithsonian Institution.

PROWN, J. D. (1993):

The Truth of Material Culture, a LUBAR, S; KINGERY, W. D. (eds.): *History from Things. Essays on Material Culture*. Washington, DC: Smithsonian Institution, pàg.10.

ROBERTS, L.; RICE, D. (1992):

Our work is good for people, a NICHOLS, S. (ed.): *Patterns in Practice. Selections from the Journal of Museum Education*. Washington DC: Museum Education Roundtable, pàg. 53-55.

ROBERTS, L. (1997):

From Knowledge to Narrative. Washington, DC: Smithsonian Institution.

STAPP, C. (1992):

The Uncertain Profession: Perceptions and Directions, a NICHOLS, S. (ed.): *Patterns in Practice. Selections from the Journal of Museum Education*. Washington DC: Museum Education Roundtable, 48-49.

WILLIAMS, P. (1992):

Preface. *Professional Standards for Museum Educators*, a NICHOLS, S. (ed.): *Patterns in Practice. Selections from the Journal of Museum Education*. Washington DC: Museum Education Roundtable, pàg. 60-64.

El inicio de la Arqueología en Ibiza y Formentera(II)

Jordi H. Fernández

RESUM: Els començaments del Museu Arqueològic, que amb els mitjans i personal de que se l'havia dotat semblava que havien de ser planers, varen haver d'enfrontar-se amb greus problemes de diversa índole. Per una part va haver-se de reparar el mal estat dels immobles on va ubicar-se el museu i, per altre, afrontar l'incompliment de l'Estat que no remetia els fons a la Junta del Patronat del Museu per a realitzar les excavacions arqueològiques programades. Posteriorment, també es va haver d'afrontar el plet que la Junta del Patronat va interposar als hereus de Joan Roman i Calbet, després de la seva mort sense testar l'any 1910. L'arribada de Carles Roman i Ferrer com a nou director del museu, càrrec que comportava el de vocal d'una Junta que mantenia un plet amb la seva família, no va facilitar que les coses milloressin, sinó que, ben contràriament, varen derivar en situacions controvertides i enfrontaments entre els membres de la Junta. Malgrat tot, l'any 1912 va aconseguir-se un acord entre totes les parts en litigi per a superar la conflictiva situació en bé del museu.

SUMMARY: The beginnings of the Archaeological Museum, whose endowment of means and staff should have made them easy, were in fact really difficult because of the important problems that had to be faced. First, the need to repair the bad condition of the buildings which housed the Museum. Second, the nonfulfilment by the Spanish Government of the commitment to send funds to continue the archaeological excavations' program. And, lastly, the lawsuit interposed by the Council of the Museum's Patronage against the inheritors of Mr. Joan Roman Calvet, who died in 1910 without leaving a legal will. The arrival of Mr. Carlos Roman Ferrer, the son of the former, as the new director of the Museum did not make things easier. On the contrary, it led to controversial situations and quarrels among the members of the Council. However, in 1912 an agreement between both parts was reached, allowing the conflictive situation to be dispelled in the benefit of the Archaeological Museum.

LOS COMIENZOS DEL MUSEO ARQUEOLÓGICO

No tuvo que ser fácil el arranque de la actividad del Museo Arqueológico de Ibiza recién creado por R.O. de 27 de septiembre de 1907. Tampoco lo iba a ser el de la Junta del Patronato elegida el 8 de diciembre del mismo año, que tenía que hacer frente a la actividad arqueológica de Ibiza y Formentera con el personal y medios puestos a su disposición por la Administración del Estado y, al mismo tiempo, afrontar la adecuación del espacio destinado a museo, es decir la Antigua Universidad con su pequeña dependencia anexa (que actualmente alberga la escalera que desciende al baluarte de Santa Tecla) y la Capilla del Salvador.

El personal asignado -como vimos en la primera parte- fue el siguiente: un Jefe del establecimiento y un conservador. En el primer cargo fue destinado D. Rafael Vidal García, quien cumplió escrupulosamente su función organizando el incipiente Museo. Para la plaza de conservador, fue elegido D. Arturo Pérez-Cabrero y Tur en la primera sesión de la Junta de Patronato, aunque no pudo tomar posesión de la misma al no tener autorización para compatibilizar este cargo con el suyo propio de Secretario del Ayuntamiento de Ibiza. Esta circunstancia hará que se nombre, a propuesta de la Junta del Patronato, a D. Sebastián Roig Ramis el 20 de enero de 1908, con una gratificación anual de 2.000 ptas. También se crea una plaza de orde-

nanza con un sueldo anual de 1.000 ptas., para la que interinamente fue nombrado D. Pedro Marí Marí, en fecha 10 de enero de 1908.

En cuanto a los medios de que se disponían para iniciar el montaje del museo, el Estado asignó un total de 7.000 ptas. distribuidas de la siguiente manera: 1.000 ptas. destinadas a los gastos de material de oficina y escritorio. Otras 1.000 ptas. para la adquisición de libros con destino a la biblioteca y 4.000 ptas. para los gastos de instalación del museo (vitrinas, mesas, estanterías, jornales, etc.). Por último otras 1.000 pesetas correspondían a la subvención que se concedía a la Junta del Patronato para ayudar en las excavaciones.

Si tuviéramos que analizar comparativamente la situación de medios y de personal con la que se iniciaba la andadura del Museo Arqueológico en aquellas fechas, podemos indicar que la dotación asignada para su normal desenvolvimiento era bastante buena.

Otro aspecto más problemático es el que se deduce de la información, aunque bastante parcial y sesgada, sobre mal estado en que se encontraban los inmuebles destinados a museo.

Aunque lamentablemente la documentación que conservamos es bastante parca, sabemos que de forma inmediata fue girada la cantidad de 5.000 ptas., de las que 1.000 ptas. como estaba previsto se destinarán a la adquisición de libros de consulta y las 4.000 ptas. restantes lo serán a las obras de acondicionamiento y reparaciones más urgentes del edificio y al montaje del Museo, cuya cifra total corresponde al importe de la subvención aprobada en la disposición 10ª de la R.O. de 27 de septiembre de 1907.

Las obras de acondicionamiento se acometieron inmediatamente bajo la dirección desinteresada y altruista del Capitán de Ingenieros D. José Berenguer Cajigas, miembro de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, ya que era preciso justificar la subvención en el mes de diciembre, lo que fue cumplido a rajatabla ya que el 23 de diciembre D. Rafael Vidal García firmaba la certificación del importe íntegro de los gastos, que ascendían a 3.993, 48 ptas. y a 6,52 ptas. los impuestos.

En el transcurso de los trabajos, que por lo que sabemos se centraron en el edificio de la Capilla del Salvador, se descubrió, bajo el pavi-

Escudo de la Junta del Patronato del Museo, aprobado el 13 de febrero de 1910.

mento de la capilla, una cripta conteniendo gran cantidad de restos humanos, el Cristo en madera que formaba parte de un descendimiento, la cabeza de otra escultura en madera, una Santa Lucía en piedra, una coraza de hierro, cerámicas de reflejos metálicos, pergaminos, bulas etc. que, en opinión de Pérez-Cabrero formaban parte de la monda del cementerio existente en la Plaza de la Catedral. Es también de esta opinión D.

Isidoro Macabich, quien también se hace eco del descubrimiento de "...gran cantidad de huesos y de restos funerarios en los bajos de la antigua Capilla, que se suponían terraplenados y que por lo visto habían sido utilizados para osario del cementerio de Santa María la Mayor. Introduciáanse allí los referidos restos por una abertura practicada en el pavimento y que se descubrió bajo el enladrillado cuando las referidas obras". Cabe también la posibilidad de que estos restos, al igual que otros encontrados en las diversas criptas de la Catedral, formaran parte, en este caso, de enterramientos de familias relacionadas con la Cofradía del Gremio de Marineros, propietaria de la Capilla del Salvador.

También en esta misma obra se puso al descubierto el rosetón de la capilla, un altorrelieve con la figura del Salvador y una inscripción, en caracteres latinos, de la fecha en que debió de abrirse la puerta de comunicación entre la antigua Universidad y la capilla (1708), tras su compra al Gremio de Marineros por 2.500 libras, mediante acuerdo tomado el 11 de abril de 1702 y que se encontraban totalmente recubiertos y ocultos por obras y reformas anteriores.

Según la documentación de que disponemos, el 23 de enero de 1908 el Director del Museo, en escrito dirigido al Ilmo. Sr. Deán, comunica el hallazgo de los restos humanos que a tenor de las bulas y documentos deben corresponder a los siglos XV y XVI, solicitando autorización para su traslado a un local adecuado. Con fecha de 27 de enero se autoriza que éstos sean depositados en "la parte hueca del sitio denominado Mirador, contiguo al Museo Arqueológico". Los materiales arqueológicos hallados, tanto en la reparación de la bóveda como los encontrados en la cripta del Museo, sin diferenciación de su exacta procedencia, pasaron a formar parte de los fondos del Museo Arqueológico.

La cripta recién descubierta debió de ser puesta pronto en servicio ya que el 13 de abril de 1908, el Presidente de la Junta de Patronato se dirige al Ministerio de Guerra adjuntando una instancia destinada al Rey, solicitando autorización para que se pueda abrir una puerta en la planta baja del edificio del Museo y habilitar un camino que conduzca a la calle Santa María a través del terraplén que se extiende por delante de la puerta de acceso al Baluarte de Santa Tecla. El Sr. Ministro de la Guerra en escrito de fecha 10 de mayo, le comunica que por R.O. de 1 de mayo se autoriza la apertura de la puerta con las prescripciones siguientes:

1º) Que el uso del terraplén deberá estar siempre en estado útil para el tránsito y servicio del museo, sin que esta autorización signifique una servidumbre de paso para la población y sin dar derecho alguno de propiedad sobre el citado terraplén que seguirá siendo del Ramo de Guerra.

2º) De igual manera el Ramo de Guerra se reserva el derecho de extinguir la servidumbre y poder ordenar la clausura de la puerta sin que de derecho a reclamar indemnización de ninguna clase.

3º) Que las obras se llevarán a cabo con la intervención de personal de la Comandancia de Ingenieros de Mallorca con residencia en Ibiza bajo la parte técnica, dando un plazo de un año a partir de la fecha para la realización de la mencionada obra que, suponemos, se realizó de forma inmediata sin que nos conste la fecha.

Este local, con la puerta ya abierta -además de una ventana a cada lado- es el existente hoy día en los bajos de la Capilla del Salvador que, con el tiempo y con sucesivas obras de acondicionamiento, se convertiría en el almacén y taller de restauración del Museo.

El estado general de los inmuebles debía ser bastante deplorable por lo que la cantidad destinada a poner en marcha el museo no fue suficiente y no permitió que los edificios fueran reparados en su totalidad. Este hecho resulta evidente en el escrito que el 23 de diciembre de 1907 el Director del Museo dirige al Subsecretario de Instrucción Pública, comunicándole que el Director Facultativo de la obra -con toda probabilidad D. José Berenguer- señala que el edificio se encuentra en tal estado de ruina que precisa la sustitución de la cubierta, lo que originará mayores gastos de los previstos en su reparación, apuntando textualmente *"tanto más cuanto al descubrirse que el relleno entre el trasdós*

de la bóveda y la cubierta de referido edificio está constituido por vasijas y ánforas de época árabe, cuyos objetos son de peligrosa y difícil extracción si ha de procurarse en ellos como es debido el menor deterioro posible". Los gastos de esta reparación se estiman en una cantidad no inferior a las 3.000 ptas.

El 11 de enero de 1908 el Subsecretario solicita que se redacte por parte del Arquitecto Municipal el proyecto correspondiente sin que sea superior a tres mil pesetas. Como quiera que en Ibiza no existía por aquel entonces arquitecto municipal se autoriza a que sea el arquitecto provincial quien lo redacte. El 20 de mayo la Comisión Provincial de Baleares remite al Director del Museo el correspondiente proyecto redactado por el arquitecto D. Guillermo Reynés, por un importe de 2.998 ptas. y once céntimos, que será aprobado por el Ministerio el 30 de junio de 1908. Sin embargo, pese a la necesidad perentoria de la reforma, la obra, inexplicablemente, no se acometerá, como veremos, hasta varios años después.

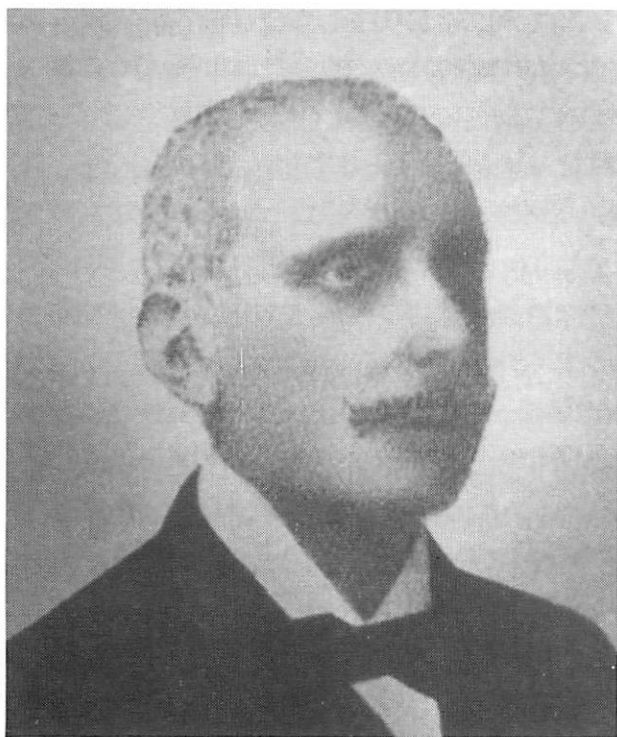
Administrativamente el Museo sigue su curso. Así, en fecha 10 de febrero de 1909 se comunica a la Junta del Patronato, al Ayuntamiento de Ibiza y al interesado que se concede la compatibilidad de funciones de D. Arturo Pérez-Cabrero como Secretario del Ayuntamiento de Ibiza y como Conservador del Museo, con la expresa condición de que en ningún momento pueda abandonar su cargo municipal para hacerse cargo de las funciones de conservador. Simultáneamente y con esta misma fecha D. Sebastián Roig y Ramis, que venía prestando sus servicios como Conservador, presenta su renuncia a la plaza para que pueda ser ocupada por Pérez-Cabrero.

Arqueológicamente no tenemos noticias de actividad en la necrópolis ni en ningún otro yacimiento de la isla por parte de la Junta de Patronato del Museo. Lamentablemente la R.O. de 27 de octubre de 1907 por la que se concedía la suma de 1.000 ptas. anuales para la realización de excavaciones en la llamada "Necrópolis de Ereso" no fue cumplida por el Estado, ya que tenemos el escrito de reclamación del Presidente de la Junta al Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes el 9 de febrero de 1908 solicitando el importe del primer trimestre de la subvención de mil pesetas anuales concedida en la citada R.O. de 27 de septiembre. Posteriormente el 10 de diciembre de 1909 se reitera la petición solicitando que se cumpla la disposición 10ª, párrafo 2º de la R.O. de 27 de

septiembre de 1907 y que se remitieran las subvenciones correspondientes a 1908 –todavía no recibida- y la correspondiente a 1909 para la realización de excavaciones por parte de la Junta.

Las excavaciones que van a llevarse a cabo en la isla de Ibiza en estos años se realizarán por financiación particular. Por un lado D. Juan Román y Calvet quien como vimos subvencionará las excavaciones del Santuario de la *Illa Plana* entre finales de 1907 y principios de 1908 bajo la supervisión de D. Arturo Pérez-Cabrero. De igual manera el Sr. Román también financiará las que se realizarán en 1909 en la necrópolis del *puig des Molins*, en la finca de Es Porxet, dirigidas igualmente por Pérez-Cabrero.

Por su parte, D. Antonio Vives y Escudero, quien había participado como dijimos en las primeras excavaciones realizadas en el Santuario de es *Culleram* en 1907, atraído por el potencial arqueológico de la isla, se traslada desde Madrid, en donde residía, con su familia para descansar, a Santa Eulalia del Rio en el verano de 1909. Según palabras de Pérez-Cabrero, *para entretener sus ocios* realiza algunas excavaciones sin resultado en este término municipal, desconociéndose los lugares prospectados. Vives y Escudero espoleado por un artículo de Román y Calvet aparecido en la prensa, en el que se llamaba la atención para que no se permitiera hacer excavación alguna a los foras-

D. Arturo Pérez-Cabrero Tur (1870-1916).

teros, se sintió aludido, por lo que se trasladó a Ibiza con un grupo de obreros y arrendó un terreno a un molinero llamado Roig en la necrópolis del *puig des Molins*, predio conocido como *can Xicu Roig*, contiguo a los terrenos en donde Román y Calvet realizaba sus excavaciones. Con la entrada en escena de Vives y Escudero se iniciaba la “explotación” de la necrópolis, en donde, a juzgar por los resultados, primaba más la búsqueda de objetos con finalidad coleccionista que investigadora.

Hay que destacar la encomiable labor realizada por el conservador del Museo y Presidente de la Junta del Patronato, pues además de cumplir escrupulosamente con sus funciones administrativas en el Ayuntamiento de Ibiza, realizaba su trabajo como conservador en el museo, dirigía las excavaciones de Román y Calvet y procuraba además dar a conocer la arqueología de la isla y sus yacimientos. Fruto de toda esta labor, será la aparición en 1909, en Barcelona, de uno de los trabajos más completos de aquella época realizado sobre nuestra isla, que D. Arturo Pérez-Cabrero publicará con el título: *“Ibiza: Arte, agricultura, comercio, costumbres, historia, industria, topografía. Guía del Turista”*, que ciertamente constituye la primera guía de Ibiza en la que se recoge abundante y variada información, tal y como indica el mismo título de la obra, a la que acompaña, además de una abundante ilustración gráfica, relación de oficinas oficiales, asociaciones culturales, profesiones civiles y principales comercios, una de las primeras recopilaciones de palabras en la variedad local ibicenca del catalán.

EL PLEITO ENTRE LA JUNTA Y LOS HEREDEROS DE ROMÁN Y CALVET

El 4 de enero de 1910 fallece inesperadamente en Madrid, donde residía, D. Juan Román y Calvet. Su muerte, sin haber otorgado testamento, iba a causar una profunda conmoción, por cuanto la Junta del Patronato, que se consideraba heredera legítima de los materiales arqueológicos hallados en las excavaciones financiadas por D. Juan Román en distintos lugares de la isla de Ibiza, solicitará a sus herederos la entrega de los objetos en poder del fallecido, atendiendo a lo dispuesto en la cláusula 9ª del escrito de constitución de la *Fundación Protectora del Museo Arqueológico de Ibiza* de fecha 8 de abril de 1907, creada por él mismo, y que reproducimos en nuestro anterior artículo. Este mismo hecho también va a

motivar el que D. Bartolomé Ramon Capmany, en la misma fecha en que se produce el óbito, es decir el 4 de enero de 1910, en concepto de Director de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, tenga que ratificar la donación de la colección arqueológica entregada por D. Juan Román y Calvet, en nombre de esta entidad, al Estado.

La Junta del Patronato en sesión de fecha 13 de marzo de 1910 acuerda por unanimidad de los miembros presentes, notificar a los herederos de D. Juan Román, que durante el mes de abril próximo deberán hacer entrega a la Junta, para que ésta a su vez pueda hacerlo con carácter definitivo al Museo de Ibiza, todos los objetos arqueológicos en poder del Sr. Román y Calvet, que estaban destinados por él mismo a este fin. De igual manera se reclama el importe de la venta de los libros del Sr. Román "*Los nombres e importancia de las islas Pythiusas*" y de los que aún no se hayan vendido para ayudar a financiar las excavaciones según lo dispuesto en la cláusula 1.ª e igualmente, se solicita la ocupación de can Partit para hacer allí excavaciones y recoger los objetos que se encuentren para darles el mismo destino según lo dispuesto por el mencionado Sr. Román en la cláusula 3.ª de su mencionado escrito de fecha 8 de abril de 1907. Y en este sentido la Junta, por medio de su Presidente, en escrito de fecha 29 de marzo de 1910, se dirige a los herederos de D. Juan Román y Calvet, dando cuenta del acuerdo tomado en la sesión antes mencionada.

En la sesión de 12 de junio de 1910 se da cuenta a los miembros de la Junta que no asistieron a la sesión anterior, de las acciones emprendidas por el Presidente según lo acordado el 13 de marzo y del resultado negativo de las gestiones realizadas hasta la fecha. Posteriormente, en la sesión celebrada el 13 de noviembre, el vocal D. Isidoro Macabich, manifiesta que según las consultas que ha realizado con letrados, en las bases formuladas por D. Juan Román en la constitución de la Fundación, no se encuentra fundamento suficiente para las pretensiones de la Junta, por lo que expresa su voto en contra de toda acción que se realice en este sentido y que no tuviera como base un entendimiento con la familia Román. El Presidente recusa la manifestación por la vinculación familiar que el Sr. Macabich tiene con la familia Román, afirmando el derecho de la Junta a recuperar los objetos en poder de los herederos que el propio D. Juan Román guardó con este fin, con la colaboración de los propietarios de los terrenos y con el trabajo personal de algu-

nos miembros de la Junta. Esta situación creará un clima de cierto malestar entre los vocales, algunos de ellos vinculados con la familia Román, quienes no vieron con buenos ojos las acciones emprendidas por el Presidente, por lo que en este tema no va a encontrar su apoyo.

En otros asuntos la Junta siguió funcionando con toda normalidad, así con fecha 12 de enero de 1910, se dirige un nuevo escrito al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes solicitando las subvenciones de 1908 y 1909 y 1.er trimestre de 1910 para la realización de excavaciones. También con esta fecha se remite otro escrito al Ministerio para que se den órdenes para que el Arquitecto Provincial se desplace a emprender y dirigir las obras de reparación del edificio del Museo que amenaza ruina.

En sesión de la Junta de fecha 10 de febrero de 1910 se aprueba que se solicite un aumento de la subvención a 5000 ptas. por considerar que la concedida de 1.000 ptas. es insuficiente para emprender las excavaciones que la Junta debía realizar. Por ello mismo, el 18 de febrero el Presidente se dirige al Ministerio de Instrucción Pública solicitándole el mencionado aumento para que sea incluido en los próximos presupuestos, al tiempo que se solicita de nuevo, que se remitan las subvenciones correspondientes a 1908, 1909 y 1.er trimestre de 1910 y que aún no se habían recibido, sin las cuales, a la Junta le resulta del todo imposible realizar las excavaciones.

También en la sesión de 13 de febrero de 1910 se aprobará el sello de la Junta que a partir de esta fecha figurará en todos sus documentos y escritos oficiales.

En fecha 15 de abril de 1910 el Presidente de la Junta se dirige al Presidente de la Comisión Provincial de Monumentos de Baleares solicitando que, ante la imposibilidad de que D. Enrique Fajarnés y Tur pueda cumplir como corresponde con su cargo de vocal de la Junta en representación de la Comisión Provincial desde su nombramiento el 8 de diciembre de 1907 por su destino en Madrid, y dada la importancia de contar con un vocal, se solicita el nombramiento de un nuevo representante a los efectos de que su presencia sea efectiva ante la Junta del Patronato. La contestación no se hace esperar y el 3 de mayo el marqués de Vivot, Vicepresidente de la Comisión Provincial de Monumentos, comunica la renuncia de Fajarnés y el nombramiento de D. Sebastián Roig y Ramis como nuevo representante de esta Comisión.

Por lo que sabemos, la familia Román nada contestó al requerimiento, por lo que el Presidente, el día 30 de abril, fecha en que finaliza el plazo previsto, se dirige al Director del Museo Arqueológico, indicándole que por acuerdo de la Junta en Sesión del día 13 de marzo de 1910, proceda a incautarse de los materiales arqueológicos pertenecientes al difunto D. Juan Román y Calvet depositados en el Museo Arqueológico, dándolos como definitivamente ingresados en el mismo, según la cláusula 9ª de la Fundación.

Con fecha 10 de mayo de 1910 el director del Museo D. Rafael Vidal comunica al Presidente de la Junta haber cumplido el acuerdo mencionado por lo que ha procedido a incautarse de los materiales del Sr. Román y Calvet e inventariarlos definitivamente en el Museo. Efectivamente, con esta fecha figuran en el libro registro del museo como *Donación de la Junta del Patronato del museo Arqueológico* los objetos que van del nº 928 al 1421 del inventario. Se trata de materiales de variada procedencia pero que en su mayor parte corresponden a los objetos hallados en las excavaciones efectuadas en las necrópolis de *ses Figueretes, de Sant Antoni de Portmany, ses Torres (Talamanca) y puig des Molins*, si bien no faltan hallazgos de otras procedencias como *puig den Valls, can Corredor en ses Salines y can Pis (Sant Rafel)*.

A la vista de estos hechos podemos deducir que la Junta del Patronato del Museo estaba decidida a hacer cumplir los compromisos que D. Juan Román y Calvet redactó cuando constituyó la Junta Protectora del Museo. Por ello mismo su Presidente en fecha 10 de mayo de 1910, se dirige al Ministerio de Instrucción Pública comunicando los acuerdos de la sesión del 13 de marzo, solicitando que el Estado demande, por medio de sus abogados a los herederos de D. Juan Román, los objetos arqueológicos donados por éste al Museo, el beneficio de las ventas de la obra publicada por el Sr. Román y Calvet y autorización para realizar excavaciones en la finca de Can Partit o en su defecto autorizara, por medio de una R.O., el que la Junta pudiera pedir dichos bienes a los herederos por los medios legales procedentes.

Sin embargo, a pesar de la insistencia de la Junta del Patronato, el Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes no contesta a los escritos, ni remite las partidas económicas imprescindibles para la realización de las excavaciones. Tampoco ordena que el Arquitecto Provincial se

desplace a Ibiza a dirigir las obras del edificio del museo, e igualmente no resuelve ni contesta a la reclamación de la Junta ante los herederos de D. Juan Román. En vista de ello, el Presidente de la Junta el 12 de mayo de 1910 se dirige al Presidente de la Real Academia de la Historia, cargo que ostentaba en aquellas fechas el Rvdo. P. Fidel Fita, que era también Presidente Honorario de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, para que se interesara por los asuntos pendientes en el Ministerio de Instrucción Pública, es decir, el cobro de las subvenciones para la realización de las excavaciones y el tema de la reclamación de la Junta ante los herederos de D. Juan Román y Calvet. También expresa su preocupación por la noticia llegada a su oídos de la posible intención de suprimir la Junta por Decreto. De todo ello ruega a la Real Academia que insista también ante el Ministerio para que se solucione esta situación de abandono y que la Junta sea atendida en sus demandas.

Con fecha 14 de junio de 1910, el Presidente de la Junta vuelve a dirigirse al Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes, reclamando, una vez más, el cumplimiento del artículo 10º de la R.O. de 27 septiembre de 1907 con el envío de la subvención de 1000 ptas. correspondientes a los años 1908, 1909 y 1910, quejándose del hecho de que desde que el Museo pasó a estar bajo la tutela del Estado, no se habían podido realizar excavaciones por falta de recursos, que sí realizan muchos particulares con fines de lucro. De igual manera se insiste en el mal estado de la cubierta del edificio y de la necesidad urgente de que el arquitecto se desplace a Ibiza a dirigir las reparaciones según el proyecto aprobado por el Ministerio el 30 de junio de 1908.

El 10 de julio de 1910 se contesta al Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes Sr. Burel, dándole las gracias por su escrito (no se encuentra en la documentación de la Junta) interesándose en resolver las cuestiones pendientes, insistiéndole en la urgente necesidad de proceder a solventar el pago de las subvenciones, que permitirá a la Junta realizar las excavaciones con destino al museo arqueológico y evitar así que los particulares, movidos por la codicia y el lucro, se lleven de Ibiza los materiales arqueológicos que encuentran, ante la impotencia de la Junta de no poder realizar los trabajos por falta de medios. Igualmente se le solicita que con urgencia se lleven a cabo las obras de reparación del edificio del museo que se encuentra en muy mal estado.

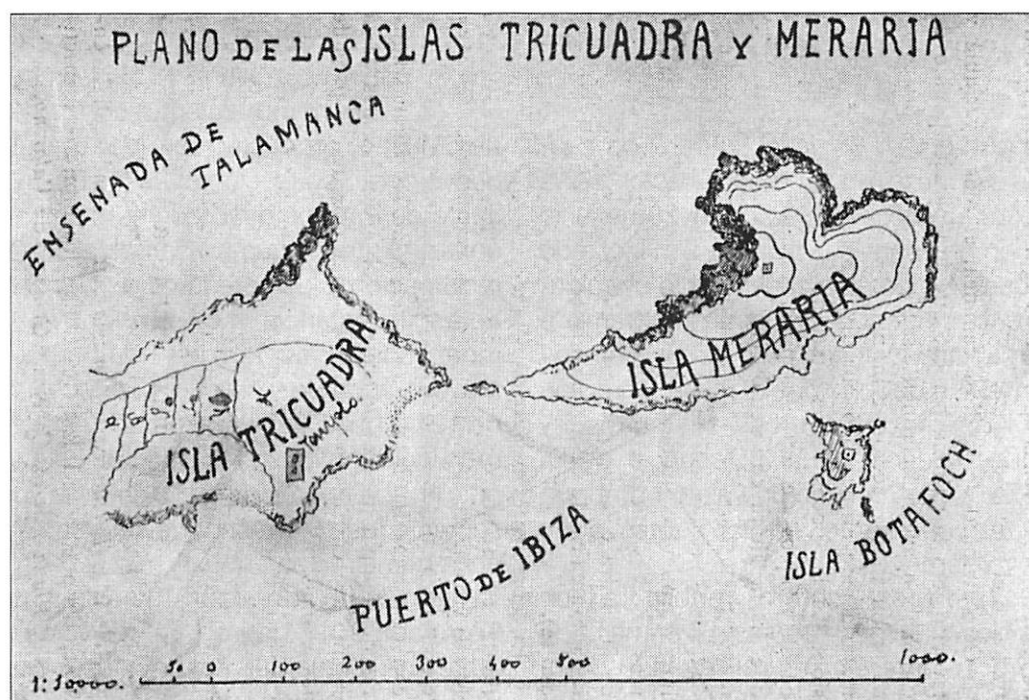
A pesar de las buenas intenciones y promesas, nada se hace, por lo que el 9 de agosto de 1910, se insiste de nuevo ante el Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes sobre los temas pendientes de resolución, es decir, el pago de las subvenciones para las excavaciones, la necesidad de reparación del edificio del museo y la autorización para pleitear con los herederos de D. Juan Román. En el escrito se vuelve a insistir en que particulares y comerciantes expolían la necrópolis del *puig des Molins* quejándose de que todo este material arqueológico se pierda para el Estado y el Museo por la falta de medios para realizar las excavaciones.

Lamentablemente tienen que faltar escritos en la documentación que se conserva en el museo, ya que entre el 9 de agosto de 1910 y el 13 de junio de 1911, prácticamente un año, no hay ninguna otra notificación de la Junta. Este escrito está dirigido al nuevo Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes D. Amalio Gimeno, quejándose de que los expedientes promovidos por la Junta ante el Ministerio, relativos a evitar excavaciones por parte de particulares e igualmente los trámites por los que deben ser entregados al Museo los materiales arqueológicos de D. Juan Román, no se han solventado, rogándole su pronta resolución.

El Presidente de la Junta se dirige de nuevo al Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes, ante la noticia llegada a la Junta de las alegacio-

nes presentadas por la familia Román en contra de permitir realizar excavaciones en la finca propiedad de la viuda de D. Juan Román y de la entrega de los objetos arqueológicos en su poder. En dicho escrito, fechado el 28 de julio, se insiste en los compromisos adquiridos por el donante -y ahora por la familia- de entrega de los objetos según la cláusula 9ª de la Fundación y a las cargas que se aceptaron cuando se adquiere la finca de *can Francesquet* o *can Partit* en cuya escritura de compra-venta se hizo constar que el Sr. Román lo hacía en nombre de su esposa y que se reservaba el derecho de hacer donación de los objetos que se encontraran en ella a la Sociedad Arqueológica o a otra entidad análoga. Según la Junta de Patronato, todo ello quedó impuesto en firme por medio de la Fundación constituida el 8 de abril de 1907 y refrendado por el R.D. de 9 de septiembre de 1907 y la R.O del día 27 del mismo mes y año, rogando que se resuelva esta cuestión por parte del Ministerio expuesta ya en la instancia de 10 de mayo de 1910.

A la muerte de D. Jacinto Aquerza, el 16 de junio de 1911, vocal nombrado por D. Juan Román y que había ocupado el cargo de Secretario de la Junta, el Presidente de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, considerando que las atribuciones del Director pasaban a la Presidencia de la Sociedad en tanto que los tres representantes nombrados por el Sr.

Plano publicado por A. Pérez-Cabrero indicando los sectores excavados en la Illa Plana en 1907-1908.

IBIZA ARQUEOLÓGICA

Portada de "Ibiza Arqueológica", publicada por
A Pérez-Cabrero Tur en 1911.

Román, según el Art. 3º del R.D. de 9 de septiembre de 1907, lo eran como *Director de la Sociedad Arqueológica Ebusitana*, el 28 de junio de 1911 nombra para sustituirle a D. Recaredo Jasso y Rosell, lo que será cuestionado por algunos vocales, por entender que este nombramiento debían realizarlo los herederos del Sr. Román.

También el 31 de julio de 1911, la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Baleares, ante la renuncia de D. Sebastián Roig por motivos de salud, nombrará como su representante en la Junta, a D. Francisco Verdera y Riquer.

En 1911 Pérez-Cabrero publicará en Barcelona dos nuevos estudios. El primero de ellos, de gran interés, es el titulado *Ibiza Arqueológica*, en el que dará cuenta de los trabajos arqueológicos realizados en los principales yacimientos excavados en la isla, es decir, la

necrópolis del *puig des Molins*, -llamada Ebuso- las necrópolis de la zona de *Portmany*, el *puig den Valls*, la necrópolis de *ses Torres* -llamada *Talamanca*-, el santuario de *es Culleram* y el de la *Illa Plana* -denominada "isla Tricuada"- . Su importancia reside en la información que proporciona de las excavaciones realizadas hasta la fecha, única fuente que nos ha quedado para la reconstrucción arqueológica de algunos de estos yacimientos, y en la numerosa ilustración gráfica de muchos de los lugares y objetos encontrados, a excepción de los procedentes de *es Culleram* e *Illa Plana*. El otro trabajo, es un pequeño artículo sobre la gran necrópolis de la ciudad, titulado "*La Necrópolis de Ebuso*".

D. CARLOS ROMÁN SE HACE CARGO DEL MUSEO

D. Rafael Vidal García, que había sido responsable del Museo arqueológico desde su creación en 1907, es trasladado al Archivo Provincial de Hacienda de Barcelona, quedando vacante su plaza de Ibiza. Esta circunstancia permitirá que D. Carlos Román Ferrer que se encontraba prestando sus servicios en el Archivo General Central de Alcalá de Henares, pueda solicitar su traslado a Ibiza, haciéndose efectivo su nombramiento con fecha 11 de julio de 1911.

Su nombramiento como nuevo Jefe del Museo Arqueológico, iba a significar un nuevo punto de fricción entre los miembros de la Junta de Patronato, ya que éste se producía en un momento en que no se había solventado la reclamación a los herederos de D. Juan Román. Esta circunstancia motivaría que la Junta, al tener conocimiento del nombramiento, por mayoría acuerde y solicite con fecha 16 de julio de 1911, que D. Carlos Román Ferrer sea declarado incompatible en el cargo de Jefe del Museo que llevaba aparejado también el de vocal representante del Ministerio de Instrucción Pública en la mencionada Junta.

También la Comisión de Monumentos es informada el 17 de julio por su vocal representante en la Junta del nombramiento de D. Carlos Román, indicando que su nombramiento es incompatible con el pleito que se mantiene con los herederos de D. Juan Román, suplicando

que la Comisión manifieste ante el Ministerio su protesta por el citado nombramiento.

Ante el silencio del Ministerio, el Presidente de la Junta manda un telegrama con fecha 22 de julio, rogando se resuelva urgentemente la incompatibilidad de D. Carlos Román.

La solicitud no fue atendida por el Ministerio y D. Carlos Román se traslada a su nuevo destino, al tiempo que D. Rafael Vidal y García comunica por escrito, el 23 de julio de 1911 al Presidente del Patronato, su cese como vocal representante del Ministerio, de Instrucción Pública y Bellas Artes en la Junta, por su marcha a su nuevo puesto de trabajo en Barcelona.

D. Carlos Román y Ferrer tomará posesión de su cargo como Jefe del Museo y de vocal representante del Ministerio el 24 de julio de 1911.

La situación en que Román encontró las instalaciones, debía de resultar bastante precaria, ya que uno de sus primeros escritos, será el dirigido a la Subsecretaría de Función Pública con fecha el 5 de agosto de 1911, comunicando el mal estado en que se encontraba el inmueble, ya que corría peligro de derrumbe el techo de una de las dos salas, *"donde por necesidad se halla instalada la oficina"*. Este mismo escrito alude a las obras de restauración que se realizaron en una de las dos salas —se refiere a la Capilla del Salvador— cuando el edificio pasó a depender del Estado *"donde se han encerrado gran parte de las riquezas arqueológicas que este Establecimiento contiene"*. En este mismo escrito se hace referencia a la aprobación por R.O. el 30 de junio de 1908 del proyecto de restauración y reforma redactado por el arquitecto D. Guillermo Reynés, por un importe de 2.998 ptas. y 11 céntimos. Estas obras que estaban autorizadas, incomprensiblemente, aún no habían dado comienzo a pesar del mal estado del edificio que, lógicamente, se había ido agravando con los tres años transcurridos.

A pesar del mal estado en que se encontraba el edificio del museo, con una de sus salas destinada a oficinas y la otra a albergar las colecciones, sabemos que el museo abría regular y diariamente sus puertas al público, de 8 a 12 h.

Ante estos hechos, no se puede decir que la Administración, por aquel entonces, tuviera mucho interés en solventar los problemas que aquejaban al Museo Arqueológico de Ibiza. Recordemos que tampoco había remitido el importe para la realización de las excavaciones a las que estaba comprometido cuando aceptó poner bajo tutela del Estado, el Museo resultante de la donación de las colecciones de la Sociedad Arqueológica Ebusitana.

El escrito de Román tuvo un pronto efecto, ya que la Subsecretaría de Construcciones Civiles dirige un escrito de fecha 10 de agosto de 1911, mostrando su extrañeza, ya que éstas hubieron podido comenzarse inmediatamente, si el Arquitecto responsable hubiera hecho el oportuno pedido de fondos a justificar y hubiera designado la persona que había de ejercer como pagador.

Román se pone inmediatamente en contacto con el arquitecto provincial y director de la reforma D. Guillermo Reynés, quien el 5 de septiembre solicita al Subsecretario de Instrucción Pública y Bellas Artes, el libramiento de la partida aprobada para la ejecución de las obras, proponiendo como pagador a D. Carlos Román.

La situación debía de ser grave, ya que Carlos Román el 3 de octubre de 1911, se dirige por telegrama al Subsecretario del Ministerio de Instrucción Pública, reclamando el urgente envío de la cantidad asignada para la ejecución de las obras, ante el peligro de inminente ruina del inmueble. Inmediatamente se le hace saber que con fecha de 30 de septiembre ya se ha remitido a la Delegación de Hacienda la cantidad asignada para el proyecto de reparación del edificio del museo.

Román, también por telegrama, comunicará a D. Guillermo Reynés, la disponibilidad económica para el inicio de las obras, solicitándole le informe, también por telegrama, de la fecha en que podrá desplazarse a Ibiza para dar comienzo a las mismas.

Ignoramos la fecha exacta de cuando comenzaron las obras, pero a juzgar por las notas justificativas de gasto, éstas debieron iniciarse en el mes de octubre de 1911 y se prologaron hasta enero de 1912. Lamentablemente no tenemos información de las reparaciones que se realizaron, aunque sí de las reiteradas quejas que se dirigieron al Ministerio y que aluden al mal estado en que se encontraba la cubierta de la antigua Universidad, lo que había ocasionado alguna que otra inundación. También sabemos cuales fueron las que se acometieron varios años después, en 1917 y cuales quedaron pendientes de ejecutar al haberse agotado la cantidad asignada. Por todo ello, creemos poder afirmar que éstas se concentraron precisamente en la antigua Universidad y en el pequeño edificio anexo destinado a despacho de dirección y oficinas del museo, mediante la reparación de la cubierta exterior —la reparación interna con sustitución de cinco de las vigas del artesonado se efectuará en 1917—, el arreglo del pavimento de todo el edificio y la

sustitución de toda la carpintería del balcón del pequeño despacho que da a la Plaza de la Catedral, al que se dotó también de persianas.

ENFRENTAMIENTO ENTRE D. CARLOS ROMÁN Y D. ARTURO PÉREZ-CABRERO

Lógicamente, la situación creada por la llegada de Carlos Román como Jefe del Museo y además representante del Ministerio en la Junta de Patronato, debió de resultar incómoda desde el primer momento. No olvidemos que la Junta mantenía la reclamación de los objetos arqueológicos de D. Juan Román, en poder de sus herederos y Pérez-Cabrero era, además de Presidente de la Junta, conservador del Museo al que Román llegaba como nuevo responsable. Prueba evidente de esta tirantez, serán toda una serie de escritos, que tanto D. Carlos Román como D. Arturo Pérez-Cabrero, dirigirán al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes y que cruzaran entre ellos.

De igual manera, las sesiones de la Junta del Patronato, que se suceden en estas fechas, muestran el distanciamiento de posturas entre sus miembros, por un lado los que apoyaban al

Presidente D. Arturo Pérez-Cabrero en las reclamaciones a los herederos de la familia Román y por otro los que hacían lo propio con D. Carlos Román.

Así, Pérez-Cabrero el 3 de agosto de 1911, se dirige a Carlos Román reclamándole por escrito el inventario de las excavaciones realizadas en la necrópolis en 1909 que le había entregado D. Juan Marí Torres, obrero que junto a D. Pedro Torres Torres habían realizado los trabajos, para así poder acreditar en su día cuantos son los objetos hallados en estas excavaciones ante el pleito que la Junta mantiene con los herederos de D. Juan Román. Ante estos hechos, Pérez-Cabrero remite al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, un escrito de denuncia solicitando la formación de expediente y depuración de responsabilidades, expresando su queja por la retención de los tres ejemplares de las excavaciones de 1909. A todo ello, adjuntará un acta notarial realizada el 3 de agosto de 1911 ante en notario Sr. Bauzá, en la que los obreros antes mencionados, manifiestan haber sido quienes han realizado las excavaciones arqueológicas desde 1903, primero por cuenta de la Sociedad Arqueológica, después a cargo de D. Juan Román y, desde 1910 hasta la fecha, pagados por D. Antonio Vives. También declaran que desde la creación del Museo, los objetos se llevaron al domicilio de D. Juan Román y que por orden de éste, Marí Torres llevaba tres inventarios de las excavaciones realizadas en el *puig des Molins* en 1909, uno para el Sr. Román, otro para el Sr. Macabich y el tercero, que fue el que entregó a petición de D. Carlos Román, para su control. Por último señalan que los objetos que se encontraban en poder de la familia del Sr. Román y Calvet eran los siguientes:

“En el templo de Es Cuyeram, de la Cala, unas 500 o 600 figuras encontradas en 1907, un leoncito de marfil y otros objetos.

En Isla Plana, años 1907-8, unas 35 ó 40 figuras arcaicas y otros objetos.

En San Antonio, vasos de cristal, un jarro decorado de barro saguntino y varios objetos de alfarería y monedas.

En las Figueretas, 2 aros de oro y otros pocos objetos.

En el camino de Can Partit alhajas de oro y pedrería, figuras, un escarabeo y otros objetos.

En el Puig d'en Valls, restos de figuras, una anforita de vidrio y otros objetos.

En Talamanca, dos figuras y objetos de alfarería. Y en el Puig d'es Molins, unas 10 ó 12 figu-

D. Carlos Román Ferrer (1887-1939)

ras, 20 ó 25 escarabeos, amuletos, vidrios esmaltados, etc.”

Por su parte Román el 31 de agosto dirige un escrito al Ministerio de Instrucción Pública, dando cuenta del abandono de servicio del conservador D. Arturo Pérez-Cabrero, quien no acudía por las mañanas que eran las horas de oficina establecidas, a pesar de sus indicaciones ya que éste alegaba tener, otras ocupaciones. que atender. La Secretaría de Personal, con fecha 4 de septiembre de 1911, acusa recibo del escrito de fecha 31 de agosto, en el que se comunica la falta de asistencia al Museo del Conservador D. Arturo Pérez-Cabrero, por tener que servir en otro destino. En él se indica al Director del museo, que se requiera al funcionario para que cumpla con su servicio, o en caso contrario, se comuniquen a fin de tomar las medidas oportunas.

A la vista de la contestación del Ministerio, el Director del Museo el día 12 de septiembre de 1911 se dirige al Conservador, requiriéndole para que cumpla con sus deberes y asista diariamente al museo en las horario de oficina que son de 10 a 13 horas para ejecutar los trabajos que se le encomienden y desempeñe las tareas que le están asignadas. Este escrito con acuse de recibo, le es entregado el mismo día a Pérez-Cabrero por el portero del centro D. Pedro Marí.

Al día siguiente, 13 de septiembre, D. Arturo Pérez-Cabrero contesta al Jefe del Museo rechazando el abandono de servicio de su cargo desde la toma de posesión del nuevo Director. En él se alude a que en ningún momento se le ha encomendado tarea alguna y ni siquiera se le ha ofrecido asiento ni lugar en donde estar en el Museo. De igual manera indica que si no ha podido estar todas las horas en el museo, es porque cumple con la R.O. del Ministerio de fecha 31 de enero de 1909 que declara compatibles ambos cargos y en el que se le ordena que bajo pretexto alguno pueda excusarse de cumplir con sus obligaciones como Secretario del Ayuntamiento, por los servicios que pueda cumplir en el Museo como conservador, entendiéndose que su cargo se puede realizar sin sujeción a determinadas horas de oficina siempre que el trabajo se realice. De igual manera le ruega le indique cuales son las tareas que tiene que cumplir y que se ponga a su disposición local y material para ello.

A todo ello, se unirá un nuevo oficio que el 13 de septiembre de 1911 D. Carlos Román dirigirá al Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes remitiendo un escrito de queja contra el Presidente de la Junta del Patronato, formulado

por los vocales D. Juan Palau, D. Isidoro Macabich y D. Eusebio Calvet, al haber aceptado el nombramiento de D. Recaredo Jasso a propuesta del Director de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, ya que éste en todo caso debían haberlo realizado los herederos del Sr. Román.

Toda esta situación de enfrentamiento dará lugar a que Pérez-Cabrero publique en Barcelona, un duro artículo sobre el tema titulado *“Historia del Museo Arqueológico de Ibiza, Un Museo en peligro”*, en el que da cuenta del proceso de creación del museo y del pleito que la Junta tenía en aquellas fechas con la familia de los herederos de D. Juan Román.

ACUERDO ENTRE LA JUNTA Y LOS HEREDEROS DE ROMÁN

Esta anómala situación de enfrentamiento entre los miembros de la Junta, que nada positivo aportaba a la buena marcha de la misma ni a los intereses del Museo Arqueológico por los que debía velar, fue poco a poco solventándose al aproximarse posturas que dieron como resultado un principio de acuerdo del que el Presidente informó a los miembros de la Junta en la sesión celebrada el 4 de abril de 1912. En ella se acuerda que la Junta dirija a la familia Román el siguiente escrito: *“La Junta de Patronato del Museo Arqueológico de Ibiza, teniendo en cuenta lo mucho que esta entidad debe al difunto D. Juan Román (q.e.p.d.), y en vista de que no aparecen bastante claras las disposiciones dejadas por dicho señor, respecto a su última voluntad, en lo que al Museo se refiere, acuerda por unanimidad retirar las reclamaciones que han ocasionado un pleito entre los herederos del Sr. Román y esta Junta, y convienen ambas partes en hacer un arreglo amistoso, que ha de reportar seguramente grandes beneficios al Museo, sin detrimento alguno de los altos intereses del Estado”*. También se acordó dar cuenta de la moción presentada al Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes.

La Junta del Patronato vuelve a reunirse con carácter extraordinario el día 7 de abril. En ella D. Carlos Román, en nombre de los herederos del Sr. Román y Calvet manifiesta que como consecuencia del acuerdo amistoso alcanzado, se hacía regalo al Museo de una colección de 150 objetos. También en esta sesión se acordó iniciar excavaciones arqueológicas en la necrópolis tan pronto como se cuente con fondos

para ello, por lo que se decide volver a solicitar las subvenciones de los años 1908 a 1911 y pedir la correspondiente a 1912. De igual manera, la Junta accede a la demanda planteada por el Director de la Sociedad Arqueológica Ebusitana en el sentido de dirigir una instancia al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes conjuntamente con la familia del Sr. Román solicitando se aclare el texto del artículo 3º del R.D. de 9 de septiembre de 1907, en el sentido conciliatorio de que sean los herederos del Sr. Román y el Director de la Sociedad, por turno riguroso, quienes designen los tres vocales de esta Junta que el mencionado artículo menciona, comenzando por la familia del Sr. Román.

En la sesión de 16 de junio de 1912, se procede a contestar a la R.O. del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes de 31 de mayo, referente a las bases de transacción entre la Junta y los herederos de D. Juan Román. En líneas generales ésta contesta que: 1º) La Junta retira la reclamación elevada al Ministerio; 2º) Los herederos de D. Juan Román entregan la colección de objetos expresada en las actas anteriores; 3º) que se entienda la redacción del artículo 3º del R.D. de 9 de septiembre, en el sentido de que los herederos del Sr. Román y el Director de la Sociedad Arqueológica, por turno riguroso, designarán a los tres vocales de la Junta, empezando el turno por la familia del Sr. Román y Calvet. Todo ello se hace constar por escrito que se remite al Ministerio en oficio de fecha 18 de junio para su constancia y resolución.

Por lo que sabemos, los herederos de D. Juan Román, cumpliendo el acuerdo alcanzado con la Junta, hacen entrega al Museo de un conjunto de materiales, procedentes de los santuarios de la *Illa Plana* y de la cueva de es *Culleram* de los que hasta la fecha no disponía de ningún ejemplar. Los objetos entregados, figuran en el Libro Inventario con fecha de enero de 1913, siendo los siguientes: 1 figura de león, 80 figuras completas y 66 cabecitas procedentes de la Cueva de es *Culleram*; 1 copa de vidrio,

*Finalmente, se acordó por todos ele-
var dichas bases a la superior apro-
bación del Ministerio, autorizando
al Sr. Presidente de esta Junta a sus-
cribir en nombre de ésta, junc-
tamente con Don Carlos Román y
Jasper, en representación de los he-
rederos del difunto D. Juan Román
y Calvet (q. e. p. d.)*

*Se levanta la sesión de es-
ta acta, como Secretario, testifico.*

Antonio Pérez-Cabare Juanina Verdura

Carlos Román

José María...

José María...

*El Seco
Ricardo...*

Firma del acta de acuerdo entre la Junta del Patronato y los herederos de D. Juan Román y Calvet fechada el 16 de Junio de 1912.

15 figuras completas y varios fragmentos de la *Illa Plana*; 1 lucerna púnica de la que no figura su procedencia. Estos materiales ingresan como "*Donación herederos Román*" en los números de Inventario que van del 1670 al 1780 y en los que figuran agrupados algunos lotes formados por cabecitas de figuras, resultando que la donación, en realidad, consta de un total de 175 objetos.

Con posterioridad, la sesión de 20 de agosto de 1912 también se ocupó del acuerdo entre la familia Román y la Junta, en contestación al escrito del Subsecretario del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes de fecha 15 de julio, a los efectos de aclarar algunos extremos del compromiso alcanzado entre las partes. En este sentido la Junta informa al Ministerio que acepta y comparte lo indicado por los herederos, que la finca de Can Francesquet o Can Partit no forma parte de la herencia de D. Juan Román por ser de exclusiva propiedad de su esposa Dña. Vicenta Ferrer y Wallis, según acredita la escritura de compra, por lo que sus herederos no pueden disponer de la misma ni conceder sobre ella derecho alguno. Sin embargo se indica que Dña. Vicenta Ferrer autorizará que la Junta realice en ella excavaciones siempre

que no se causen daños ni perjuicios, procediendo a su indemnización en caso contrario y con la condición de que todos los objetos pasen al Museo Arqueológico de Ibiza. De igual manera se indica que los herederos de D. Juan Román, están de acuerdo en ceder al Estado todos los ejemplares y todo derecho de propiedad de la obra "*Los nombres e importancia arqueológica de las islas Pythiusas*" siempre que antes se les abone la cantidad de 1.062,75 ptas., satisfecha por los herederos del Sr. Román por gastos de encuadernación. Se insiste en que los objetos entregados al Museo son los mismos que halló éste en las excavaciones y que con esta donación la Junta se mostró conforme y satisfecha. También se acordó solicitar del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes se reconozca de nuevo a la Junta la autorización exclusiva para hacer excavaciones en la necrópolis del *puig des Molins*, de Ereso o de Ebuso anulando las que se hubieran concedido y solicitar el pago del importe de las subvenciones desde 1908 para realizar las excavaciones que la Junta tiene encomendadas.

El expediente de resolución del contencioso entre la Junta y los herederos del Sr. Román, todavía tardará un tiempo en que finalice oficialmente ya que este hecho no se producirá hasta la promulgación de la R.O. de 14 de julio de 1913 (Gaceta de 21 de Julio), en donde después de una larga exposición de resultandos y considerandos se aceptan los acuerdos alcanzados entre las partes y se resuelve tener por desistida a la Junta del Patronato de todas las reclamaciones formuladas contra los herederos de D. Juan Román y Calvet. En cuanto a los tres representantes de D. Juan Román, Director de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, se dispone que su elección sea de la forma siguiente: dos representantes por los herederos del Sr. Román y uno por el Director de la Sociedad que desempeñarán su cargo hasta el 31 de diciembre de

1915; dos por el Director de la Sociedad, y uno por los herederos, desde el 1 de enero de 1916 hasta el 31 de diciembre de 1918, renovándose sucesivamente cada tres años, en esta proporción y turno. También se acuerda que se tenga por cumplida la sucesión de Román y Calvet, con la entrega que ha realizado al Museo Arqueológico de la colección de los 150 objetos arqueológicos. En cuanto a las excavaciones en la finca de Can Partit que realice la Junta, tendrán lugar previo acuerdo con su dueña Dña. Vicenta Ferrer, en el lugar de la finca que se acuerde, área que comprenderá y fechas de comienzo y duración que vayan a tener, a fin de no ocasionar perjuicios a la propietaria y en el caso que los hubiere, la Junta será la única responsable, así como de los objetos que gracias a cada excavación se descubran, que pasarán a propiedad del Museo Arqueológico de Ibiza, y por tanto, del Estado. No se acepta la donación condicionada al pago de la cantidad de 1.062,75 ptas de la obra de D. Juan Román "*Los nombres e importancia arqueológica de las islas Pythiusas*" e igualmente se desestima la reclamación de cinco mil ptas. solicitadas por la Junta que corresponden a las subvenciones de los años 1908 a 1912, y que se libren a favor del Presidente, 1000 ptas. para auxiliar a las excavaciones del año en curso.

El acuerdo alcanzado permitirá aunar los esfuerzos de la Junta en el nuevo problema que se plantea a la arqueología insular por el enfrentamiento que va a producirse con D. Antonio Vives y Escudero por obtener el derecho exclusivo para realizar excavaciones en la necrópolis del *puig des Molins*, tema sobre el que trataremos en un futuro trabajo. ●

BIBLIOGRAFÍA

FERNÁNDEZ, J. H. (2000):
El inicio de la arqueología en Ibiza y Formentera. *Fites* nº 1, 16-25. Eivissa.

MACABICH, I. (1966):
Historia de Ibiza. Palma de Mallorca. 3 vols.

PÉREZ-CABRERO, A. (1909):
Ibiza: Arte, agricultura, comercio, costumbres, historia, industria, topografía. Guía del Turista. Imprenta Joaquín Costa. Barcelona

PÉREZ-CABRERO, A. (1911 a):
Ibiza arqueológica. Establecimiento Gráfico Thomas. Barcelona.

PÉREZ-CABRERO, A. (1911 b):
La Necrópolis de Ebuso. Mercurio, pp. 476-477. Barcelona

PÉREZ-CABRERO, A. (1911 c):
Historia del Museo Arqueológico de Ibiza. Un Museo en Peligro. Tipografía L'Avenç. Barcelona.

La prehistòria Pitiüsa:

Avenços, rectificacions i perspectives de futur

Benjamí Costa · Víctor M. Guerrero

RESUMEN: La investigación de la Prehistoria en las islas de Ibiza y Formentera, por diversas razones, ha sufrido durante el siglo XX un considerable retraso con relación a Mallorca y Menorca. A la carencia de restos monumentales, se sumó la espectacularidad y riqueza de los hallazgos púnicos en Ibiza, que tradicionalmente han oscurecido el estudio de otros períodos de la historia pitiusa. Por otra parte, a pesar de los prometedores comienzos en la década de los setenta, con hallazgos tan impresionantes como el sepulcro megalítico de Ca na Costa en Formentera, ha faltado continuidad y programación a largo plazo. Por ello, actualmente carecemos de suficientes dataciones de ^{14}C , que permitan construir una secuencia propia para la Prehistoria de las Pitiusas, así como de análisis medioambientales (sedimentos, pólenes, paleofauna, etc), que nos permitan reconstruir el medio natural de las islas en el momento de la llegada de los primeros humanos y su proceso de transformación por el progresivo impacto del establecimiento de pobladores permanentes. Estas carencias hacen todavía difícil concretar las principales pautas de la evolución social, económica y cultural de las comunidades prehistóricas que habitaron estas islas, de las que aquí ofrecemos el estado actual de la investigación. No obstante, un replanteamiento de las líneas y estrategias de la investigación de la Prehistoria pitiusa hacen albergar grandes esperanzas de cara al futuro.

SUMMARY: Archaeological research on the Prehistory of Ibiza and Formentera (Pityusic Islands) suffered a considerable delay during the 20th century in relation to that carried out in Majorca and Minorca. On one hand, the lack of monumental remains, together with the richness and spectacularity of Punic finds in Ibiza, have traditionally darkened the study of other periods of the Pityusic History. On the other hand, despite the promising beginnings of the seventies, with impressive discoveries such as the megalithic chamber-tomb of Ca na Costa in Formentera, continuity in the research and long-term programmes was slack after that. Thus, radiocarbon dating test (^{14}C) to build up our own sequence for the Prehistory of Pityusic Islands are currently scarce. Apart from that, there are no analysis to know the natural environment that met the first humans who arrived, and to evaluate its transformation due to the impact of settlement by permanent inhabitants. These facts make it difficult to draw the lines of the social, economic and cultural evolution of the prehistoric communities dwelling in these islands, of which we offer here the present state. However, a refocusing of the guidelines and research strategies makes it possible for us to expect successful results in future investigation on Pityusic Prehistory.

Allà on hi ha poques dades, les hipòtesis han de mantenir un cert grau de flexibilitat, el suficient perquè es puguin sustentar, però sense superar el límit que les convertiria en inefectives i no explicatives (Carbonell i Sala, 2000: 71).

INTRODUCCIÓ

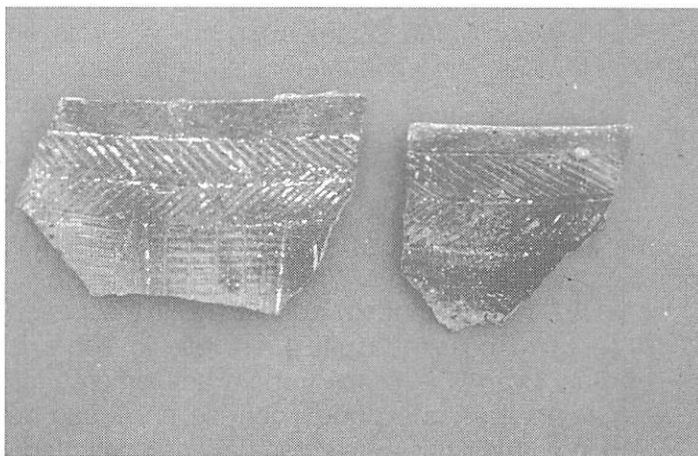
Els estudis sobre la prehistòria de les illes Pitiüses han constituït, tradicionalment, la germana pobre de la investigació arqueològica balear. Això ha estat així per diverses raons que tenen la seva explicació lògica, encara que no justificarien que aquesta situació continués així per més temps. D'una banda, la importància del poblament feniciopúnic ha enfosquit durant dècades una història anterior tan interessant i rica com pogués ser-ho la de qualsevol altra de les illes de l'arxipèlag. D'altra, la inexistència d'una arquitectura "ciclòpia" de caràcter tan monumental com la de Mallorca i Menorca no va atreure l'interès pel coneixement de la Prehistòria pitiüsa, ni per part dels investigadors que treballaven a les Balears -aleshores embarcats en debats sobre qüestions tipològiques, funcionals i cronològiques d'aquesta arquitectura monumental-, ni per la dels de les Pitiüses -fascinats per les espectaculars troballes púniques que es realitzaven a Eivissa des dels inicis de l'activitat de la *Sociedad Arqueológica Ebusitana* en 1903-.

Durant moltes dècades, tots els esforços investigadors a les Pitiüses varen ser consumits en descobrir i reconstruir el seu florent passat com a centre clau de la cultura púnica. Totes les troballes prehistòriques realitzades des dels inicis del segle XX passaren gairebé desapercubides, de manera que gran part dels investigadors nacionals i estrangers conclogueren que les Pitiüses restaren inhabitades durant la Prehistòria. Però a la dècada dels anys setanta va tenir lloc un punt d'inflexió en aquesta situació. A més de les intel·ligents consideracions de Miquel Tarradell i Matilde Font sobre la improbabilitat de que unes illes com les Pitiüses s'havessen mantingut sense poblament durant la Prehistòria, hi ha que destacar els primers treballs de Jordi H. Fernández sobre alguns materials de l'Edat del Bronze. El descobriment i excavació de Ca na Costa i Cap de Barbaria a Formentera, i de Can Sergent a Eivissa (codirigides per Jordi H. Fernández amb Lluís Plantamor i Celia Topp), juntament amb alguna posterior contribució de l'arqueòloga anglesa Celia Topp, varen fer despertar a molts del somni irreal d'un es Mediterrània pròxima a costes continentals però deshabitades fins a època històrica, que havia durat massa temps. Però encara l'any 1978 la revista divulgadora de temes històrics *Historia 16* publicava un article del propi Jordi H. Fernández amb el significatiu

títol de "Formentera salta a la Prehistòria", que en gran mesura reflectia aquesta crua realitat de desconeixement generalitzat en l'àmbit científic.

A mitjans de la dècada següent va haver-hi significatius esforços deguts a Joan Ramon i a Carlos Gómez i Pilar San Nicolás, que elaboraren estats de la qüestió que en el seu moment també varen ser d'utilitat per donar a conèixer la prehistòria pitiüsa. Una síntesi completa del passat prehistòric i protohistòric de les Pitiüses l'aportaren Benjamí Costa i Jordi H. Fernández a les *X Jornades d'Estudis Històrics Locals*, celebrades a Palma a la tardor de 1991, que fins a la recent publicació dels darrers treballs posant al dia l'estat de la investigació, ha estat una eina de treball útil, sobretot per als docents universitaris, davant del clamorós dèficit de textos assequibles als estudiants balears que s'enfronten per primera vegada als estudis de Prehistòria.

Malgrat tot, el coneixement de la prehistòria pitiüsa ha continuat llastrada per dues mancances de la investigació molt significatives, que l'han fet distanciar-se dels avenços que s'anaven produint a les altres illes balears. Per un costat, no es disposava d'una seqüència de cronologies absolutes que permetés ordenar el desenvolupament cultural d'aquestes illes de forma autònoma, és a dir sense haver de dependre de les datacions obtingudes a Mallorca o a d'altres indrets com a marc de referència cronològic per a poder datar, a partir dels paral·lelismes, els materials i contextos pitiüsos. I, d'altre costat, no hi havia estudis paleoambientals per a conèixer els trets principals de l'ecosistema de les Pitiüses durant la

Ceràmiques amb decoració incisa d'estil campaniforme de sa cova des Fum (Formentera).

Prehistòria, ni tampoc s'havien planificat mai estudis per aclarir les bases subsistencials de les comunitats humanes que visqueren a Eivissa i Formentera abans de la seva colonització per nous grups de gent semita.

Aquestes mancances estan encara lluny de ser reparades. No obstant això, recents treballs han obert noves perspectives que enfoquen la interpretació del passat prehistòric de les illes des de plantejaments biogeogràfics, poques vegades tinguts en compte, mentre que també s'estan iniciant anàlisis paleoambientals i noves datacions radiocarbòniques, que ben segur compensaran, més d'hora que tard, el crònic retard d'aquestes illes en la investigació prehistòrica.

Un altra problema que cal significar és la falta de connexió entre les investigacions que es desenvolupaven a cada illa, cosa que no afavoria la comunicació i el coneixement entre els diferents grups investigadors, donant lloc a un autisme que fins fa molt poc no havia permès tenir una visió de conjunt de tot l'arxipèlag balear. També cal criticar una certa actitud de la investigació pitiüsa –molt més marcada en uns investigadors que en altres– de resistir-se a reconèixer vincles culturals entre les comunitats que habitaven Eivissa i Formentera i les de Mallorca i Menorca, cercant ressaltar sempre tot allò que diferenciava les Pitiüses de les Balears des dels temps més remots. Avui però, la recerca va posant de manifest que, malgrat que els processos de desenvolupament econòmic, social i cultural a cada illa varen seguir el seu propi ritme, això no equival a dir que fossin móns tancats sense contactes ni interaccions amb les comunitats de les altres illes (o amb les del continent), i que durant la major part de la Prehistòria varen ser més els nexes i trets en comú que les grans diferències entre cadascuna. Per això, tot i la lògica existència de trets diversos entre comunitats arrelades en illes diferents, a l'entrada d'aquest nou segle XXI resulta prou evident que la investigació prehistòrica a cap d'elles no pot progressar d'esquena a la resta de l'arxipèlag.

En aquest context, aquest article no pretén ser altra cosa que una breu reflexió sobre la situació en la que ens trobem actualment i les perspectives que poden obrir-se en el cas de que es rectifiqui la trajectòria abans comentada i es presti a la Prehistòria –tant per part dels investigadors com de l'Administració competent– l'atenció que mereix. Precisament, la seva petita dimensió territorial converteixen Eivissa i Formentera en casos d'estudi d'extraordinari

interès per a la investigació dels processos d'adaptació de petites comunitats humanes a viure en illes tan reduïdes i dels seus mecanismes d'interacció amb un mediambient caracteritzat, en general, per la seva reduïda biodiversitat i escassa productivitat.

ALGUNES QÜESTIONS PRÈVIES SOBRE ELS PROCESSOS DE POBLAMENT DE LES ILLES

És ben palesa la dificultat que comporta determinar amb seguretat l'origen de quelcom a la Prehistòria. Com a tota ciència, la seva investigació requereix d'una documentació empírica que no sempre està disponible i que, quan n'hi ha, sovint no resulta prou sòlida. Plantejaments teòrics i hipòtesis de treball han de suplir aleshores la manca de suficients evidències materials. Però per molt raonables, i àdhuc probables, que puguin ser aquelles, mai no poden ser utilitzades com a demostració de fets que no poden ser positivament contrastats en el registre arqueològic.

Això no impedeix, però, que sempre s'hagi de treballar a partir de models teòrics, que els investigadors construïm a partir de premisses emanades de les diferents corrents de pensament científic (difusionisme, evolucionisme, materialisme, estructuralisme, etc.). Aquests han de ser constantment contrastats amb la documentació arqueològica disponible en cada moment i rebutjar-ne la seva validesa en el cas de que en algun moment entrin en conflicte uns i altra. Precisament quan existeixen poques dades és quan –tal i com es diu a la cita que encapçala aquest treball– les hipòtesis han d'estar dotades de major flexibilitat. Les afirmacions rotundes i taxatives no només són arriscades, sinó que són àdhuc nocives per a l'avanç de la pròpia ciència, en pretendre tancar –almenys fins que no es rebutgi la seva validesa– altres possibilitats. I això és així, més encara, en l'arqueologia prehistòrica, on la pèrdua d'evidències empíriques és molt notable amb el pas del temps, atesa la feblesa de moltes de les restes generades, i sovint les que han arribat al nostre present no són suficients per a determinar de manera prou concloent quina és la interpretació més vàlida d'entre totes les possibles.

Parlant dels processos de poblament humà de les illes, a l'actualitat està ben contrastat científicament que l'arribada de l'home a ecosistemes verges mai no ha estat neutra. Àdhuc en el cas d'illes gegantesques com Austràlia, o de

grans masses continentals com Amèrica, la primera presència humana ha donat lloc a extincions de moltes espècies d'animals, que poden ser especialment ràpides entre els grans vertebrats que l'home depreda. Actuacions com, per exemple, els incendis forestals per afavorir la cacera, més que la pròpia caça, han estat un dels factors més decisius en els canvis mediambientals que sempre segueixen a la presència de l'home dalt d'un territori. Les illes, justament per la seva mida limitada, acusen amb major intensitat aquest fenomen, de manera que la rapidesa i intensitat del canvi ecològic va en relació directa amb la seva extensió. Així, avui podem afirmar que la presència humana va estar la causa principal, quan no l'única, de l'extinció d'espècies faunístiques autòctones i de profunds canvis en la coberta vegetal, fins i tot per damunt dels canvis climàtics esdevinguts amb el final del període de glaciacions i l'inici de l'Holocè.

Tant l'arqueologia com l'etnologia comparada permeten saber que existeixen diferents formes d'explotació de territoris marginals, i les illes sempre ho són marginals en relació a les terres continentals. Una d'aquestes formes d'explotació d'un territori illenc és la freqüentació més o menys intensa d'aquest per a l'aprofitament d'alguns recursos, sense que això impliqui establiments permanents de poblament. Aquest sistema d'interacció entre home i ecosistema aporta quelcom tan valuós o més que els propis

recursos materials: informació contrastada del territori insular sense el qual no és viable la planificació de cap colonització. D'aquesta manera, la implantació de poblament estable i permanent va sempre precedida d'un temps, més o menys llarg segons els casos, que podríem genèricament anomenar de "precolonització", en el que es succeeixen els viatges d'exploració i tempteig, i després les expedicions endegades per a l'explotació d'un determinat recurs que hi hagi en abundància a les illes (caçera, pesca, matèries primeres, etc.), que amb el temps poden arribar a adquirir una determinada cadència, de vegades periòdica i, fins i tot, estacional (o sigui, cada any en l'època òptima per a l'explotació del recurs en qüestió).

El sistema de vida caçador-recol·lector està caracteritzat, entre d'altres coses, per una baixíssima densitat de poblament, de manera que les bandes d'entre 25 i 40 individus exploten territoris molt extensos. Per aquesta raó els caçadors-recol·lectors no han colonitzat les dotzenes de petites illes que s'escampen per tota la Mediterrània. Només algunes de les de major extensió, com Sicília, Còrsega, Sardenya o Xipre tingueren poblacions caçadores-recol·lectores estables abans de la implantació del Neolític. De la mateixa manera, existeixen evidències suficientment contrastades de la freqüentació sense assentaments permanents de petites

Cabana de planta gairebé circular del Puig de ses Torretes (Eivissa). Excavacions de 1986.

illes mediterrànies, com és el cas molt clar de l'illa de Melos i probablement també la d'Skyros entre d'altres.

El desenvolupament d'economies productores va canviar aquesta relació entre els grups humans i els territoris que explotaven i va fer possible l'ocupació permanent de territoris més reduïts, com ho són la majoria d'illes. Així, comunitats de pastors i agricultors neolítics varen colonitzar fins a les darreres conseqüències illes amb una extensió àdhuc menor que la d'Eivissa i amb ecosistemes molt poc productius, degut a la seva aridesa i dificultat per al proveïment d'aigua, com és el cas de Malta. I encara més, petites illes molt més allunyades del continent i amb molt poca superfície, com Pantelaria, Lípari o Lampedusa, varen ser colonitzades per pastors que hi establiren aldees permanents entre el VI i el V mil·lenni BC. Aquestes dues darreres illes no superen un terç i un quart respectivament de l'extensió de Formentera.

Cal recordar tot això per poder afirmar que el veritablement estrany no és que durant el V i IV mil·lennis BC hi hagués intents de colonitzar les illes de l'arxipèlag balear. El que seria molt rar, justament, seria el cas contrari, atès el que succeïa en el *hinterland* continental més immediat a les Balears.

A partir d'aquí, veiem quina és la documentació que tenim actualment per a presentar un panorama coherent i fonamentat del procés de colonització humana de les illes Pitiüses.

El sepulcre megalític de Ca na Costa (Formentera) al final de la seva excavació l'any 1977.

LA DOCUMENTACIÓ ARQUEOLÒGICA ANTERIOR AL SEGON MIL·LENNI

Les dades amb què comptem són extremadament escadusseres i disperses, però cal advertir que fins ara mai no s'ha portat a terme un pla amb estratègies d'estudi metòdicament programades per a omplir aquest buit de la investigació. Per això, la primera afirmació ferma que podem fer hores d'ara és que ens manquen els fonaments sòlids per establir altra cosa que no sigui hipòtesis de treball sobre el procés de poblament de les Pitiüses, en espera de confirmació mitjançant dades empíriques i contrastades en el registre arqueològic.

Fa uns anys varen realitzar-se excavacions a l'avenc des Pouàs, prop de Corona (Sant Antoni de Portmany) que, tot i que els treballs tenien com a objectiu una investigació paleontològica de les restes de fauna acumulades en el dipòsit del jaciment, en els nivells superiors de la seqüència varen ser descobertes traces d'ocupació humana consistents en carbons, restes de fauna domèstica i alguns fragments ceràmics. Però en estrats subjacents del dipòsit, varen trobar-se nombroses restes d'ornitofauna holocènica endèmica (una espècie d'oca de mida gran), entre elles dos ossos que presentaven signes d'haver estat aparentment cremats. La seva datació radiocarbònica va furnir dates absolutes d'entre aproximadament 5100 i 4450 cal. BC, respectivament.

En l'estat actual de la investigació, res tindria de particular comprovar que entre final del cinquè i primera meitat del quart mil·lenni BC, les Pitiüses varen ser freqüentades per grups que habitaven a les costes del Llevant peninsular, aleshores amb una economia neolítica plenament desenvolupada. Recordem que en dies sense calimes Eivissa és visible des de les costes de Dénia, on justament es troba la cova de les Cendres, que té una llarga ocupació durant el neolític valencià. No és ni molt menys il·lògic, doncs, plantejar com a hipòtesi la freqüent arribada de grups peninsulars per aprofitar els recursos pitiüses, com podien ser la pesca, la sal o les grans colònies d'aus que les habitaven. No obstant això, cal esperar que les dades des Pouàs, que només s'han donat a conèixer en diverses publicacions científiques a títol de notícia preliminar, siguin detalladament publicades per a poder ser completament contrastades i verificar que les possibles traces de cremació dels ossos no siguin degudes a termoalteracions postdeposicionals (és a dir, que no varen

cremar-se accidentalment, o que no varen ser utilitzades com a combustible en freqüentacions posteriors de la cavitat, que semblen haver-se documentat en nivells superiors), fenomen que està relativament ben documentat tant a Mallorca com a Menorca en restes de fauna extingida.

Ja s'ha argumentat que, segons demostren estudis realitzats a moltes d'illes a mars diversos (Pacífic, Carib i àdhuc el Mediterrani), en el procés lògic de colonització d'una illa, sempre hi ha unes fases d'exploracions, freqüentacions i establiments temporals que precedeixen la de poblament permanent i que poden ser, segons les circumstàncies, més o menys dilatades o més curtes, però sempre tenen lloc en el mateix ordre. El ritme i el moment en que cada fase del procés tindrà lloc depèn d'una combinació de factors tant biogeogràfics com dels derivats del desenvolupament demogràfic, econòmic i social de les comunitats humanes involucrades. Illes pròximes a les costes continentals és més probable que siguin visitades pels humans abans que les llunyanes; i també aquelles més grans, que pel seu major territori posseeixen major biodiversitat i, per tant, major varietat de recursos que asseguruen major probabilitat d'èxit a l'establiment de pobladors, encara que estiguin més llunyanes. Però això no és una regla absoluta, illes petites i llunyanes poder haver estat freqüentades des de temps remots pel fet de posseir algun recurs de gran interès, com és el cas de l'obsidiana a l'illa de Melos, que va ser explotada per comunitats continentals des del Paleolític Superior. També influeix, lògicament, la capacitat de navegació, perquè si des del Paleolític està demostrada l'existència de travessies marines entre punts de la costa i illes no massa allunyades, la capacitat de salvar amples extensions marítimes, com per exemple entre Sardenya i les Balears, mitjançant una navegació d'altura de diversos dies de durada sense visibilitat de les costes, no va produir-se fins al segon mil·lenni BC.

Com saber, doncs, si unes restes antròpiques de molta antiguetat que han estat trobades a una illa corresponen a un període de exploracions, freqüentacions o establiments temporals per explotar-ne els seus recursos, o bé es tracta de restes d'una ocupació permanent?. Les evidències irrefutables d'aquesta darrera, és a dir, d'una veritable poblament de l'illa, són la presència de necròpolis i de poblats o d'establiments multifuncionals (és a dir, que no estan especialitzats en l'explotació d'un recurs deter-

minat). La introducció de fauna domèstica a les illes és també un bon indicatiu de que els humans que la portaren no tenien una voluntat d'estar de pas, sinó que, ben al contrari, havien establert unes estratègies d'ús i aprofitament integral de l'ecosistema.

Arribats a aquest punt podem dir que hores d'ara les dades més antigues, encara escasses però ben contrastades, sobre presència humana estable a les Pitiüses es remunten a la segona meitat del tercer mil·lenni cal. BC. Això, evidentment, no descarta la possible existència d'episodis precoloniais i àdhuc colonials anteriors. Però la dada per ara més antiga, que recentment ha estat donada a conèixer a la comunitat científica, consisteix en una datació radiocarbònica que palesa presència humana cap al 2100-1900 cal. BC al jaciment eivissenc conegut com Puig de ses Torretes. Aquesta datació té un elevat marge de fiabilitat tècnica per diverses raons. Per un costat, perquè ha estat obtinguda a partir de colagen d'un os de bòvid domèstic, tractant-se d'una mostra de "vida curta" que, a diferència del que succeeix amb els carbons (que poden haver-se cremat molt temps després de tallada la fusta), data exactament el moment en que va morir l'animal. D'altra part, la data obtinguda té una desviació típica de només ± 42 anys, que és realment molt baixa, mostrant que la datació és veritablement molt ajustada.

A partir d'aquesta dada, podem afirmar amb una elevat índex de probabilitat que a final tercer mil·lenni BC hi havia un grup humà d'economia ramadera instal·lat dalt del puig de ses Torretes, que ja havia introduït bòvids com a part integrant de la seva cabana ramadera, i no només cabres i ovelles com succeeix en altres comunitats més inestables. La cria de bòvids és, doncs, un signe d'estabilitat i desenvolupament, perquè el manteniment d'aquests animals és difícil i costós per a una comunitat primitiva en un mediambient no massa productiu. En aquest cas, el pasturatge de bòvids segurament estaria afavorit per l'existència d'extensions de prat i aiguamoll vora Cala Llonga on diversos torrents baixen de les muntanyes del voltant i, creuant la vall, venen a desguassar les seves aigües a la cala. És encara difícil establir més enllà de tota dubta si a aquestes dates tan antigues s'hi associen els fons de cabanes amb gruixuts sòcols perimetrals de filades de pedres, que s'observen arreu del puig, o aquests pertanyen a una fase més avançada de vida de l'establiment.

L'existència de comunitats humanes plenament assentades a l'illa d'Eivissa durant el tercer mil·lenni no desdium del que s'ha documentat a la resta de l'arxipèlag. A Menorca, els monuments funeraris de Biniai Nou han pogut demostrar que a la segona meitat del tercer mil·lenni BC l'illa ja estava plenament colonitzada. A Mallorca, el complex cultural associat a la presència de ceràmiques incises d'estil campaniforme s'estén, *grosso modo*, entre 2600 i 2000 BC, amb l'existència ben contrastada d'establiments a l'aire lliure, ocupació de coves, poblats i necròpolis. En alguns jaciments, com el de Son Ferrandell, es documenten també l'existència de fons de cabana delimitats per filades de pedra, que s'assemblen molt als del Puig de ses Torretes.

Tal vegada, Mallorca va conèixer episodis de colonització anteriors, com semblen indicar-ho les datacions absolutes sobre carbons procedents dels abrics rocosos de Son Gallard (c. 3970 BC) i Son Matge (c. 3400 BC), que sembla ser que estaven associats a restes de fauna domèstica i a grans contenidors de ceràmica amb forma de barril, molt semblants als que més recentment s'han trobat al jaciment menorquí de Biniai Nou. A Mallorca tot sembla indicar que aquestes formes ceràmiques precedeixen a la introducció dels atuells decorats mitjançant incisions amb motius geomètrics d'estil campaniforme de difusió marítima que, curiosament, no tenen presència a Menorca ni a Còrsega, mentre que a les altres illes i en el *hinterland* continental, tant a la costa com al rera país, són molt abundants.

Quant a Formentera, un estudi geològic al final de la dècada dels vuitanta va permetre plantejar la hipòtesi que, després de la gran pujada del nivell del mar esdevinguda amb l'Holocè, encara pogués restar unida a Eivissa per una estreta franja de terra formada per materials silicocalcaris. Aquesta mena de "cordó umbilical" petri entre ambdues illes hauria estat trencat per l'erosió marina en temps molt recent, al menys geològicament parlant, donant lloc a la formació dels Freus. La cronologia d'aquest fet no pot precisar-se, però és possible que fos posterior a l'arribada de l'home (en tot cas és segura la seva separació en els inicis de l'època històrica, perquè totes les fonts antigues gregues i llatines ens parlen de dues illes perfectament individualitzades).

Sigui com sigui, per a Formentera no tenim datacions absolutes que pugin al tercer mil·lenni BC i, per ara, ens hem de guiar per referències

de cronologia comparada. L'índex més antic de presència humana el tenim en les ceràmiques incises aparegudes a sa Cova des Fum i estudiades fa anys per Celia Topp, que es corresponen estilísticament amb les seves homòlogues amb decoració d'estil campaniforme de Mallorca. Per tant, hem de considerar aquests fragments ceràmics com a índex d'una possible ocupació de la cova en un moment remuntable a la segona meitat del tercer mil·lenni BC.

El jaciment paradigmàtic de la prehistòria formenterera és el conegut sepulcre megalític de Ca na Costa. La seva excavació, realitzada a mitjans anys setanta, va posar al descobert uns aixovar funeraris certament molt malmesos, però que no es diferencien en absolut dels que trobam als altres sepulcres megalítics fins ara excavats a Mallorca i Menorca. Les datacions radiocarbòniques de les restes humanes corresponen a una sèrie d'anàlisis realitzats pel British Museum que posteriorment varen haver de revisar-se per problemes tècnics, però la de Ca na Costa mai no va incloure's en aquesta revisió. Malgrat tot, la data obtinguda, encara sense corregir, ens donaria una datació calibrada a un sigma que es situaria en l'interval de 1652 i 1465 BC, la correcció de la qual, en tot cas, podria suposar una pujada de fins uns dos-cents anys, però mai una baixada que la fes més moderna. De qualsevol manera, aquesta datació del megalit formenterer no desdium en absolut de les sèries de datacions obtingudes als sepulcres megalítics de s'Aigua Dolça i Son Bauló a Mallorca, i Montplè a Menorca.

D'altra part, al sector III de la cambra de Ca na Costa varen aparèixer també dos fragments de ceràmica incisa d'estil campaniforme, els motius de la qual, distribuïts en bandes, troben paral·lels perfectes en ceràmiques dels jaciments mallorquins de Ca na Cotxera i Son Ferrandell-Olesa. L'elevat índex de fragmentació i l'absència d'altres elements mobles clarament contemporanis d'aquestes ceràmiques incises, mou a creure que són un testimoni residual del moment de la construcció del sepulcre o bé de la fase més antiga d'ús d'aquesta que, aleshores, caldria remuntar a final tercer mil·lenni BC.

En el continent estan ben documentades les reutilitzacions de molts sepulcres megalítics que tenen lloc després d'un llarg abandó de fins i tot segles, de tal manera que a les primitives ocupacions calcolítiques es superposen nous enterraments que corresponen ja a l'Edat del Bronze, àdhuc en alguns casos pirinencs a enterraments de cremació de la cultura del

Bronze Final anomenada dels "Camps d'Urnas". A la necròpolis menorquina de Biniai Nou s'ha pogut documentar un procés similar, perquè les datacions obtingudes al monument núm. 2, una cova sepulcral amb façana megalítica, indiquen que aquesta tomba va tenir clarament dos períodes d'utilització. El més antic se situa des de l'últim quart del tercer mil·lenni fins a c. 1900 BC; i el segon des de c. 1650 fins al 1500 cal. BC, coincidint amb el període amb que la resta de sepulcres megalítics baleàrics estaven també en ús. Per això no és totalment descartable un procés similar per a Ca na Costa.

Justament quan aquest article ja s'havia acabat de redactar, ens han arribat els resultats de dues noves datacions realitzades a partir de dos ossos calcànics pertanyents a dos individus diferents inhumats a Ca na Costa, que han estat analitzats pel Dr. Mark Van Strydonck de l'*Institut Royal du Patrimoine Artistique* de Bèlgica. Els resultats són:

REF.anàlisi	Datació BP	1 σ (68,2 %confiança)	2 σ (95,4 %confiança)
KIA 14329	3595 \pm 35 BP	1920 BC (1.00) 1770 BC	1920 BC (1.00) 1740 BC
KIA 14330	3535 \pm 40 BP	2010 BC (0.08) 2000 BC 1980 BC (0.92) 1880 BC	2040 BC (0.95) 1870 BC 1840 BC (0.03) 1820 BC 1800 BC (0.01) 1780 BC

Aquestes noves datacions palesen que aquest sepulcre megalític podria haver estat en ús des de poc abans del 2000 BC i que, de manera ja ben segura, ho estava a principi del segon mil·lenni BC. D'aquesta manera, es confirma que Ca na Costa és el megàlit més antic dels que hi ha fins ara documentats a tot l'arxipèlag balear.

LES PITIÜSES DURANT EL SEGON MIL·LENNI BC: NOUS ELEMENTS DE JUDICI

A Formentera, a més de la utilització del sepulcre megalític de Ca na Costa durant el segon mil·lenni BC, d'aquest període són ben coneguts els jaciments del Cap de Barbaria, i d'altres arreu de l'illa. De l'impressionant conjunt d'una vintena de jaciments que es concentren a l'àrea del Cap de Barbaria, a l'extrem meridional de l'illa, és particularment interessant l'anomenat Cap de Barbaria II, perquè constitueix un establiment format per un conjunt d'almenys nou unitats constructives adossades unes a les altres, algunes d'elles navetiformes com les que es coneixen a Mallorca i Menorca.

L'establiment va sofrir nombroses i intenses remodelacions durant la seva llarga existència. També l'erosió natural, l'acció de la vegetació així com la de l'home, que va tenir aquests jaciments com a pedrera per a l'obtenció de pedra o grava, han incidit negativament dalt la conservació d'aquest. De manera que actualment

Panoràmica de l'establiment de l'Edat del Bronze Cap de Barbaria II (Formentera). Excavacions de 1987.

Detall de l'estança núm. 7, de plata "navetiforme", del Cap de Barbaria II.

només hi ha un naviforme dels que estan completament excavats que ha conservat la seva planta sencera, cosa que permet identificar-lo clarament amb els edificis naviformes mallorquins i menorquins, dons fins i tot presenta una llar central delimitada amb llosetes de pedra, si bé d'elaboració més senzilla que les conegudes als naviformes de les dues Balears.

L'organització espacial comunitària d'aquest establiment sembla estructurar-se a partir d'un àrea central constituït per diversos recintes de formes diverses, al voltant dels quals es distribueixen els naviformes amb els seus portals afrontats i amb sortida directa als diferents recintes interns. Com a altres establiments balears, l'activitat metal·lúrgica va tenir una presència notable en aquest jaciment, al menys durant la seva darrer fase d'existència, havent-se documentat restes de fosa que contenen un 85,02 % de coure amb un 14,97 % d'estany, el que indica no només un bronze elaborat amb un aliatge de molta qualitat, sinó també, en un context d'absència d'aquestes matèries primeres a la pròpia illa, uns contactes fluids amb les xarxes d'intercanvi dels metalls, que en aquesta època sabem que tenia una important difusió marítima.

La documentació recent obtinguda a diferents jaciments mallorquins i menorquins i, sobretot, la fornida aquests darrers anys pel poblat de naviformes des Closos de can Gaià, a la part de Llevant de Mallorca, actualment en curs d'excavació, obliga a revisar l'enquadrament cronològic que des de fa anys s'havia proposat per al Cap de Barbaria II. La datació d'aquest establiment entre c. 2000 i 1400 bc (que en datacions calibrades equivaldria a c. 2500-1700 BC) avui no pot acceptar-se, perquè és producte d'una visió errònia que al conjunt de les Illes Balears s'ha

arrossegat durant molt temps, a partir d'una deficient interpretació del jaciment mallorquí ja esmentat de Son Ferrandell-Olesa, excavat a principis dels vuitanta, que durant tots aquests anys ha servit com a referència per a datar l'inici d'aquesta fase cultural a l'arxipèlag. No obstant això, les dades actualment ben contrastades obliguen a plantejar que cap habitatge clarament navetiforme és anterior a 1650 BC, i si acceptem que l'expansió

definitiva d'aquestes comunitats a tots els ecosistemes illencs no es produeix fins a c. 1400 BC, seria més raonable situar els inicis del Cap de Barbaria II entre 1400 i 1300 BC.

Més difícil resulta, avui per avui, avaluar la seva perduració. Admetre que aquest tipus d'establiment podia estar habitat a principis del primer mil·lenni no constitueix res sorprenent, atès que a Mallorca l'ocupació de diversos establiments navetiformes cap al 900/850 BC està prou ben demostrada i tot indica que el panorama sigui possiblement el mateix a Menorca. En el cas del Cap de Barbaria, si hem de jutjar per les reformes que va sofrir el conjunt arquitectònic al llarg de la seva existència, cal concloure que la seva pervivència va haver de ser molt llarga, i ben segur de varis segles. En aquest sentit resulta molt simptomàtica una datació absoluta de ^{14}C recentment obtinguda a partir d'un os d'ovicàpid associat al fonament d'un mur que dividia un gran recinte interpretat com un possible corral, que dataria aquesta reforma, i per tant la darrera etapa de vida del jaciment, cap al 445 BC. Això, en principi, demostraria la continuïtat d'habitatge en aquest establiment quan a Eivissa estava en desenvolupant-se la cultura púnica. Aquesta qüestió no està exempta d'interès perquè, en cas de confirmar-se, suposaria un interessant cas de coexistència de comunitats indígenes amb el desenvolupament d'una societat urbana com era la de l'Eivissa púnica, cosa que tampoc resulta massa sorprenent si ens atenem al registre etnogràfic que ens forneixen diversos casos de colonitzacions més modernes. En qualsevol cas, l'interrogant obert planteja la necessitat d'encetar una línia d'investigació específica que en un futur pugui donar una resposta objectiva, en un o altre sentit, a aquesta interessant qüestió.

EL BRONZE FINAL I LA COLONITZACIÓ FENÍCIA

És evident que durant la primera meitat del primer mil·lenni BC va produir-se una profunda diferenciació en els processos històrics d'ambdós subgrups d'illes de l'arxipèlag balear, que donarà lloc a la tradicional distinció entre Pitiüses per una banda i Gimnèssies o Balears per l'altra, que trobem a la major part de fonts antigues gregues i romanes. D'una banda, a les Pitiüses no va desenvolupar-se l'anomenada "cultura Talaiòtica" i, d'altra banda, Eivissa va ser objecte de la colonització feniciopúnica. Mallorca i Menorca no varen ser afectades per aquesta onada colonitzadora que tanta incidència va tenir a l'Occident mediterrani, però sí que l'evolució econòmica, social i cultural de les comunitats talaiòtiques va veure's fortament influïda, des de final segle VI en endavant, a partir de les estretes relacions amb l'Eivissa púnica.

En aquest context, el principal interrogant que es planteja la investigació actual és per què a Eivissa i Formentera no hi ha cultura Talaiòtica i què passa amb el seu poblament quan a

Mallorca i Menorca es construïen els talaiots i poblats fortificats, així com altres manifestacions arquitectòniques tan espectaculars que caracteritzen el final de la seva Prehistòria ?. Per a respondre aquesta qüestió, avui per avui comptam només amb dos grups de documents: els enterraments de Can Sergent (Sant Josep) i les diferents troballes d'objectes metàl·lics que des de les primeres dècades del segle XX s'han succeït a Eivissa i Formentera, en alguns casos agrupats en dipòsits o amagatalls intencionals.

El jaciment de Can Sergent, situat a la vessant del puig Palleu i que a partir de la seva excavació havia estat identificat com un sepulcre megalític, sembla tractar-se en realitat d'un recinte de planta corbada en molt mal estat de conservació, amb un mur perimetral fet amb doble filada de grans lloses de pedra i reblit intern, de traçat gairebé semicircular. A aquest mur, per la seva part interior, se li adossava al menys una altra estructura menor (cabana?) de planta també corbada, delimitat amb una filera de grans lloses de pedra. No coneixem la funció original d'aquest recinte, tal vegada similar a alguns dels observats al Cap de Barbaria. No obstant això, al seu interior i en un moment

El jaciment funerari Can Sergent I (Eivissa): estat actual.

Materials del dipòsit de bronzes de La Savina (Formentera).

Materials del
dipòsit de
bronzes de
Can Gallet
(Formentera).

avançat de la seva existència (potser quan ja estava abandonat), tant a dins del petit recinte intern com al seu exterior, hi varen ser enterrats diversos individus: dos homes adults i un infant a la part interna; i un adult masculí i un altre femení, al costat del qual es varen dipositar les restes òssies cremades d'un crani, a l'exterior. Una mostra d'aquestes restes de l'exterior de la cambra va ser dataada en 720 BC, mentre que una altra de l'interior va donar 550 BC.

Veiem, doncs, com aquestes dades venen a reforçar la idea d'una continuïtat de poblament que es mantindria fins a ben entrat el primer mil·lenni BC, àdhuc en dates quan la presència feniciopúnica dalt l'illa estava ja ben establerta, tal i com ja s'apuntava amb la data tan tardana obtinguda al Cap de Barbaria II, que és només un segle més moderna que la més recent de Can Sergent. Això, però, de cap manera significa que no es produïssin evolucions d'aspectes econòmics i socials respecte a la situació del segon mil·lenni BC. La presència d'un infant compartint l'espai funerari amb adults suposa una major importància dels llinatges, en els que els seus membres són reconeguts com a tal des del moment del naixement. També, l'estudi de les peces dentals indica un predomini de les farines i sèmols en la dieta, a diferència dels individus de Can Costa, l'alimentació dels quals es basava en les proteïnes d'origen animal i verdures fresques. Això podria ser indicatiu d'un increment de la importància de l'agricultura front al clar predomini de la ramaderia en el mil·lenni anterior. L'aparició de recintes fortificats a sa Cala (Formentera) i Puig Rodó (Eivissa), podria indicar també problemes territorials o de competició pels recursos entre els diferents grups que habitaven les Pitiüses. I la presència d'objectes metàl·lics demostra la connexió d'aquestes illes amb les xarxes d'intercanvi de productes metal·lúrgics, que en el primer mil·lenni BC conequeren una impressionant expansió, mercès a les millores de les tècniques i mitjans de navegació i de les comunicacions en general, cosa que va permetre connectar l'Atlàntic i l'Europa continental amb tota la conca mediterrània.

En qualsevol cas, el que sí pot afirmar-se ja amb seguretat, és que els processos de transformacions que, mitjançant una progressiva intensificació de la producció i profunds canvis socials, donaren lloc a l'aparició de les comunitats talaiòtiques a Mallorca i a Menorca, a Eivissa i Formentera va ser molt més lent i molt menys intens. Sembla, doncs, que a les Pitiüses tot just va donar les primeres passes i

mai no va arribar a reeixir.

Segurament, el dia que s'obtinguin noves datacions absolutes les peces d'aquest trencaclosques aniran encaixant millor i s'aniran esvaint els suposats *hiatus* de poblament que fa anys semblaven detectar-se. En qualsevol cas, amb les poques datacions actuals, juntament a una revisió profunda dels registres arqueològics eivissencs i formenterers com la que estem plantejant, adquireixen també més sentit i encaixen millor els dipòsits de bronzes coneguts d'antic.

Quant a aquestes troballes de peces metàl·liques fetes a Eivissa i Formentera, convé recordar que les destrals de taló del dipòsit de Can Gallet (Formentera) poden ser dataades cap a l'any 1000 BC, una mica després dels lingots amb apèndix laterals del mateix dipòsit, així com les peces de Can Pere Joan (Santa Eulària) i del dipòsit de la Savina (Formentera) on hi ha una destral tubular amb anella lateral que a les Balears podria datar-se en cronologia calibrada entre 860 i 790 BC (en bona sintonia, per tant, amb els enterraments més antics de Can Sergent). Tant a Mallorca com a Menorca aquests dipòsits, en algun cas potser amortitzacions de caràcter votiu de peces sumptuàries de bronze, són ben coneguts i poden datar-se, justament, entre el 1000 i el 850 BC. I no cal dir que aquest dipòsit o amagatalls, són també àmpliament coneguts en el Bronze Final a terres continentals. L'origen d'aquestes peces metàl·liques trobades a les Pitiüses, sense descartar totalment que alguna pogués ser de producció local, se situa, sobretot, a la regió costera del SE peninsular i el seu *hinterland*. La producció de destrals d'apèndix laterals com els de la Savina i de Can Pere Joan, i sobretot els lingots també d'apèndix laterals (que recorden per la seva forma les destrals, però són tan prims que ja no poden ser considerats com eina), està ben documentada a la regió alacantina, sobretot a Penya Negra de Crevillent.

La relació d'aquestes peces metàl·liques i la presència de comerciants fenicis a les Pitiüses ja fa temps que ha estat plantejada. No obstant això, creiem que el plantejament avui per avui més versemblant d'aquesta qüestió és que, justament, l'existència d'unes comunitats illenques que participaven en les xarxes regionals d'intercanvis metal·lúrgics, sobretot entre les illes i les costes peninsulars hispanes, hauria estat un dels estímuls que atragueren la presència dels fenicis.

Les datacions radiomètriques de les primeres factories fenícies al Sud peninsular, com

per exemple Morro de Mezquitilla, situen els primers establiments colonials fenicis d'Occident entre mitjans i el darrer quart del segle IX BC, mentre que les primeres importacions fenícies que apareixen en contextos indígenes ha estat documentades a Acinipo cap al 910 BC. Aquestes dates coincideixen també, *grosso modo*, amb la primera constatació de ferro i de denes de collaret de pasta de vidre a Son Matge. Mentre que a Menorca la presència de braçalets de ferro a la cova del Càrritx està documentada amb una data *ante quem* de c. 800 BC, i una mica abans (c. 1000 BC) a la necròpolis del Forat de Ses Aritges.

En aquest marc revisionista, convé recordar també que alguns materials amfòrics fenicis, la datació dels quals podria remuntar-se al 850-825 BC (equivalent en cronologia sense calibrar a la segona meitat del segle VIII bc) han aparegut a sa Caleta (Eivissa), en un moment en el que la presència fenícia a la desembocadura del Segura està plenament demostrada. No obstant això, la definitiva ocupació de l'illa d'Eivissa per colons fenicis ha de situar-se, en datacions radiomètriques calibrades, aproximadament cap al 800-750 BC, rang d'edat radiocarbònica en el que pot encaixar la data fundacional històrica del 654-653

bc fornida per Diodor Sícul (V 16, 2-3).

Veiem, doncs, com a mesura que avancen les investigacions és possible començar a plantejar, d'una banda, que a les Balears el ple desenvolupament de la cultura Talaiòtica s'aproxima més a una societat del Ferro I que del Bronze Final I, d'altra banda, que a les Pitiüses la menor extensió territorial, la menor biodiversitat i la baixa productivitat de l'ecosistema, feren que el procés d'evolució econòmica i social fos més lent i que aquí mai no arribassin a donar-se les condicions que portaren a l'aparició d'una gran arquitectura turriforme, ni del context economicosocial que la va fer possible. Però en aquest cas, si el procés evolutiu estava en marxa tot i ser més lent, podria aleshores plantejar-se que la colonització fenícia va col·lapsar el desenvolupament de les comunitats eivissenques i formentereres cap a formes socials més complexes i jerarquitzades?. Aquesta, avui per avui, és una hipòtesi de treball que per ara ha de restar oberta, però a la que sense dubtes no hi haurà que deixar de prendre en consideració i sobre la que la investigació futura tindrà molt que dir. ●

Nota: Aquest article s'ha redactat en el marc del projecte d'investigació "*Sociedades Prehistóricas y cambio paleoecológico en ambientes insulares. El paradigma balear*", el qual forma part dels *Proyectos de Investigación Científica y Desarrollo (Plan Nacional I+D)* de la *Dirección General de Investigación del Ministerio de Ciencia y Tecnología*, dins la modalitat P-1 i amb el número de referència BHA2000-1235.

Les fotografies que il·lustren aquest text, excepte les del puig de ses Torretes i can Sergent, pertanyen a l'arxiu del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera.

D'acord amb les convencions actuals de la literatura científica, la majoria de dates utilitzades en aquest article estan donades en cronologia radiocarbònica calibrada expressada en anys anteriors a l'Era cristiana i ajustades per arrodoniment a la mitjana de probabilitat a un sigma, la qual cosa queda senyalada amb les sigles majúscules BC (= *Before Christ*). Quan s'ha donat una datació en cronologia radiocarbònica sense calibrar, o bé una datació històrica convencional, això s'ha indicat amb l'ús de les mateixes sigles però en lletres minúscules (bc). La cronologia radiocarbònica calibrada, actualment la més utilitzada en Prehistòria, és producte de la correcció de la cronologia obtinguda per anàlisis de Carboni 14 (¹⁴C) convencionals a partir de la dendrocronologia, és a dir de la cronologia establerta a partir dels anells dels arbres. En qualsevol cas, una datació radiocarbònica consisteix en mesurar la quantitat de carboni radioactiu que conté una resta orgànica (carbó, os, copinya, etc.), però el seu resultat sempre ofereix una aproximació estadística a la data real amb un cert grau d'incertesa. Això suposa que el resultat obtingut és un interval cronològic distribuït entorn d'un valor mitjà. El grau de fiabilitat d'aquest interval es mesura en "sigmes", de manera que un sigma (1σ) suposa un 68,2 % de probabilitat de que la data real hi estigui compresa, mentre que dos sigmes (2σ) equival a un 95,4 % de probabilitat de que la mostra es trobi dins de l'interval temporal resultant (per això aquest sempre és més ample i, en conseqüència, menys precís).

BIBLIOGRAFÍA

- ALCOVER, J.A.; MCMINN, M. i ALTABA, C.R. (1994):
Eivissa: A Pleistocene Oceanic-like Island in the Mediterranean, *National Geographic Research & Exploration*, 10(2), p.236-248.
- BOWMAN, S. G. E.; AMBERS, J. C. i LEESE, M. N. (1990):
Re-Evaluation of British Museum Radiocarbon Dates Issued between 1980 and 1984. *Radiocarbon*, 32,1, pp. 59-79.
- CALVO, M. i SALVÀ, B. (1997):
El bronze final a les Balears. La transició cap a la cultura Talaiòtica. Quaderns Arca núm. 14. ARCA. Palma de Mallorca.
- CALVO, M.; COLL, J. i GUERRERO, V. M. (1997):
El dolmen de s'Aigua Dolça, sepulcro colectivo del Pretalayótico. *Revista de Arqueologia*, nº 191, pp. 18-29. Zugarto Ediciones, S. A. Madrid.
- CALVO, M.; GUERRERO, V.M. i COLL, J. (2001):
Arquitectura ciclòpea del Bronce Balear. Anàlisi morfofuncional y desarrollo secuencial, Ed. EL Tall, col. "El Tall del Temps", Palma.
- CARBONELL, E. i SALA, R. (2000):
Planeta humà. Ed. Empúries. Barcelona.
- COSTA, B. (2000):
Plantejaments per l'anàlisi del procés d'establiment humà en petits medis insulars. El cas de l'arxipèlag balear, a GUERRERO i GORNÉS (coords.), pp.11-72.
- COSTA, B. i BENITO, N. (2000):
El poblament de les illes Pitiüses durant la Prehistòria. Estat actual de la investigació, a GUERRERO i GORNÉS (coords.), pp.215-322.
- COSTA, B. i FERNÁNDEZ, J.H. (1992):
Les Illes Pitiüses: de la Prehistòria a la fi del'època Púnica, a ROSSELLÓ, G. (ed.): *La Prehistòria de les Illes de la Mediterrània Occidental. X Jornades d'Estudis Històrics Locals*, pp. 277-355.
- DELIBES, G. i FERNÁNDEZ- MIRANDA, M. (1988):
Armas y utensilios de bronce en la Prehistoria de las Islas Baleares. Studia Arqueológica, 78. Universidad de Valladolid.
- FERNÁNDEZ, J. H. (1973):
Nuevo depósito de hachas de bronce descubierto en la isla de Formentera. *Pyrenae*, 9, pp. 177-183. Universidad de Barcelona.
- FERNÁNDEZ, J. H. (1974):
Hachas de bronce de Ibiza y Formentera. *VI Symposium de Prehistoria Peninsular (Palma de Mallorca, 1972)*, pp. 63-71. Universidad de Barcelona.
- FERNÁNDEZ, J.H. (1978):
Formentera salta a la Prehistoria. *Historia* 16, núm. 25 (Mayo), pp.59-66.
- FERNÁNDEZ, J.H.; PLANTALAMOR, L.; TOPP, C.; GÓMEZ BELLARD, F. i REVERTE, J.M. (1988):
El sepulcro megalítico de Ca Na Costa. Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza, 19.
- GÓMEZ BELLARD, C. i SAN NICOLÁS, P. (1988):
La Prehistoria de Ibiza y Formentera: Estado actual de la cuestión. *Trabajos de Prehistoria*, 45, pp. 201-228.
- GONZÁLEZ PRATS, A. (1985):
Sobre unos elementos materiales del comercio fenicio en tierras del Sudeste peninsular. *Lucentum*, IV, pp. 97-106.
- GORNÉS, S. *ET ALII* (1992):
Nous monuments funeraris del món pretalaiòtic de Menorca. , a ROSSELLÓ, G. (ed.): *La Prehistòria de les Illes de la Mediterrània Occidental. X Jornades d'Estudis Històrics Locals*, pp. 419-452.
- GUERRERO, V. M. (1999):
Rectificaciones y nuevos enfoques al tránsito de la caza-recolección a una economía productora en Baleares. *II Congrés del Neolític a la Península Ibèrica. Saguntum-PLAV, Extra-2*, pp. 565-570.
- GUERRERO, V. M. i GORNÉS, S. *coords.* (2000):
Colonización humana en medios insulares. Interacción con el medio y adaptación cultural. UIB, Palma
- KEEGAN, W. F. (1995): Modeling dispersal in the prehistoric West Indies, a CHERRY, J. F. (ed.): *Colonization of Islands. World Archaeology* vol. 26 nº 3, pp. 400-420. Routledge.
- KIRCH, P. V. i ELLISON, J. (1994): Palaeoenvironmental evidence for human colonization of remote Oceanic islands. *Antiquity*, 68, pp. 310-321.
- PATTON, M. (1996):
Islands in Time. Island sociogeography and Mediterranean prehistory. Routledge. London-New York.
- LULL, V. *ET ALII* (1999):
Ideología y sociedad en la Prehistoria de Menorca. La Cova des Càritx y la Cova des Mussol. Barcelona.
- RAMÓN, J. (1985):
Els monuments antics de les Illes Pitiüses, Eivissa.
- RAMON, J. (1996):
Las relaciones de Eivissa en época fenicia con las comunidades del Bronce Final y Hierro Antiguo de Catalunya, a ROVIRA, J. (ed.): *Models d'ocupació, transformació i explotació del territori entre el 1600 i el 500 A.N.E. a la Catalunya meridional i zones limítrofes de la depressió de l'Ebre*. Taules Rodones d'Arqueologia de Sant Feliu de Codines. *Gala* 3-5 (1994-1996), pp. 399-422
- SCHULTZ, H. (1997):
Estratigrafia y líneas costeras durante el Holoceno en la isla de Ibiza, a *Prospecciones geo-arqueológicas en las costas de Ibiza*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, pp. 11-31
- TOPP, C. (1988):
"Incised" or "Beaker" Wares in the Balearic Islands?, *Bulletin of the Institute of Archaeology*, 25, p.67-85.

El Retaule de Nostra Senyora de Jesús: *estat de la qüestió*

Laura Amengual i Serra

RESUMEN: El imponente retablo de la iglesia de Nuestra Señora de Jesús es una de las obras más significativas del patrimonio artístico pitiuso, y desgraciadamente es un solitario representante de su época. La historiografía de la obra es fragmentaria. En relación a la autoría, actualmente sabemos que la colaboración entre Roderic d'Osona y su hijo Francesc sería totalmente factible (ambos trabajan juntos entre 1481 y 1518). El estilo y la ornamentación son plenamente valencianos y muestran evidentes contactos con el arte de Flandes. La advocación y la temática son totalmente franciscanos, como franciscana era la comunidad monástica que desde finales del XV se estableció en Jesús. El mecenas de una obra de esta magnitud sigue siendo un enigma.

SUMMARY: The stunning altarpiece in Nostra Senyora de Jesús (Our Lady of Jesus' Church) is one of the main milestones in the art of the Pityusic islands. A solitary representative of its time, this piece has a fragmentary historiography. Its authors are Roderic d'Osona and his son Francesc (they are known to have worked together between 1481 and 1518). The style and ornamentation are clearly related to València and show the influence of the Flemish art. Its invocation and theme are absolutely Franciscan as it was the community of monks that lived in Jesús after the late 15th. century. The patron of such an important masterpiece is still unknown.

HISTORIOGRAFIA

La historiografia que tenim fins ara sobre el retaule de Jesús és realment pobra. Només reunint-la tota ens podem fer una idea clara de la seua història. Gairebé fins els anys 90 del segle XX no trobam estudis una mica més globals de l'obra. Ens referim a les planes fetes per Gabriel Sorà amb motiu de l'acte d'inauguració de la restauració de la peça i a les explicacions sobre el retaule exposades per Ximo Company a la conferència oferida l'any 1991, la transcripció de la qual no ha estat mai publicada. Són també interessants les planes que li dedica el catàleg de béns mobles de l'església fet amb motiu de l'exposició "Set segles fa". Com podem veure, no hi ha cap monografia sobre el retaule. La història més recent de l'obra ni tan sols és escrita i ens hem de basar en fonts orals per deixar-ne constància i evitar que es perdi amb el pas del temps.

La primera i única referència documentada l'esmenta Sorà a la inauguració de les obres

de restauració del retaule l'any 1991, i és del Llibre dels Entreveniments: *"nota que diumenge, dia de la Nativitat de la Verge Maria, Setembre de 1549, se digui una missa cantada a Nostra Dona de Jesús i beneïrem la clau de la capella o arcada darrere hon ha d'estar lo Retaule"*. L'actual edifici és d'aquest any i presenta la novetat de la volta de creueria de la capella major. Com a curiositat s'ha de dir que no hi ha a Eivissa cap església amb el presbiteri tan elevat com la que ens ocupa (el retaule ja fa 7'5 m d'alçada). Aquest detall ens fou mostrat pel reverend Sr. Enrique Torres, actual rector.

L'any 1888, Piferrer esmenta el retaule parlant dels pobles foranis d'Eivissa, i el data a inicis del segle XVI. Creu que és fruit d'una advocació franciscana: *"su venida solamente se explica por la de alguna comunidad"*. Parla d'un origen estranger, probablement flamenc, hipòtesi que descartem totalment, si bé un cert flamenquisme és present a l'obra.

Fou el professor Manuel Sorà qui per primer cop lligà el retaule a la producció dels Osona. Filant més prim s'inclinà pel treball conjunt entre Osona el Vell i Pere de Cabanes. Aquesta hipòtesi, tal volta errònia, podria basar-se en un dels documents que transcriu Company al seu llibre sobre els Osona; es tracta d'un pacte d'Osona el Vell amb Pere de Cabanes segons el qual es comprometen a pagar conjuntament (cas de contractar-se) el retaule major del monestir de Sant Francesc a València. El document és només un pacte entre pintors i mai ens diu que aquest retaule s'arribàs a pintar. ¿Hi hauria, però, la possibilitat que aquest fos el retaule de Jesús? Aquesta sèrie de lligams pot semblar molt agosarada però no hem d'oblidar que els estudiosos Sorà, pare i fill, ja plantejaven la possibilitat que els franciscans venguts a Eivissa fossin de València. La data del document, 18 de juliol del 1482, s'adiu, si més no, amb l'establiment dels franciscans a Jesús, com a mínim des del 1493, segons Macabich. Hi ha un bon marge de temps com per contractar el retaule, fer-lo, estar una temporada a València, i dur-lo cap a l'illa. El que no lliga amb l'atribució de Sorà és l'estil que reconeixem al retaule, majoritàriament de Francesc d'Osona. Hem de pensar que als anys en què Sorà estudià l'obra, la personalitat de Francesc d'Osona no estava encara fixada i que fa quatre dies, com qui diu, que sabem de la seua existència per mor de documents trobats recentment.

De tota manera, és una llàstima que la hipòtesi de M. Sorà siga coneguda només mitjançant el seu fill i que no puguem gaudir de la lectura d'un estudi sencer. No sabem si Post, que va veure directament l'obra, coneixia la proposta del professor Sorà, però el cas és que el 1935 a la seua *History Of Spanish Painting* atribueix l'obra també al taller dels Osona.

Ja ens referirem a Post per tractar l'afer de la ubicació del retaule. Aquest autor atribueix la major part del retaule a *Roderic II*. Sobretot troba el seu segell personal "*als quatre sants que són drets al cos del retaule (especialment Sant Antoni de Pàdua), la Verge de l'Anunciació, el Sant Josep de la Nativitat, el segon rei de l'Epifania, i els àngels del panell central (alguns dels quals tenen les característiques aurèoles com de closca buida)*". Així mateix troba que l'obra respira un tant per cent de l'estil d'Osona el Vell. Nota que els àngels "*tenen una mena de sobrietat etèria i una delicadesa que suggereixen que, com a d'altres ocasions que ja hem esmentat, podria haver tengut el benefici de la*

col·laboració del seu pare, o bé que el retaule d'Eivissa pot ser una obra primerenca en què ell encara mostra l'efecte estimulante de la influència del seu pare". També troba que el soldat romà a l'angle dret sota la Resurrecció té "*quelcom del toc de Mantegna propi del seu pare*". Creu que una data primerenca explicaria la prodigalitat d'ors als vestits i penjolls de la predel·la, les rígides teles d'on destaquen els quatre sants de la zona superior, i els fons daurats per a sants i teles (treballats només a les vores).

Post distingeix diverses maneres de fer a l'estil de *Roderic II*. Per una banda als paisatges hi veu la petjada d'Osona el Vell, a petits detalls ornamentals (v.g. els pardals) la de l'Escola Valenciana. Per altra, el simbolisme i perficament d'alguns objectes, mostren una clara influència flamenca. En tot cas, creu que "*el retaule contribueix poc a la nostra concepció de la posició de Roderic II a la història de l'art*".

També assenyala la presència de lletres a diverses taules. Es refereix a la B o l'O al terra del Sant Marc, característica del taller dels Osona, o a les lletres ROH al paviment de la taula de Sant Pere i que ell interpreta com "*Rodrigo Hijo*". En tot cas, no treu res en clar de l'aglomeració d'altres lletres i la veritat és que la interpretació sobre el seu significat és ben oberta. El cert és que a una Presentació atribuïda a Osona el Jove, taula actualment en parador desconegut i dins la línia del Tríptic d'Acqui, apareix una B a la rajoleria i Company assegura que és un "*segur segell osonesc*".

En darrer lloc troba que hi ha un motiu que apareix també a Bermejo, el dels dos apòstols amb un encenser a la Dormició: "*un altre possible exemple del deute de Roderic envers el gran cordobès*".

L'escrit de Post sobre el retaule d'Eivissa fou transcrit en la seua integritat al *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* el 1939. La traducció anà a càrrec de Juan Pons Marqués, arxiver de l'Excma. Diputació Provincial de Balears i president de la societat. Així mateix també ho transcriu l'any 1966 partint d'aquesta traducció Isidor Macabich, qui a més de donar algunes pautes cronològiques sobre els franciscans de Jesús, ens dóna interessants notes sobre el que opina del que diu Post. Gairebé hem esmentat tot el que diu Macabich. Només cal comentar que, si bé Post va poder observar l'addició d'una placa daurada com a aurèola de la Verge i el Nen de la taula central, Macabich diu que aquestes "*han sido quitadas últimamente (...), quedando visibles las coronas del lienzo*".

Esmenten l'obra gairebé de passada: Angulo (1955), Camón Aznar (1970), Santiago Sebastián (1974), Buendía (1980), i Pérez Sánchez (1985). Tots ells atorguen l'atribució del retaule als Osona.

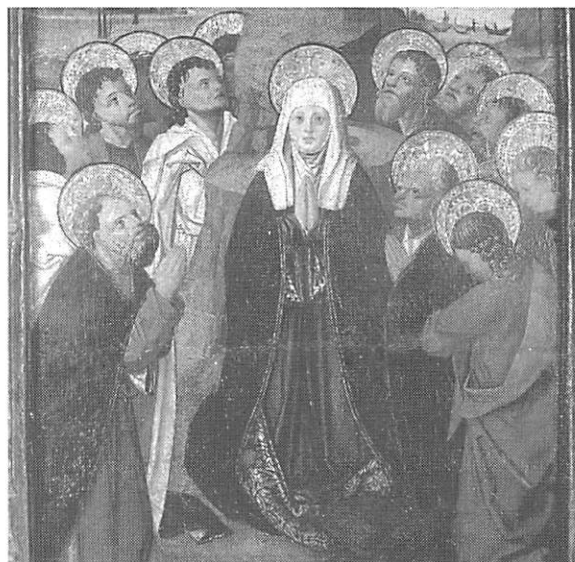
Angulo creu que és *"producción de Osona el Joven y sobretodo de su taller y de sus discípulos"*. Camón Aznar creu que l'obra mostra una *"clara evolución de Rodrigo de Osona"* i que se *"supone que se pintó para el altar mayor de la catedral de la isla"*, cosa que actualment descartem. Santiago Sebastián accepta l'atribució de Post: *"Si el retablo hubiera sido realizado a finales del siglo XV quedaría corroborado lo que advirtió Post: la huella de Rodrigo de Osona el Viejo en la obra de su hijo"*. Pérez Sánchez només diu que el retaule *"atestigua la difusión"* de l'art d'Osona el Jove.

Actualment es coneixen ja moltes més notícies documentals i és clara la inexistència d'un Roderic d'Osona el Jove. El veritable nom del fill de Roderic és Francesc, actiu a València entre el 1484 i el 1514.

L'any 1987 l'*Anuario de Ibiza y Formentera* de Mariano Planells dedicà unes planes al retaule. Bernat Bennàsar, Paquita Guasch i Francisca Tur feren una aproximació a l'estudi del retaule. Especialment es tracten qüestions estilístiques (remarquen l'eclecticisme de la peça), simbologia iconogràfica, una descripció força acurada del retaule, etc. Atribueixen l'obra al taller dels Osona però *"discernir si es del Joven o del Viejo necesitaría de un estudio bastante más amplio y exhaustivo"*.

Com ja s'ha dit, amb motiu de l'inauguració de la restauració del retaule, el Consell Insular d'Eivissa i Formentera publicà l'any 1991 unes planes sobre la història de la peça realitzades per Gabriel Sorà. Encara que no va molt més enllà del que ja s'havia dit, n'hem extret idees molt interessants que no hem trobat a les altres fonts utilitzades per al present estudi. Segons Gabriel Sorà Torres, *"segueix doncs vigent l'enigma del comitent, el contracte, l'autor o autors, la seva presència a l'església de Jesús i, fins i tot, la seva permanència després de la sortida dels franciscans i dels dominics més tard"*.

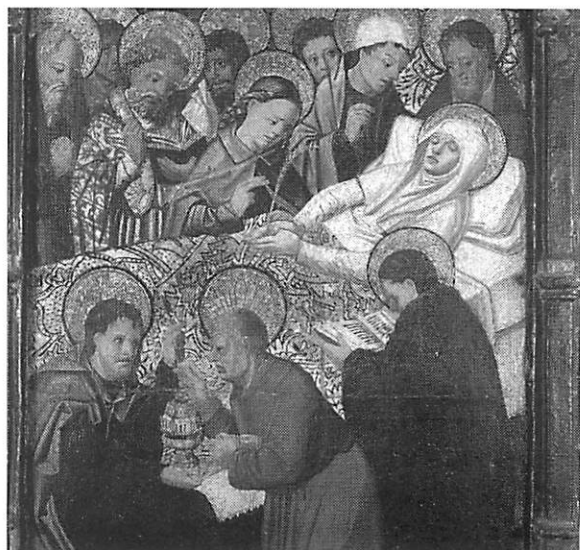
Ximo Company, a una monografia sobre la pintura dels Osona, atribueix a aquest taller la realització del retaule: *"obra molt desigual (i amb probable col·laboració del taller, per exemple en alguns plafons de la predel·la), però al costat del que suposem majoritària pinzellada d'Osona el Jove, hi trobem una vegada més, la possible i comprensible participació –segurament força*

Ascensió. Predel·la

Adoració. Predel·la

Dormició Verge. Predel·la

puntual (...) – d'Osona el Vell". Aquesta col·laboració pare/fill seria totalment factible atès que es creu que ambdós treballen plegats entre el 1481 i el 1518, data de la mort de Roderic d'Osona.

Segons Company, l'alè d'Osona el Jove és present a tota l'obra i el trobam barrejat tant amb tocs tallerescs (polseres, Sant Francesc, Sant Gregori, i gran part de la predel·la) com amb elements propis del seu pare (Sant Joan, Sant Pere, i Sant Marc). Remarca *"la pinzellada d'Osona el Jove en el Sant Antoni de Pàdua, el rostre del qual, dibuixístic i amb formes ovalades, esdevindrà prou arquetípic a la seva obra posterior. També en els àngels músics de la taula central"*.

Mare de Déu. Taula principal. Cos central

A més a més, connecta el retaule amb altres peces atribuïdes a Osona el Jove. Per exemple, veu un clar lligam amb els àngels músics del retaule de Jesús i els de la Taula de la Verge i el Nen del Museu d'Art de Catalunya. *"La seva composició sembla inspirar-se en el plafó central del retaule de Jesús (Eivissa), però entre ambdues obres hi ha una inqüestionable diferència cronològica"*. També relaciona el Sant Josep del Naixement amb algunes figures de les taules de la Col·lecció Casas Rojas (atribuïdes als Osona).

Estam d'acord amb la cronologia que proposa: *"cap al 1498 o molt poc temps després"*.

En darrer lloc, hem pogut consultar una transcripció d'una conferència oferida pel doctor Ximo Company al llarg de la IXa edició de la *Universidad Internacional del Mediterráneo*, l'onze de juliol del 1992, que malauradament no ha estat publicada. Consideram les qüestions comentades en aquesta conferència com les més aproximades i rigoroses que s'han discutit sobre l'obra que ens ocupa. Es tractà la qüestió iconogràfica i es realitzà una anàlisi i descripció formal. En general Company ratificà l'opinió que tenia el 1991 sobre el seu possible autor o autors i el seu estil.

UBICACIÓ

La ubicació d'un retaule d'aquestes característiques a una petita església rural eivissenca sembla, si més no, estranya. Una de les raons que s'han donat ha estat l'arribada del retaule per l'establiment d'una comunitat religiosa a l'església. Piferrer es qüestionà si Jesús havia pogut ser al seu moment un monestir franciscà, i els documents conservats així ho confirmen.

Les primeres notícies que tenim del temple són del 1466, a un document de la Universitat amb data del 23 de juny. Es tracta d'una ordinació als missatgers Joan Cocorella i Andreu Joan per gestionar uns afers amb el rei, l'arquebisbe i el paborde de Tarragona. Entre les coses que se'ls demana que facin *"los dits missatgers obtendran una licència del senyor Patriarca, que es puxa dir missa cascun digmenge en la sglesia que es fa en lo Pla de Vila, de la Verge Maria de Ihs"*. Així doncs, podem pensar que l'any 1466 el temple estava, si més no, en construcció.

Abans de l'establiment dels dominics a Jesús entre el 1580 i el 1587, diversos documents indiquen que hi va haver pares franciscans. Amb data del 1577 tenim la narració de la visita eclesiàstica a Eivissa del reverend pare Miquel J.

d'Osso. Es refereix a Jesús com una església *ahon antigament solien estar frares*. I el pare Gaietà de Mallorca a la seua Ressumpta Històrica manifesta que l'església de Jesús *havia estat residència de frares franciscans*.

A banda que la majoria dels temes representats al retaule són de caire franciscà, Macabich dóna tota una sèrie de noms de frares segurament d'aquest orde. L'any 1498 el *frare Nofre Romero de Nostra Dona de Ihs* cobra per la predicació de la Quaresma. L'any 1499 en motiu de les exèquies per l'ànima de la princesa Isabel, reina de Portugal, es lliuren 23 lliures i 7 sous a *mossèn Roig*, procurador de la parroquial de Santa Maria, *per tot lo clero e frare de Ihs*. Els llibres continuen l'any 1505 esmentant un tal *fra Bernardi*, que torna el 1512 però per estar al capdavant dels sacerdots seculars de Jesús. És a dir, que aquesta comunitat va romandre a l'església com a mínim fins el 1505.

Segons Gabriel Sorà, *"el més probable és que procedissin de València, tal volta franciscans observants del Reial Monestir de Nostra Senyora de Jesús, fundat el 1428, per privilegi del rei Alfons V i de la pietosa reina Maria, la seva esposa"*.

Ens sembla raonable descartar la proposta de Post segons la qual el retaule decorava originàriament l'altar major de la catedral (Macabich ja va descartar aquesta hipòtesi).

A més a més, Macabich qüestiona la suposada "humiltat" de l'església de Jesús. En primer lloc no hem d'oblidar que devia ser prou important atès que tenia un orgue, sabent que només hi ha indicis que n'hi hagués un altre a la catedral. Del 29 de maig del 1555 tenim un acord del Consell municipal de la Universitat on es parla d'una reparació de l'orgue: *"lo mateix dia fonc determenat per la major part que sien donats vuit sous que sobren de las deu lliures que donen los Jurats per amor de Déu, en ajuda de la despesa dels orguens de Nostra Dona de Jesús, que adoben"*. En segon lloc, a les altres esglésies rurals de l'illa al segle XVI, pel perill d'invasions turques i mores, els priors deixaren d'habitar les seues parròquies fins el 1662, però Jesús fou una excepció. Així ens ho diu la visita del 1577: *"Per a ser freqüentada dels mariners y altres feels cristians de continuo resideix allí un sacerdot"*.

Malgrat les qüestions esmentades, és poc versemblant pensar que un retaule de grans dimensions (7'50 m d'alçada x 5'10 m d'amplada) i de tanta riquesa fos encarregat directament pel temple de Jesús. Com apunta Gabriel Sorà, *"no degué ser encarregat per aquest, sinó més bé s'hi*

aprofita, per raons que desconeixem, per a la fundació franciscana d'Eivissa". També desconeixem la manera com va arribar a extingir-se la comunitat. Una de les possibles raons seria la inseguretat. Jesús devia patir les agressions turques i morisques atesa la seua proximitat al mar. Hem de pensar que els dominics només són a Jesús durant set anys i després resideixen ja a la ciutat.

ESPERIT FRANCISCÀ

L'esperit franciscà és present a tot el retaule. Post, citant Piferrer, ja advertia de l'abundància de sants franciscans. Ximo Company destaca que la dedicació del plafó central a la Verge és ben propi dels franciscans, així com la dels set misteris del rosari que apareixen a la predel·la.

Així mateix tenim la representació de Sant Francesc estigmatitzat. La presència de la Crucifixió remarca el franciscanisme, identificació entre el sant i Jesucrist.

Apareix també el deixeble preferit de Sant Francesc, Sant Antoni de Pàdua, que vesteix hàbit d'estamena de color marró fosc terrós, propi de l'orde. A més, també es representa Sant Lluís de Tolosa, que professà l'orde franciscà i Sant Nicolau de Bari. A aquestes dues taules és present l'escapolari franciscà.

Estigmatització de Sant Francesc. Taula superior. Cos central

DESCRIPCIÓ FORMAL

El conjunt del retaule fa, com hem dit, 7'50 m d'alçada i 5'10 d'amplada. Té vint-i-cinc taules: set al cos central, onze a les polseres, i set a la predel·la. La taula superior de la polsera és molt degradada i tenia la representació de Crist en Majestat.

La taula principal del cos central és la representació de la Mare de Déu de Jesús (3'35 x 1'55 m). És una MaredeDéu de la Llet, entronitzada i envoltada d'àngels músics. A sobre hi ha l'Estigmatització de Sant Francesc. Més amunt, a l'espiga, la Missa de Sant Gregori. Les dues darreres tenen les mateixes mides, 1'80 x 1'55 m. A banda i banda ens trobam, a l'esquerra Sant Joan Baptista (dalt) i Sant Pere (baix), i a la dreta Sant Antoni de Pàdua (dalt) i Sant Marc (baix). Cadascuna fa 2'05 x 1'20 m.

A la predel·la es representen els set Goigs de la Verge: Anunciació, Naixement, Adoració, Resurrecció, Ascensió, Pentacosta i Trànsit de la Verge. Les taules fan 84 x 55 m, llevat de la Resurrecció, un poc més gran.

A les taules de la polsera que envolten el retaule, s'han representat diferents personatges religiosos: Sant Sebastià, Sant Onofre, Sant Lluís de Tolosa, Sant Vicent Ferrer, Sant Joan Evangelista, taula molt malmesa amb la figura de Crist en Majestat, Sant Antoni Abat o Sant Josep, Santa Caterina d'Alexandria, Sant Nicolau de Bari, Sant Bernat i Sant Roc.

Segons Sorà, *"Falten les columnetes, substituïdes parcialment per senzills pilastrons, els seus corresponents pinacles, i els arquets que degueren enquadrar les diferents taules dels cossos centrals"*.

ICONOGRAFIA

La taula principal de la zona central és dedicada a la Mare de Déu en la seua versió de Verge de la Llet. És envoltada per onze àngels, quatre dels quals són àngels músics que ofereixen un concert al recent fill de Déu. La resta d'àngels sostenen un doser sobre la Verge, que serveix de fons per a la composició i és brocat daurat.

Com ben encertadament assenyalen Benàssar, Guasch i Tur, el fet que la Mare de Déu sigui representada alimentant el Bon Jesús és un enfocament materialista de la Verge i, per tant, una concepció més pròpia del Renaixement. Tot i això, la relació mare-fill roman un xic distant. Aquest tema fou molt tractat al llarg de la Baixa Edat Mitjana i popularitzat a Itàlia.

La Verge, coronada i amb vel translúcid, és aposentada a un ric tron de caire encara goticista, decorat amb relleus de figuretes en grisalla. Té sobre el seu genoll esquerre el seu fill, que juga amb un pardalet i té els bolquers fets també amb transparències. Als peus de la Verge, ataviada amb un ric mantell vermellós, hi ha un altre pardal amb un rosari al bec.

Entre els dos àngels músics que vesteixen túnica blanca (la resta porten a més a més capes de brocat a sobre), hi ha un calze i una patena d'or representant, segons tipologia flamenca, l'Eucaristia, tal i com ens feu veure G. Sorà.

A la taula superior, hi ha l'Estigmatització de Sant Francesc, de factura sensiblement inferior. El sant hi apareix agenollat i rebent els estigmes directament del Crist crucificat que es representa envoltat de foc (detall notablement medieval). Devora seu hi ha Fra Lleó amb els ulls clucats i sense mostrar cap interès per la visió del sant. Els plecs rígids dels seus vestits contrasten amb els més naturalistes de la Verge.

Aquesta escena és ambientada a un dels pocs paisatges del retaule. Concebut a la manera italiana, no arriba ni de bon grau a la qualitat dels que trobam a la predel·la. Tornam a trobar aquí les representacions d'uns pardals, tal volta per l'afecció ornitològica del sant.

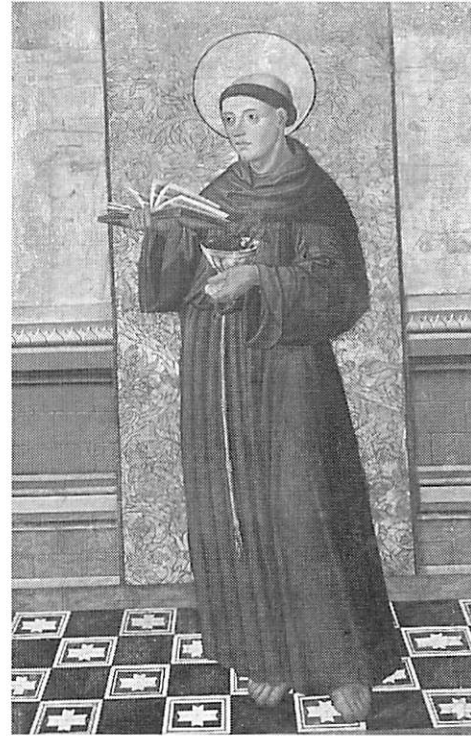
A la taula superior hi ha la Missa de Sant Gregori. Segons Sorà la composició és molt semblant a una Missa de Sant Règul atribuïda als Osona i actualment desapareguda, però que formava part de la col·lecció del Museu Catedralici Diocesà de València. El sant oficia missa de cara a l'altar on hi apareix la figura de Crist envoltat per un raig lluminós. L'altar i la disposició del terra (amb catifa) són fets en perspectiva. Al fons podem veure un paisatge.

Als costats laterals de la zona central hi ha la representació de Sant Joan Baptista, Sant Pere, Sant Antoni i Sant Marc. Són ubicats a un mateix espai encara que l'enrajolat del terra, en perspectiva, varia. Cada sant és disposat davant un panell de brocat daurat que penja de la part superior. Al fons trobam una paret daurada amb un sòcol que arriba fins a mitja alçada. Tots ells duen nimbe daurat i, llevat de Sant Antoni amb hàbit, duen vestit fosc i mantell vermell disposat de maneres diverses. Sant Joan duu un llibre a una mà i amb l'altra assenjala l'anyell místic nibat i amb banderí/creu. Sant Pere duu també un llibre i una clau en escorç. Sant Marc és acompanyat per un lleó alat petit i poc realista.

Totes les figures, llevat de la de Sant Antoni

Sant Joan Evangelista.
Taula superior esquerra

Sant Antoni de Pàdua. Taula superior dreta

Resurrecció. Predel·la

més endolcit, tenen una estructura sòlida i pesant. Les seues cares són més rústegues i les formes dels seus cossos, especialment coll, mans i peus, semblen amagar ossos grans i gruixuts. Els podríem incloure dins una tendència cap al Renaixement italià per que fa a formes però no pel que fa a ubicació, plenament goticista malgrat la perspectiva dels terres.

El mateix podem dir dels sants que hi ha a les polseres. Llevat de Santa Caterina i Sant Vicent Ferrer, que són de mig cos, la resta són ubicats a un fons daurat amb terra fosc. Sant Onofre torna ser a un paisatge atesa la seua condició d'ermità. Tots hi són representats amb els seus símbols característics.

A la predel·la trobam representacions dels set Goigs de la Verge. Són escenes ambientades a un exterior o un interior. Expressen la voluntat d'adoptar les tècniques de perspectiva pròpies del Renaixement italià, encara que no sempre es resolen de manera totalment convincent. A l'Anunciació trobam alguns elements del món flamenc, com el gerro de vidre transparent amb liris. Així mateix observam una calaixera oberta que ens permet veure llibres (i que podem entendre com un divertiment de l'artista). La Verge sembla ser agenollada mentre rep la benedicció de l'àngel. A l'angle esquerre s'obri una finestra que ens mostra un paisatge amb característiques pròpies de la il·lustració de manuscrits.

La Nativitat és una de les composicions més reeixides. Les tres figures agenollades es tanquen entorn el Nen. Destaca Sant Josep amb una espelma a la mà. A banda i banda s'obrin finestres. A la de la nostra dreta hi treuen el cap uns personatges amb uns rostres força característics. Al fons hi ha un paisatge naturalista on hi destaca una ciutat fortificada, un riu i unes barques. Gabriel Sorà hi troba similituts amb les torres del Quart de València.

L'Adoració dels Reis (un dels quals té la pell fosca) és a un interior similar. Per les obertures del fons i de l'esquerra podem veure un paisatge d'estil semblant a l'anterior.

Tot seguit hi ha la Resurrecció de Crist, ambientada a un magnífic paisatge. El sepulcre és fet en perspectiva i al seu voltant hi ha els soldats adormits que permeten l'artista realitzar exercicis de diverses posicions dels cossos.

A l'Ascensió, Maria envoltada pels apòstols s'acomia del seu fill.

La figura de Maria a la Pentacosta és molt semblant a la de l'Ascensió.

La predel·la s'acaba amb la Dormició de Maria, envoltada pels apòstols i amb la presència de Crist rebent la seua mare.

TÈCNICA I ESTIL

Totes les taules destaquen per la seua intensitat cromàtica. Segons Company, els colors es basen en "*unos pigmentos minerales cuidadosamente molidos, diluidos i aglutinados ya con óleo (si bien pueden rastrear se estadios de fondo al temple)*". L'or és present a tota l'obra de manera gairebé excessiva, combinat amb tota mena de colors: mantells vermelloso i brillants, túniques verdoses, blancs trencats, veladures, grisalla, i gran diversitat cromàtica als paisatges. També destaca el verisme amb què es tracten els materials i les robes, de manera flamenquitzant.

Pel que fa a l'estil del retaule, trobam una transició de les formes tardogòtiques cap als nous conceptes renaixentistes tal com es veu, per exemple, als espais (perspectives i ors). Benàssar, Guasch i Tur ja van apuntar que es pot parlar d'un eclecticisme propi del segle XVI i que es donà a la València dels Osona. Ancorada dins una tradició hispanoflamenca, amb Jacomart i Reixach, València coneixerà les innovacions italianes de mans de Pagano, Leocadio, i Quartararo. L'eclecticisme del retaule és un factor més per creure factible l'atribució als Osona. El seu taller patirà l'estira i arronsa de la tradició medieval valenciana. El seu estil es caracteritza per una evolució incoherent. Si als inicis els Osona obrin, juntament amb Paolo de San Leocadio, una escletxa de voluntat renaixentista, de mica en mica aniran mirant enrere i caient en un cert conservadorisme estandaritzat.

Company creu versemblant la procedència valenciana de Roderic d'Osona i de la mateixa manera un viatge a Flandes i un altre a Itàlia (probablement a Pàdua, Ferrara, i Urbino). D'aquesta manera es poden entendre força elements del seu estil, que mostra la coneixença d'arts molt diferents: el valencià tradicional, el flamenc de Van der Goes o Van der Weyden, el ferrarès i urbinès de Piero della Francesca, el primerenc Mantegna, etc.

Es creu, pels documents fins ara trobats, que pare i fill (Roderic i Francesc respectivament) treballen plegats entre aproximadament el 1485 i probablement el 1518. Els seus respectius criteris pictòrics s'unifiquen i comencen a fer obres amb un aire més repetitiu. Les

raons poden ser múltiples: mecenes, públic, influència tradicional, etc.

El retaule de Jesús s'adiu amb l'estil dels Osona i podria ser fruit del treball conjunt de pare i fill. Si més no, la cronologia recolza aquest punt de vista.

RESTAURACIÓ

Coneixem molt poques dades sobre la restauració de l'obra, només els detalls que hi ha al fulletó de la inauguració del 1991.

A les acaballes del 1986 ja li és demanat a la restauradora Carmen Carretero un estudi de

la peça. Un any després s'anuncia la seua restauració amb evident caràcter d'urgència. Segons la directora tècnica de la restauració, es va seguir la premissa segons la qual "*la restauración debe detenerse allí donde comienza la hipótesis*".

I és així com tenim aquest monumental retaule actualment, sotmès a canvis constants de temperatura i humitat, però també (i això és el més greu), totalment desprotegit de qualsevol agressió, i patint els flaixos de les màquines fotogràfiques i els focus de les filmacions durant les cerimònies que tenen lloc a l'església.●

Nota:

Totes les fotografies d'aquest article han estat cedides per la Conselleria de Cultura del Consell d'Eivissa i Formentera.

BIBLIOGRAFÍA

ANGULO, D. (1955):
Pintura del Renacimiento. Ars Hispaniae, XII. Madrid.

AA.VV. (1999):
Set segles fa. Catàleg de béns mobles d'interès historicoartístic de l'Església d'Eivissa i Formentera, Eivissa.

BENNÀSAR, B; GUASCH, P i TUR, F. (1987):
Aproximación al estudio histórico-artístico del retablo de la Iglesia de Jesús a l'Anuario de Ibiza y Formentera V. Eivissa.

CAMÓN AZNAR, J. (1970):
La pintura española del siglo XVI. Summa Artis, XXIV. Madrid.

CIRER, F. (1998):
El convent dels pares dominics a Eivissa. Eivissa.

COMPANY, X. (1991):
La Pintura dels Osona: Una cruïlla d'hispanismes, flamenquismes i italianismes. Lleida.

COMPANY, X. (1994):
El món dels Osona (Catàleg de l'exposició). València.

DELGADO, P.; PEÑA, E. i RUIZ, E. (1993):
Viatge al món medieval. La pintura gòtica sobre taula, Palma de Mallorca.

MACABICH, I. (1966):
Historia de Ibiza, vol. I. Palma de Mallorca.

MARÍ CARDONA, J. (1996):
El camí de missa: poblament d'Eivissa i Formentera (Col·lecció *Monuments de les Illes Balears*, 13). Palma de Mallorca.

PÉREZ SÁNCHEZ A.E. ET ALII (1985):
València (Tierras de España). Barcelona.

PIFERRER, P. (1969):
Islas Baleares. Islas Baleares por Pablo Piferrer y José M^o Quadrado - 30 litografías de F. J. Parcerisa y otras numerosas ilustraciones, [1888]. Palma de Mallorca.

POST, C. (1935):
A History of Spanish Painting, vol. VI, part I. Cambridge

POST, C. (1939-1943):
Mister Post y la pintura medieval mallorquina. El retablo de Jesús en Ibiza, al *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, vol. XXVIII, any 55 - 59, 1939 - 1943, n. 674 - 703.

SEBASTIÁN, S. (1985):
Baleares (Tierras de España). Madrid.

SORÀ, G. (1991):
Inauguració de les obres de restauració del Retaule i l'Església de la Mare de Déu de Jesús, 6 de setembre del 1991. Eivissa.

Notes sobre l'evolució

política, social i econòmica de les Pitiüses en el segle XIX (I)

DE L'INICI DE SEGLE A LA PRIMERA REPÚBLICA (1800-1868)

Núria Benito Muñoz

RESUMEN: En el siglo XIX, las Pitiusas sufrieron profundos cambios, en el marco de la evolución experimentada en todo el Estado español, aunque a un ritmo mucho más lento. Hasta mitad de siglo nos encontramos con una sociedad atrasada y estancada económicamente, basada en una economía de subsistencia. Sin embargo, a partir de los años sesenta irá evolucionando hacia su progresiva integración en la economía de mercado, con la intensificación de la producción y cierta especialización agrícola, así como la creación de pequeñas industrias, gracias a la mejora de las comunicaciones y al incremento del comercio. Políticamente, la pugna entre progresistas y absolutistas de inicios del siglo, dará lugar a la posterior confrontación entre liberales y conservadores, que en Ibiza se plasmó en la rivalidad entre *Dalt Vila* y *La Marina*. La victoria liberal en la revolución de 1868 dará lugar a la caída de la monarquía y la proclamación de la Primera República Española, aunque su vigencia fue corta.

SUMMARY: In the 19th century the Pityusic Islands suffered deep changes in the context of the evolution experienced in all the Spanish State. Nevertheless, in Ibiza and Formentera the changes were much more gradual. Until the middle of the century, these islands had a backward and economically stagnant society, based upon a subsistence economy. But from the sixties onwards, there is move toward their integration in the market economy. The intensification and certain specialisation of the agricultural production, as well as the creation of some small industries, the improvement of communications and the increase of commerce, made it possible. Politically, the conflict between progressivism and absolutism in the beginnings of the century, gave way to the struggle between liberals and conservatives. This in Ibiza led to the rivalry between the two parts of the town: *Dalt Vila* and *La Marina*. The victory of the liberals in the revolution of 1868 caused the fall of the monarchy and the proclamation of the First Spanish Republic, although it lasted but a short period.

INTRODUCCIÓ

El segle XIX representa un període de profunds canvis polítics, socials, econòmics i culturals. Aquests varen fer possible la definitiva desaparició de les estructures de l'antic règim i, a la vegada, suposaven les bases d'una nova època que arriba al nostre temps. D'aquesta manera, en el terreny polític l'absolutisme va donar pas a un sistema liberal parlamentari;

mentre que en l'economia, fins aleshores majoritàriament de subsistència, mercès a una progressiva industrialització de la producció, va experimentar una transformació cap a un capitalisme incipient. Tot això farà possible que la societat estamental sigui substituïda per la societat de classes, entre les quals sovint esclataren greus conflictes. També, com a producte de tots aquests canvis econòmicosocials, i sobretot dels canvis de mentalitat que aquells

comportaren, la cultura trenca el seu maridatge amb la religió i, per primera vegada des de l'Edat Mitjana, esdevé laica.

Durant tot el segle, a tota Europa, després de les guerres napoleòniques, es succeeixen revolucions, guerres civils i conflictivitats socials. Per això, totes aquestes transformacions es produeixen en un marc molt turbulent. Perquè arreu, mentre que unes forces socials s'esforçaven per transformar la societat, d'altres s'hi oposaven frontalment, o intentaven quant menys frenar els canvis, per a poder mantenir els seus vells privilegis.

A Eivissa i Formentera, com a tot l'Estat espanyol, la desaparició de l'antic règim no va esdevenir fins que el segle XIX ja era entrat; però aquí, mancant totalment les transformacions esdevingudes amb el procés d'industrialització i no havent-se format una força burgesa reformadora, poderosa i ben consolidada, el desenvolupament serà encara molt més lent. De qualsevol manera, la indústria a les Illes Balears mai va assolir un paper comparable al d'altres llocs de l'Estat, com Catalunya o el País Basc, i molt menys encara a Eivissa i Formentera, on no deixarà sentir cap efecte fins a mitjan segle.

Un dels trets més importants de l'entrada del nou segle XIX va ser la definitiva desaparició dels atacs pirates i de les accions corsàries, que ja en el segle anterior havien minvat notablement. Una de les darreres gestes -que ha estat la més recordada en la memòria popular- va ser la presa de la nau corsària anglesa *Felicity*, comandada per Miguel Novelli "el Papa", pel corsari eivissenc Antoni Riquer que patronejava el xabec *San Antonio y Santa Isabel*, l'1 de juny de 1806. El desarmament definitiu de les naus corsàries i l'abolició del corsarisme per la Corona, va tenir lloc en juliol de 1828.

La desaparició del perill de la pirateria va fer possible que els conreus s'estenguessin a llocs abans vedats per la impossibilitat de defensa, així com un major desenvolupament del comerç, que ja des de la segona meitat del segle XVIII restarà en mans de corsaris enriquits i, després, dels seus descendents. Això els atorgarà un poder adquisitiu molt important, suficient per poder fer-se amb algunes de les millors terres del pla de Vila (tal i com va succeir l'any 1767 després de l'expulsió de la Companyia de Jesús, la major part de propietats de la qual varen ser adquirides pel patró Bartomeu Rosselló Palau). Aquest enriquiment econòmic els va permetre, també, un ascens social que els va donar accés a la política, sent majoritàriament

militants del liberalisme, i arribant, d'aquesta manera, a integrar-se en la petita oligarquia local; integració que en ocasions va ser facilitada per matrimonis amb membres de les principals famílies de Dalt Vila.

Des de la darrer dècada del segle XVIII i durant tota la primera meitat del XIX, segons J. C. Cirer, la població d'Eivissa havia mantingut la tendència al creixement, amb una taxa mitjana anual de 0,74 %, semblant a la que tenia la resta de l'Estat espanyol del segle XVIII. A Formentera el creixement va ser encara més marcat. La traducció d'aquesta taxa en xifres significa que d'una població total de 14.614 persones al 1790, al 1857 s'havia assolit la xifra de 23.791 habitants. Això suposa que durant la primera meitat del segle XIX les Pitiüses, tot i mantenir una trajectòria demogràfica paral·lela a l'espanyola, creixen més de pressa que Espanya i la resta de les Balears, doncs en seixanta-set anys la població s'havia incrementat un 63 %. Però el que més destaca és la seva aparent incorporació a la tendència general, doncs les xifres pitiüses semblen comparables amb les de les Balears i Espanya del segle XIX. Les anàlisis de poblament revelen que es tracta, però, només d'un creixement vegetatiu i que les claus principals que han fet possible aquest increment demogràfic són, d'una banda, la dràstica reducció de la mortalitat catastròfica (doncs només l'any 1802 es documenta una epidèmia prou important com per fer recular la població local), i d'altra banda, l'explotació més intensiva de la vall del riu de Santa Eulària i el pla de Sant Jordi i ses Salines, abans subexplotats degut als problemes que plantejava la seva defensa. L'estructura de la població, però, era encara clarament d'antic règim; és a dir, no industrial, perquè quan creix manté la mateixa estructura d'edats, amb una ampla base d'infants, un predomini de més del 50 % de poblament en edat productiva (entre 16 i 60 anys) i només un petit percentatge de població senil que ultrapassava els 60 anys. No hi ha cap símptoma de transició cap a una població més envellida. Però això, en alguns indrets que no són capaços d'absorbir l'increment de població, com ara la parròquia de Sant Antoni de Portmany, aquest provoca una certa emigració de pagesos, en una petita part cap a la ciutat i la majoria a fora de l'illa. En la segona meitat de segle XIX, en canvi, aquest creixement demogràfic va ser molt inferior.

Però creixement de població no implica

una millora de la qualitat de vida. És cert que desaparegueren les grans epidèmies de pesta i els atacs pirates, però la vida quotidiana continuava essent molt feixuga. Hi ha encara epidèmies de còlera, febres terciànes, tisi, diftèria, etc., que afecten sobretot la població infantil. La fam reapareix sovint degut a les males anyades que freqüentment provoca la inestabilitat climàtica. En els anys 1818, 1822, 1825 i 1845 hi va haver grans penúries per mor de les males collites en uns casos i de les sequeres en altres. Singularment dura fou la de l'any 1846, fins al punt de que hagi quedat enregistrat a la memòria popular com "*s'any dolent*". Quant als impostos, que eren un altre important factor que incidia en el pobre nivell de vida de gran part de la població, la desaparició de l'estructura impositiva establerta pel Pla de Millores no va suposar una disminució de l'exigència fiscal, atès que l'Estat tenia unes enormes necessitats de finançament per a la seva maltreta Hisenda que, a més de les despeses ordinàries, havia de sufragar les guerres, repressions i aixecaments que caracteritzaren tot el segle XIX espanyol.

L'INICI DE SEGLE (1800-1814)

Tot i que una de les primeres mesures que va prendre l'Ajuntament d'Eivissa en començar el nou segle, va ser renovar el rellotge de la torre de la Catedral (1802), els nous temps no seran millors per a les Pitiüses. L'inici del segle XIX es va caracteritzar per una situació de mancances de recursos i pobresa generalitzada, amb una important epidèmia l'any 1802 que va produir una considerable mortalitat. Per això no és estrany que a Eivissa el tret més destacat del començament de segle siguin greus conflictes socials, sobretot entre el camp i la ciutat. Aquests es concretaren en diversos aixecaments pagesos, que eren una continuació dels esdeinguts en el segle anterior, el primer dels quals va tenir lloc el mes de març de 1806, quan un grup relativament nombrós de pagesos armats, procedents dels quartons de Santa Eulària i Balansat, arribaren a les proximitats de la ciutat demanant que se'ls eximis del pagament de les contribucions. De l'escassa informació coneguda se sap que els màxims responsables foren condemnats a deu anys de presidi a Filipines i a quatre més de desterrament fora de l'illa, amb l'advertència de que si mai reincidien serien condemnats a mort. No obstant això, hi hagueren nous aixecaments en 1810, 1821, 1822

i 1824, tenint sempre com a causa la protesta per els excessius impostos introduïts al segle anterior per Gaietà Soler. Però malgrat la seva actitud bel·ligerant contra un sistema impositiu que provocava la seva explotació, la pagesia era majoritàriament d'ideologia tradicionalista i conservadora i així ho ha seguit sent, com veurem, durant tots els segles XIX i XX.

El conflicte armat que va enfrontar la França napoleònica amb l'Estat espanyol va tenir importants conseqüències a les Balears en el decurs dels anys següents. Poc abans de començar el conflicte la situació ja era inquietant, tant per mor de la por a la invasió estrangera, sobretot d'Anglaterra, com per les disputes amb el govern central pels impostos. Aquestes provocaren avalots, el més important dels quals va tenir lloc contra el ministre d'Hisenda, el mallorquí Miquel Gaietà Soler, a qui el poble va cremar la carrossa als carrers de Ciutat de Mallorca i va atacar les seves propietats quan es va conèixer la caiguda del govern.

La notícia del començament de les hostilitats, el 2 de maig a Madrid, no va arribar a les Balears fins gairebé el mes de juny. Aquest retard va provocar una gran confusió en el govern illenc, que no sabia amb prou certesa si els francesos eren aliats o enemics. Finalment, es va constituir una Junta Suprema de Govern formada pel capità general de Balears i les principals autoritats polítiques, militars i eclesiàstiques de Mallorca, a més de dos diputats de Menorca i dos d'Eivissa, i van declarar la guerra als francesos, negociaren la pau amb Anglaterra i s'organitzà el reclutament de soldats per ser enviats a la Península a lluitar contra els francesos.

L'any 1809, els batlles forans dels divuit pobles creats pels il·lustrats varen presentar un escrit a l'Ajuntament per aconseguir que es redactés un informe a la Suprema Junta Central demanant l'abolició del Nou Sistema i, per tant, també de la mateixa Junta Perpètua de Govern. L'Ajuntament d'Eivissa estava d'acord amb l'abolició de tot l'entrellat creat per la Il·lustració, perquè una de les funcions de la Junta Perpètua era la de controlar la vida municipal. Però malgrat aquest acord entre els batlles forans i l'Ajuntament, l'any 1810 va tenir lloc un nou aixecament dels pobladors del camp, del que no se'n tenen gaires dades quant a les causes i conseqüències.

L'absència del monarca i la mancança de comandament polític, a causa de la situació creada per l'ocupació francesa, propiciaren l'autogovern de l'Estat. L'1 de gener de 1810, es produeix la primera convocatòria a Corts per part de la

Junta Central refugiada a Cadis, convocant-se eleccions a diputats per part de les Juntes Provincials, tot superant les dificultats provocades per la guerra del Francès. A Eivissa, les eleccions d'electors de districte tingueren lloc el 12 d'agost, resultant elegits Josep Ribas Ribas, rector de Sant Josep, i Lluç Prats, rector de Santa Eulària. Com a suplent fou nomenat Marià Balansat (pare dels militars Ignaci i Lluís Balansat d'Orvay i Briones, ambdós futurs ministres efímers del govern de l'Estat). Josep Ribas, elegit el 28 d'agost com un dels cinc diputats del Regne de Mallorca, va participar en l'elaboració de la Constitució de 1812.

Aquesta va ser la primera constitució espanyola, inspirada en les noves idees liberals que s'expandiren per Europa i Amèrica al final del segle XVIII i que cristal·litzaren en la Declaració d'Independència dels Estats Units (1776), en la seva Constitució (1787), en la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà (1789) i en la Constitució francesa (1791). És una constitució rígida i tancada que no deixa cap possibilitat a una legislació posterior. Estableix un sistema monàrquic parlamentari en el

qual el poder legislatiu resideix en una sola cambra. Les eleccions de diputats s'havien de realitzar per sufragi universal indirecte. Inclou també una sèrie de reformes administratives (supressió dels Consells, creació del Tribunal Suprem de Justícia, regulació de la formació dels Ajuntament i Diputacions), reformes socials (nova societat basada en els principis de llibertat, igualtat i propietat, supressió del règim senyorial, supressió de la Inquisició) i reformes econòmiques (nova estructura tributària i desenvolupament econòmic).

A Eivissa, el 1812, es suprimiren les institucions il·lustrades. En el mes de febrer els regidors perpetus de l'Ajuntament són obligats a deixar els seus càrrecs i confinats a Formentera. L'Ajuntament Perpetu havia estat instituït per

Reial Ordre de 27 de març del 1797, per la que els seus sis regidors eren elegits pel monarca i no cessaven en el càrrec fins que aquest no ho manava. També es suprimeix la Junta Perpètua de Govern, instituïda per Reial Ordre l'any 1789, a partir de la Junta d'Autoritats creada el 1785 arran del Pla de Millores.

Un mes després, a mitjans de març, prengué possessió un Ajuntament interí. Un cop aprovada la nova Constitució, que a Eivissa va ser publicada i acatada pel setembre, va ser designat el primer Ajuntament constitucional, mitjançant elecció feta pels electors parroquials en el mes de novembre. El primer alcalde constitucional va ser Bartomeu Rosselló Sala. Al camp només es pogué crear un ajuntament a Sant Joan de Labritja, perquè era l'únic que arribava als mil habitants. Però en quedar la resta d'ajuntaments forans –instituits per la reforma de 1789– com a pedanis dependents del de Vila, la gent del camp va negar-se a participar en les eleccions de 1813, on només votaren els electors de Dalt Vila, la Marina i Formentera.

Els partidaris del règim constitucional

eren bàsicament els residents a la Marina (petits comerciants, patrons, mariners, etc.), que eren defensors de la causa liberal; mentre que a Dalt Vila residien els propietaris de la majoria de les finques rurals i urbanes, d'ideologia absolutista, com també els eclesiàstics, que estaven recolzats pels pagesos. A partir d'aquests moments i durant les tumultuoses dècades següents, ambdós grups, seguint les alternatives en el poder de l'Estat d'una i altra ideologia, s'alternaran també en el govern de l'Ajuntament d'Eivissa.

Degut al conflicte bèl·lic amb els francesos (1808-1814), les Balears varen servir de refugi a molts dels que fugien de l'ocupació de les tropes enemigues, i també en lloc de confinament de presoners francesos. En el cas d'Eivissa se sap que en setembre de 1809 hi varen ser

Retrat imaginari del diputat eivissenc a les Corts de Cadis,
Josep Ribas Ribas.

enviats cent cinquanta-sis presoners des de Múrcia, que varen ser instal·lats al Castell fins a 1812, provocant gran preocupació per part de molts pagesos, que temien que poguessin ocupar el Castell i la ciutat, atès que la plaça mancava de guarnició. Posteriorment, l'any 1812 arribaren altres cent seixanta-vuit procedents de Palma, entre ells un bon nombre d'oficials amb els seus subalterns i assistents. La tropa, en canvi, va ser enviada a l'illa de Cabrera on va passar terribles penalitats. En febrer de 1813 catorze presoners fugiren del Castell, per bé que l'endemà cinc d'ells foren apressats per uns pagesos a sa Conillera, i tres dies més tard varen ser detinguts els altres nou a cala Corral. Els darrers presoners francesos marxaren d'Eivissa el 14 de juny de 1814. La ciutat també va acollir sis-centes quaranta-cinc persones que arribaren a Eivissa fugint de la guerra, procedents de Dénia.

LA LLUITA ENTRE ABSOLUTISTES I LIBERALS (1814-1833)

Durant la primera experiència liberal de les Corts de Cadis, els absolutistes -reaccionaris partidaris de l'antic règim-, s'enfrontaren als progressistes. Per això, aquesta primera constitució de 1812 va estar en vigor només dos anys, fins a 1814, quan es restaurà la monarquia absoluta i s'aboliren les conquestes democràtiques assolides.

A Eivissa això va suposar el ressorgiment de la conflictivitat social, doncs quinze síndics del camp es presentaren al recaptador d'impostos per anunciar-li que no estaven disposats a pagar més contribucions de guerra fins que no ho manés el rei. Per aquelles mateixes dates, la làpida que proclamava la Constitució va aparèixer tota bruta i amb un paper amb la inscripció "*em cac en la Constitució*".

Pocs dies després arribava l'ordre derogant la constitució de 1812 i més endavant es reposaren les antigues institucions absolutistes: l'Ajuntament Perpetu del 1808 i la Junta Perpètua de Govern. No obstant això, la conflictivitat no estava exhaurida, com ho demostra el fet que el Governador no s'atrevis a celebrar una festa d'homenatge a Ferran VII i que el 1815 arribassin 300 soldats, probablement per evitar aldarulls.

Després del primer període absolutista, arran del triomf de la revolució liberal de 1820 que va esdevenir amb l'alçament militar de Rafael de Riego, la Constitució torna a ser proclamada –a Eivissa mitjançant un aixecament popular–; es constituïren novament ajuntaments constitucio-

nals –que s'havien derogat el 1814– i es celebraren eleccions a diputats mitjançant sufragi universal indirecte a través de tres graus establerts: parròquia, partit i província.

El Trienni Liberal a Eivissa va ser un període d'exaltació constitucional, malgrat nous conflictes amb els pagesos. L'any 1820 les dues corrents polítiques ciutadanes s'havien organitzat en dues Juntes Patriòtiques, una a la Marina –la dels *Amants de la Constitució*– de caràcter liberal, i una altra a Dalt Vila –*Amics d'Eivissa i Formentera*–, de caràcter conservador. Però, per tal d'evitar conflictes, l'Ajuntament va demanar que es fusionessin en una sola, a la qual cosa accediren els liberals, però no els membres de la junta conservadora, presidida pel Provisor del Bisbat. Per això, amb el vist i plau del cap polític de la província, l'Ajuntament va dissoldre totes dues.

La conflictivitat social entre "vileros" i pagesos també va tornar a manifestar-se aquell mateix any de 1820, quan un grup de pagesos que s'havia establert a la ciutat és bandejat fora de vila perquè els propietaris rurals i les autoritats opinaven que els braços d'aquests eren més necessaris al camp. De qualsevol manera, el desenvolupament de la ciutat, sobretot del barri mariner, va fer que aquell any es pretengués augmentar la superfície de la Marina tombant s'Estacada, la paret que tancava el barri i el separava del camp (el permís, però, no va obtenir-se fins l'any 1836 i les obres, de fet, no s'iniciarien fins a 1860).

L'any següent, el 1821, va haver-hi un nou aixecament demanant el cessament del Jutge i d'altres funcionaris judicials, a més de la conservació d'una part dels antics privilegis de l'illa. El pagesos arribaren a entrar a la Marina i el jutge va veure's obligat a sortir de l'illa, no retornant malgrat les ordres rebudes de fer-ho.

Mes greus varen ser els fets del setembre de l'any 1822, quan el governador juntament amb uns quants pagesos propietaris donaren un cop d'estat absolutista i feren presoners els regidors de l'Ajuntament liberal. No obstant això, els edils foren alliberats poc després per una revolta popular, doncs els habitants de la Marina assaltaren la ciutat emmurallada, aturant el pronunciament absolutista.

Aquell mateix any es crearen, per ordre de la Diputació provincial, els ajuntaments de Sant Joan de Labritja, Sant Josep de sa Talaia, Santa Eulària des Riu, Sant Rafel de Forca (al qual s'atribuïa la capitalitat de Portmany, en lloc de a Sant Antoni) i Sant Francesc Xavier de Formentera. La mida fou

rebuda malament al camp, perquè la majoria de pobles volien mantenir el seu ajuntament propi. Poc després hi va haver un nou aixecament popular contra les contribucions.

L'any 1823, Ferran VII és restaurat per segona vegada, amb l'ajut dels Cent Mil Fills de Sant Lluís sota el comandament del Duc d'Angulema. D'aquesta manera, s'acaba el Trienni Liberal i tornen a abolir-se els drets democràtics. Aquell any, Antoni Riquer, antic corsari que aleshores havia esdevingut tinent de fragata de l'Armada, comandant un estol de tres naus eivissenques, va anar fins a Cartagena per auxiliar el general Torrijos, governador d'aquella plaça, contra l'expedició francesa per reposar el monarca.

A Eivissa, en els anys següents, el flux dels pagesos cap a la ciutat continuava per mor del creixement de la població rural. Així ho palesa el fet que l'any 1832 seixanta-vuit pagesos, que s'havien establert a la ciutat provinents de quasi totes les parròquies de l'illa, tornen a ser expulsats de vila.

El conservadurisme tradicional es manté bastant pur amb les restauracions absolutistes de 1814, quan acaba la guerra de la Independència, i 1823, quan Ferran VII és reposat al tron, no experimentant cap evolució ressenyable en les seves propostes ideològiques. El liberalisme, en canvi, durant l'esmentat Trienni en que va exercir el poder, es va diferenciar en dues tendències, els *moderats* i els *exaltats*, que es consolidaran amb la primera guerra Carlista (1833-1840).

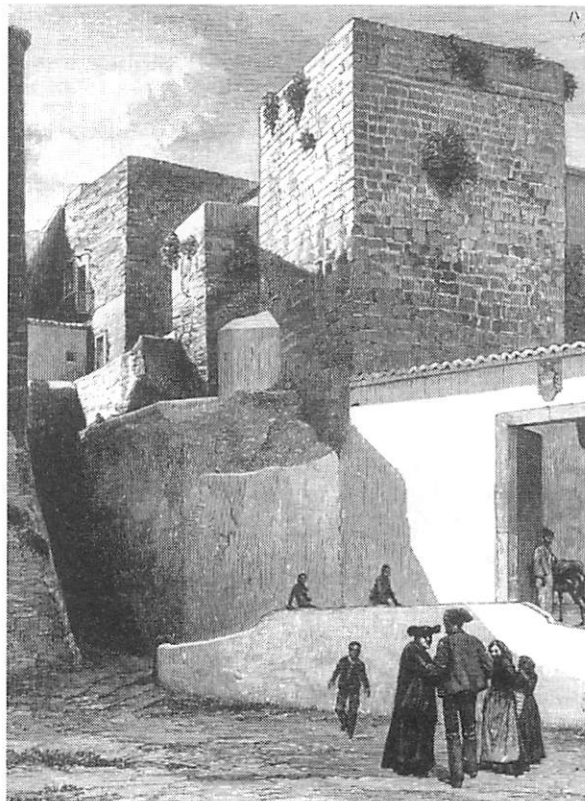
EL REGNAT D'ISABEL II (1833-1868)

Quan mor Ferran VII l'any 1833, els problemes de la successió de la corona pol·laritzaran l'enfrontament entre els dos bàndols. Els *carlistes* assumeixen la representació de l'esperit absolutista tradicional, descontent de la política duta a terme pel monarca difunt al final del seu regnat, ja que havia donat entrada en el govern a alguns ministres reformistes; mentre que els *cristins* o *isabelins* recullen, poc a poc, la nova mentalitat liberal. I, efectivament, els esdeveniments de la guerra feren que el govern de la Regència, que es va iniciar amb l'anomenat Estatut Reial redactat el 1834 per Martínez de la Rosa, de caràcter reaccionari i proabsolutista, s'anés decantant cap a posicions liberals. L'esmentat Estatut Reial incrementava el poder de la monarquia i del "*Estamento de Próceres*", mentre que els procuradors eren elegits per sufragi indirecte molt limitat (només uns setze mil individus a tot l'Estat, devers el 0,15 % de la població, tenia dret de vot).

Una de les novetats principals del nou règim va ser la definitiva estructuració del sistema de províncies l'any 1833, que en el cas de les Illes Balears suposava deixar de ser un districte administratiu per esdevenir una veritable província. D'acord amb la nova estructura provin-

La Marina, on vivien els petits comerciants, mariners i artesans, majoritàriament d'ideologia liberal (gravat de Gaston Vuillier).

Dalt Vila, lloc de residència dels propietaris de finques, clergues, militars, etc. que s'alineaven amb l'ideologia conservadora (Gravat de Gaston Vuillier).

cial, cada província estava dividida en partits judicials i l'orgue de govern provincial era la Diputació, al front de la qual estava un representant del Govern que, en un primer moment, s'anomenava Subdelegat del Foment (però a partir de 1845 aquest càrrec passarà a anomenar-se Cap Polític de la Província i des de 1849 Governador Civil).

En esclatar la primera de les guerres carlistes, l'any 1834, tot i que les Balears es mantingueren fidels a Isabel II, hi hagueren nombroses conspiracions absolutistes. A Eivissa, el 1835, es preparava un aixecament militar per proclamar la sobirania de Carles de Borbó, que estava recolzat per bona part de la pagesia. No obstant això, els conspiradors foren capturats i vint-i-sis d'ells jutjats a la Reial Audiència de Mallorca. Finalment, tres dels màxims responsables, entre ells un canonge, foren condemnats a mort i afusellats a Palma de Mallorca. La intransigència absolutista, però, va promoure l'acceleració d'algunes reformes de caire liberal, com ara la supressió de la Inquisició en 1834 o l'abolició de les ordres religioses l'any següent per decret de Mendizábal.

Efectivament, les enormes despeses de la guerra afavoriren la política radical anticlerical de Mendizábal, que l'any 1835 es va concretar amb l'exclaustració del clergat regular i la desamortització dels seus béns, que són declarats béns nacionals i subhastats en el 1836-37. La mateixa sort corregeren els béns dels clergues seculars, encara que, no obstant això, la

seva expropiació no va fer-se efectiva fins a 1841, sota el govern del general Espartero. L'objectiu fonamental d'aquesta desamortització era obtenir uns ingressos que permetessin disminuir el deute públic, que havia crescut enormement per mor de la primera guerra carlista. Així, la Hisenda nacional va augmentar les seves recaptacions no només amb el producte de les propietats subhastades, sinó sobretot mercès al progressiu increment dels ingressos fiscals mitjançant la càrrega impositiva als béns desamortitzats, que abans tributaven molt poc o gens. També molts d'ajuntaments se'n beneficiaren, obtenint recursos per a despeses i obres públiques. A Eivissa va ser expropiat el convent de Sant Domingo i quinze finques rústiques de propietat eclesiàstica, que varen ser subhastades. Bona part d'elles varen ser adquirides, amb el termini d'un any per pagar-les, per alguns personatges de la incipient burgesia de la Marina i membres del partit Liberal, que en aquells moments exerceixen el poder a l'Ajuntament d'Eivissa. L'any 1838 la seu de l'Ajuntament serà traslladada de l'antiga Universitat i l'annexa capella del Salvador al desamortitzat convent dels dominics, on ara encara continua estant.

En el bienni 1835-1837 es produirà el triomf i consolidació del règim liberal. El maig de l'any 1836, es creà el sufragi directe, per bé que restringit. Això va determinar la necessitat de crear comitès electorals, i és en aquests comitès on cal cercar l'origen dels partits polítics. Així, mentre que

Antic convent dels dominics, que després de la desamortització va passar a ser seu de l'Ajuntament d'Eivissa
(Foto Viñets, Arxiu Històric d'Eivissa).

a Europa el concepte de partit polític apareix i es desenvolupa a principis del segle XIX, quan amb el naixement del liberalisme es reconeix la llibertat com a dret de tots els homes i es regularitza la participació popular en política mitjançant les eleccions, a Espanya fins a la meitat de segle és més correcte parlar de tendències polítiques que de partits amb verdadera organització interna.

Aquell mateix any, la Constitució de 1812 va tornar a estar en vigor, com a conseqüència d'un alçament militar de caire progressista a diverses províncies i, després, de l'anomenada "sargentada de la Granja" en el mes d'agost, que va obligar a la reina governadora Maria Cristina a restablir-la. Aleshores es convocaren Corts constituents i en les eleccions de diputats a Corts per la província, que tingueren lloc el mateix mes d'agost, va sortir nomenat el mariscal de camp eivissenc Ignasi Balansat.

El 1837, sota el govern de Mendizábal, es redactà una nova Constitució de caràcter progressista que cercava el consens polític, no era confessional, mantenia els drets individuals i establia un sistema bicameral d'un Congrés elegit per sufragi censatari i un Senat de membres elegits pel monarca d'entre una llista escollida pels electors. El sufragi censatari, però, només donava el dret de vot a aquells que pagaven impostos a partir d'una determinada quantitat, és a dir aquelles persones amb majors mitjans econòmics, cosa que, tot i el caràcter liberal de la nova Constitució, de fet deixava el dret de vot a les classes més acomodades i en privava a les més desfavorides.

La nova llei electoral que ara queda promulgada estableix un nou marc polític propiciador d'una gradual diferenciació entre tendències polítiques, les quals s'aniran dividint entre moderats per un costat i progressistes per l'altre. Així, els moderats constituïran la candidatura "monàrquica-constitucional", que s'enfrontarà a la progressista candidatura del "progrés legal", que en va resultar guanyadora.

Aquest període de reformes dels liberals en el poder, suposen per a les Balears una accentuació del centralisme de l'Estat, que augmenta el caràcter sucursalista que des d'aquest moment adquireixen les institucions provincials, a la vegada que es reforça el poder de Mallorca sobre la resta d'illes. El poder se concentra en el Cap Superior Polític, nomenat per la Corona, que presidia la Diputació.

Una altra novetat d'aquest període és la recuperació de la independència política de molts municipis creats durant els períodes constitu-

nals anteriors (1812-1814 i 1820-1823). També desapareixen els altres ajuntaments rurals creats a partir de les reformes il·lustrades a finals del segle XVIII. D'aquesta manera, a les Pitiüses hi restaran els sis municipis creats a 1822: Eivissa, Sant Antoni de Portmany, Sant Joan de Labritja, Sant Josep de sa Talaia, Santa Eulària des Riu i Sant Francesc Xavier de Formentera. Són els mateixos que, des d'aleshores, han continuat fins ara, mentre que desaparegueren els que s'havien creat a partir de la reforma de 1789 a les noves parròquies establertes pel bisbe Abad y Lasiera.

En el 1840, després de la pau entre Espartero i Maroto que posava fi a la primera confrontació carlista, l'estat liberal burgès quedava instal·lat en el poder amb la regència d'Espartero.

En juliol de l'any 1843, davant les notícies de pronunciaments a la península contra el govern d'Espartero, l'Ajuntament de la ciutat d'Eivissa va proclamar la Constitució de 1837, a Isabel II com a reina i la independència nacional, adherint-se l'endemà a aquest pronunciament la guarnició de l'illa.

Durant aquest període de predomini progressista —que acaba definitivament el 1844 amb la sublevació de Narváez—, aquests tendeixen a radicalitzar-se, perdent part de la seva base burgesa, fet que provoca que a Catalunya es divideixin en una candidatura oficial i una d'altra radical-progressista, propera al republicanisme.

L'any 1845, després del triomf militar dels moderats encapçalats per Narváez sobre l'exèrcit d'Espartero i la majoria d'edat d'Isabel II, es promulga una nova Constitució que regirà el govern d'aquesta reina que, tot i estar inspirada en la de 1837, és molt més conservadora. La nova tendència, coneguda com a "moderantisme", es fonamentava en el liberalisme doctrinari que, front a la sobirania nacional que proclamava la constitució de 1837, ara confereix la sobirania a les Corts amb el rei.

Aquesta política, tendent a augmentar el control per part de la Corona, dona lloc a un major augment del centralisme, que porta a una reorganització del règim municipal i les diputacions provincials. Des d'aquell moment la Corona designaria els batles i tinentbatles a les capitals de província i caps de partit de més de dos mil habitants. Així, a partir d'aquesta reforma dels moderats, els batles pitiusos seran nomenats pel governador civil de la província, actuant com a delegats del govern i administradors provincials, mentre que els regidors s'elegiran per sufragi censatari.

També en aquell mateix any de 1845, arriba a Eivissa Joaquín Maximiliano Gibert, Cap Polític de

la província de Balears, amb l'objectiu d'avaluar l'estat de les Pitiüses. En el seu informe diagnòstic que Eivissa i Formentera es troben en una situació social, econòmica i cultural que en la seva opinió era equiparable al que haurien patit les illes abans de la conquesta de 1235. Tot i les seves evidents exageracions, l'informe de Maximiliano Gibert resulta il·lustrador de la situació d'estancament en que es trobava l'economia pitiüsa. Només es conreaven productes destinats a l'autoconsum (cereals, llegums, hortalisses) i alguns arboris (sobretot olivera, garrovers i vinyes). Quant a la indústria, aquesta era inexistent, a excepció de la construcció naval. I referent al comerç, diu que només s'importaven productes de primera necessitat no produïts a l'illa (arròs de València, mules de Mallorca i Menorca ...), i s'exportaven sal, principalment a l'estranger, llenya cap Alger i carbó a Catalunya i altres punts de la Península.

Arran d'aquest informe, es creà a Eivissa una "*Sociedad Económica de Amigos del País*", anomenada "*Las Pitiusas*". Aquesta estava presidida pel bisbe Basilio Antonio Carrasco i formada per un grup d'homes representatius dels segments professionals i més benestants de la societat eivissenca (propietaris, metges, advocats, comerciants, sacerdots, ...). El seu objectiu fonamental era aconseguir millores socials que permetessin treure les illes de l'estat d'estancament en el que es trobaven. Amb aquesta finalitat es desenvoluparà una gran activitat econòmica, tant en el camp de l'agricultura com de la indústria, amb la introducció de conreus experimentals (per exemple la cria del cuc de la seda, o la implantació de la cria de mules per evitar la sagnant pèrdua de recursos propis que suposava la seva importació de les Balears), a més de l'establiment d'algunes petites indústries, ja que aleshores l'única producció important que existia per a l'exportació eren les salines.

Aquesta Societat va durar menys d'un any i, malgrat els seus esforços per modernitzar la societat pitiüsa, fracassarà per mor de la manca de recursos i pel seu excessiu formalisme administratiu, que amb l'elevat nombre de comissions per fer el seguiment de cada projecte, va burocratitzar excessivament el seu funcionament, fent-la poc operativa.

Però, malgrat la desaparició de la Societat, la seva empena va tenir algun resultat. Així, en 1846, tot i ser "l'any dolent", hi ha un primer moviment industrialitzador, presentant-se propostes per a instal·lar una fàbrica de sabó al costat de la Peixateria, per part de Tomàs Respeto, i una gerreria a s'Abeurador, per part

de Vicent Forteza. Es tracta, doncs, de les primeres petites indústries pioneres a la ciutat d'Eivissa i precedents de les altres que sorgiran durant la segona meitat del segle.

També va fundar-se la primera impremta que va editar el primer periòdic setmanal a l'illa, "*El Ebusitano*". Això no obstant, la seva existència va ser curta, i sembla que una de les causes va ser l'elevadíssima taxa d'analfabetisme, que aleshores estava propera al 90 %, per la qual cosa àdhuc algun polític del moment era analfabet. Per això aquell mateix any va crear-se la primera Escola d'Instrucció Pública.

L'any 1851 s'estableix un concordat del rei amb l'Església que, tot regulant les relacions d'ambdós, suposava la supressió de diversos bisbats, entre ells el d'Eivissa, per motius sobretot econòmics. Això comportava l'agregació de la diòcesi d'Eivissa al bisbat de Mallorca, malgrat l'oposició del bisbe titular, Basilio Antonio Carrasco. Aquest fet és prou significatiu en el context social pitiús, perquè el bisbat era un element de control a favor de les forces conservadores. La seva supressió va fer-se efectiva l'any 1852, després de la mort del bisbe Carrasco (el 1927 va restablir-se com a administració apostòlica, però la plena restauració del bisbat no tindrà lloc fins a 1950).

El 1852, la Constitució de Bravo Murillo, de caràcter autoritari i antiparlamentari, que reforçava la Corona i limitava els drets i garanties individuals, no va arribar a entrar en vigor. Però les diferències sorgides per mor d'aquesta fallida Constitució varen provocar la definitiva ruptura dels moderats l'any 1853, de manera que enfront de la candidatura moderada oficial va aparèixer una nova candidatura conservadora, que donava inici al moviment conservador a l'Estat Espanyol. Tampoc no va entrar en vigor la Constitució progressista de 1856 que acceptava la sobirania popular i, d'entre altres mesures, contemplava l'elecció directa dels alcaldes pels veïns de cada municipi.

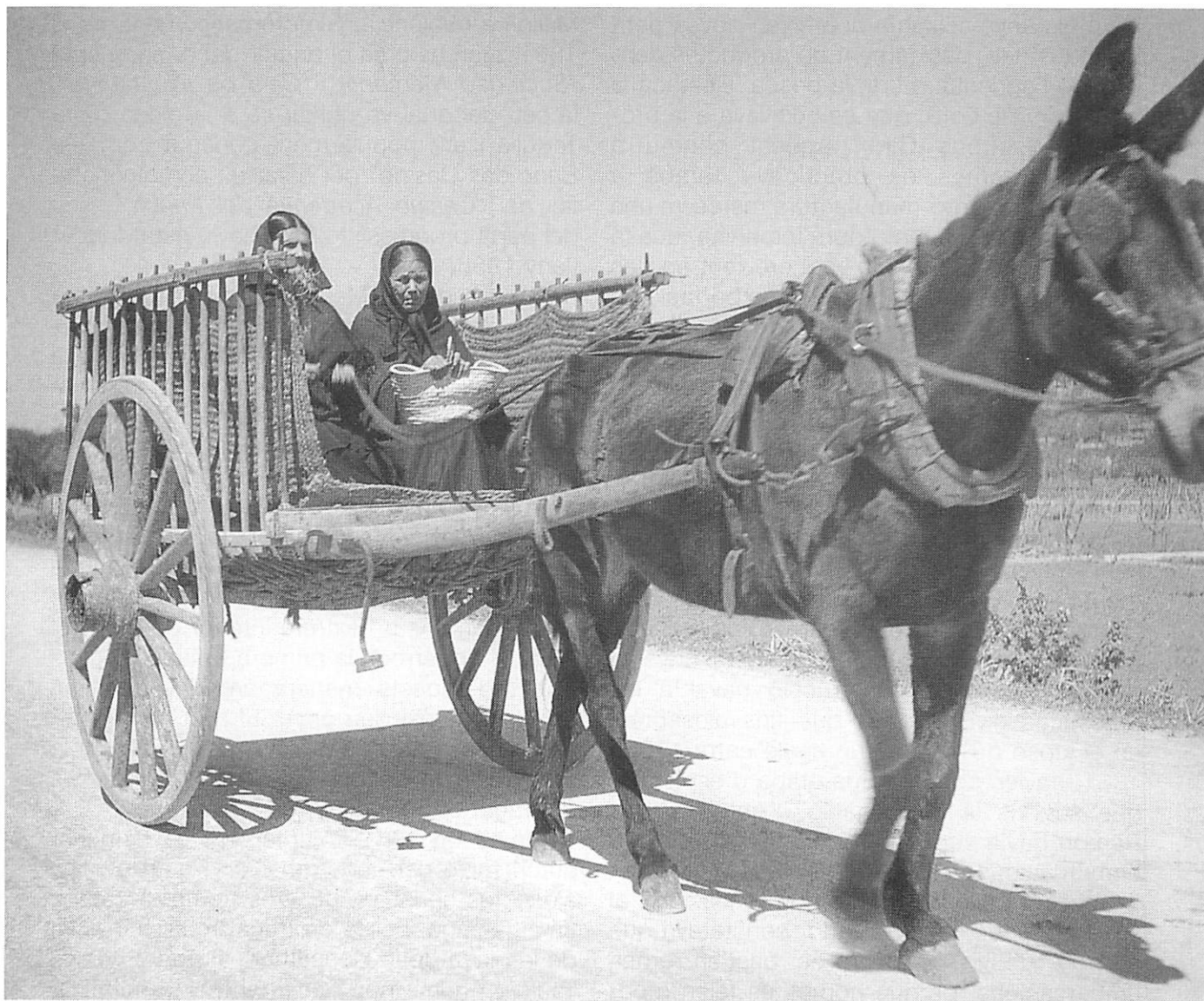
El 1855 va promulgar-se per decret la Llei Desamortitzadora del ministre Pascual Madoz, que a més d'afectar els béns del clergat, també obligava als municipis a vendre els béns comunals i de propis, així com els d'instrucció pública, beneficència i de la Corona. Aquesta Llei va estar vigent en tres fases fins a 1924 (1855-56, 1858-1896 i 1897-1924). La primera d'elles, durant el Bienni Progressista, va suposar la culminació de la desamortització dels béns eclesiàstics iniciada per Mendizábal vint anys abans

i després prosseguida per Espartero, per bé que en el 1856 va aturar-se la subhasta i l'any següent va assolir-se un acord amb l'Església.

El 1857 va fundar-se la *Unión Liberal*, de caire moderat i lleugerament progressista, en la que va militar Antonio Cánovas del Castillo, mentre que la resta de moderats defensava postures tradicionalistes que feren que s'acabassin introduint en el carlisme. El govern de la *Unión Liberal*, iniciat el 1857 i presidit per O'Donell, va portar un període d'estabilitat i d'expansió econòmica durant uns anys però, malgrat tot, va fracassar en el 1863, succeint-se un govern dels moderats durant tot el lustre següent, fins a l'acaball del regnat d'Isabel II.

A les Pitiüses, a partir de mitjans de segle, la vida política ja no va patir més enfrontaments violents, limitant-se a les pugnes pel poder entre

els diferents grups, per bé que tots ells de caràcter conservador. A la ciutat, el sistema de partits que comença a funcionar a partir del regnat d'Isabel II, suposarà una continuació dels tradicionals enfrontaments entre Dalt Vila i la Marina. Tot i que ambdós grups eren conservadors, Dalt Vila, que abans s'havia identificat més amb l'absolutisme, ara ho feia amb el partit moderat, que comptava amb el suport dels estaments urbans privilegiats i amb una gran part de la pagesia; mentre que la Marina, que era més liberal, ara s'alineava amb el progressisme, amb el recolzament dels ciutadans del raval, comerciants i la gent de la mar. Però malgrat la forta rivalitat, els enfrontaments violents entre els dos barris només es lliuraren en moments molt puntuals, com el 1868, quan

La cria de mules a Eivissa va ser impulsada per la "*Sociedad Económica de Amigos del País*" per evitar les despeses de la seva importació (Fotografia de Joaquim Gomis).

esclata la revolució progressista que, tot acabant el regnat d'Isabel II, donarà lloc al Sexenni Revolucionari.

L'agricultura pitiüsa continuava sent bàsicament de subsistència, amb predomini de conreus mixtes de cereals i arboris, sobretot ametllers i garrovers. Però el creixement demogràfic de principi de segle va obligar a eixamplar el terrenys de conreu, roturant-se terres marginals. També es produeix una expansió dels conreus arboris tradicionals i comença a incrementar-se el d'altres fruiters dels que era possible l'obtenció de productes més fàcilment comercialitzables, com ara les figues seques o els albercocs. Eren tanmateix importants els productes derivats de l'explotació forestal (carbó, pega, carrasca, fusta), les exportacions dels quals s'incrementaran notablement en els anys següents. Tot això va fer possible l'evolució d'una economia autàrquica a una producció agrària que s'anava progressivament introduint en el mercat..

En els anys seixanta apareixen noves petites indústries, bàsicament de productes derivats de l'agricultura i de la pesca. Destaca la producció de cotó, que es cultivava a la pròpia illa (segons Cirer, aquest conreu a Espanya només es practicava també a Granada), i la seva manufactura mercès a una abundant i barata mà d'obra femenina, que fa que la seva importància vagi creixent en les dècades següents i que la seva exportació en forma de filats i de teixits, no deixés d'incrementar-se. L'any 1862 es documenta també el funcionament d'una petita indústria de productes químics, la qual va tenir una curta existència en ser clausurada per l'Ajuntament l'any 1864, per mor de ser altament contaminant. Cal també destacar l'explotació de les mines de plom de s'Argentera i es puig des Miquelet, a Sant Carles, fins al seu esgotament l'any 1883 (tot i que l'explotació va continuar amb diversos alts i baixos fins a 1909). En canvi, es constata en aquests anys la decadència de la construcció naval a les drassanes eivissenques que fins aleshores, en el lapse de gairebé un segle entre 1765 i 1861, havien conegut una etapa d'esplendor que segons la investigació d'Antoni Costa Ramon havia suposat la construcció de 419 embarcacions, amb un registre de vint-i-dues mil dues-centes cinquanta nou tones. Així, al 1867 l'arxiduc Lluís Salvador constata que al port d'Eivissa ja no es bastien grans embarcacions, perquè només es feien reparacions i tan sols se'n construïen de petit tonatge. En relació a aquesta davallada de la

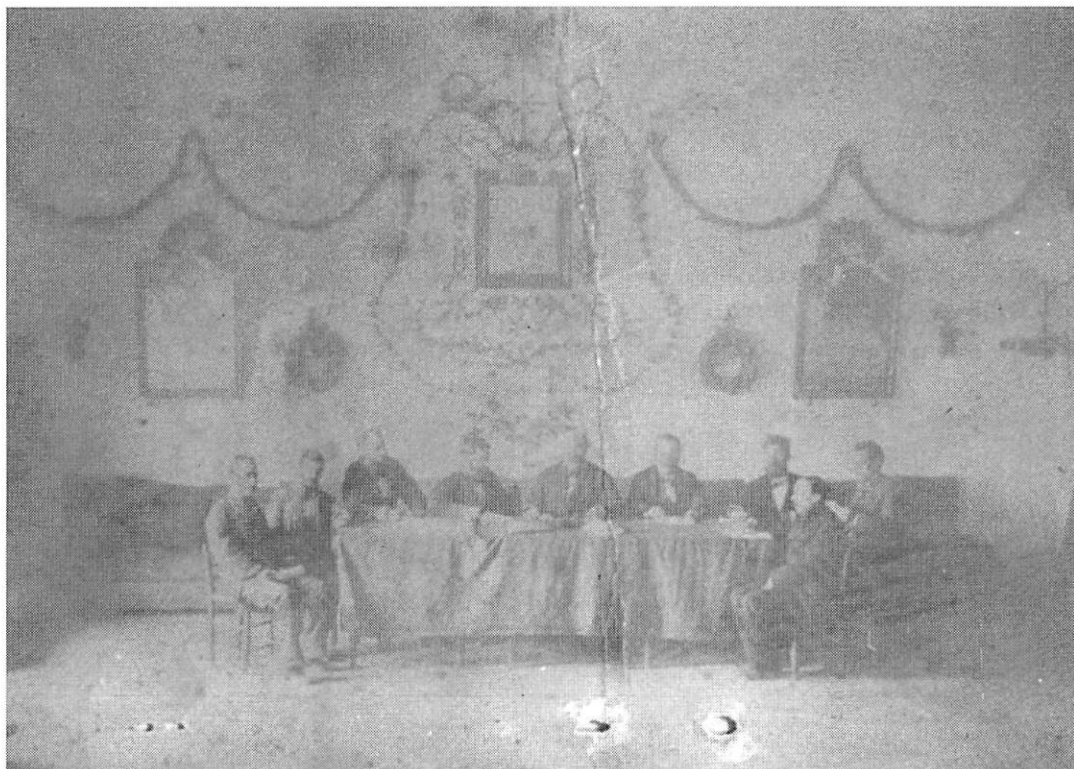
construcció naval, segurament hi té molt a veure la queixa que l'any 1851 eleven els mestres d'aixa demanant que no es permetés continuar talant boscos, perquè gairebé s'estaven quedant sense matèria primera.

També es comencen a projectar les carreteres de l'illa, traçades radialment a partir de la ciutat, cosa que suposarà una millora de les comunicacions que farà possible una expansió de l'agricultura i un increment del comerç en augmentar les exportacions a través del port d'Eivissa, on ara era més fàcil concentrar la producció de la resta de l'illa. El primer servei de vaixell correu a Palma s'havia establert l'any 1852. Tot això donarà lloc a una millora del port, coincidint amb la introducció dels vaixells de vapor.

La millora de les comunicacions amb l'exterior va incrementar-se l'any 1860 en instal·lar-se els primers telègrafs amb Mallorca i València. Simptomàticament, es el 1861 quan es crea el primer banc, anomenat "*Sociedad Mercantil y Caja de Préstamos*", la seu del qual va ubicar-se a la plaça de la Tertúlia i era popularment conegut com "es Banc des Casino" per estar en el mateix edifici del "*Casino Academia del Pueblo*", seu del partit progressista, que havia estat fundat l'any 1856.

El barri de La Marina no podia créixer a causa de les restriccions urbanístiques existents per tractar-se de una plaça militar i la necessitat de la seva defensa. No obstant això, el 1857 s'autoritza l'eixampla de la ciutat —es Poble Nou— a continuació de la primera estacada, però amb la condició de no derruir-la fins que no estigués construïda una nova. Aquesta segona Estacada va aixecar-se l'any 1861 en el traçat de l'actual carrer Comte de Rosselló, des del baluard de Sant Joan fins a l'extrem interior del port. El 1870 s'enderroca la primera Estacada, coexistint d'aquesta manera ambdues per un espai de quasi deu anys. El nou barri, amb nou illes de cases, suposa el primer eixampla urbà realitzat segons una trama de carrers de traçat ortogonal.

També en 1861 l'Ajuntament va demanar autorització per enderrocar el "Rastrillo", fins aleshores constituït per tres trams de rampa en ziga-zaga, per la de traçat rectilini que va de la plaça de la Constitució al portal de ses Taules. Aquest nou accés al recinte fortificat va acabar de construir-se el 1870 i continua existint als nostres dies. L'eliminació del vell

Saló de la
"Academia del
Pueblo", seu
del partit
progressista
(Fotografia de
1879, Arxiu
Històric
d'Eivissa).

"rastrillo" va fer possible urbanitzar l'àrea de l'actual Peixeteria i dels carrers d'Amadeu i Bisbe Torres.

Però si aquestes dècades són d'evident dinamisme econòmic i de notable desenvolupament dels mitjans de producció, la demografia, en canvi, mostra un clar estancament que porta a un creixement lentíssim. Si en el cens de 1857 les Pitiüses comptaven amb 23.791 habitants, al 1887 la població havia augmentat només fins a 24.544 persones, cosa en part deguda a un sensible augment de la taxa de mortalitat, tot i no haver-hi grans epidèmies. No obstant això, la manca de metges al camp eivissenc i a Formentera i les pèssimes condicions sanitàries i de manca d'higiene que patia el poblament, en són en bona part l'explicació.

El 1866 funcionaven tres casinos a Vila. Atès que en gener s'havia ordenat el tancament de totes les societats polítiques, aquell any va fundar-se el *Liceu Ebusità*, a la planta baixa de can Montero, com a lloc de reunió de les principals famílies de Dalt Vila, però de fet també era seu de l'antic partit moderat, el "partit de Vila". Mentre que a la Marina, el mateix any, es funden el *Casino del Comerç* (continuació de l'Acadèmia del Poble, fundada deu anys abans), seu del partit progressista, i el *Casino Artístic*, l'únic de caràcter veritablement recreatiu, sense que se li conegui militància política.

Al final del regnat d'Isabel II va haver-hi una greu crisi econòmica, corrupció política i, en conseqüència, un gran descontent popular. A Eivissa, l'any 1866 varen aparèixer unes proclames subversives baix d'algunes cases de la ciutat, descobrint-se l'impremta clandestina on s'havien imprès, sospitant-se que els autors havien estat dos coneguts revolucionaris: Pere Palau i Felip Curtoys.

L'any següent, el 1867, la situació política a nivell estatal era de successives revoltes que es succeïen a diverses regions i s'estenien per tota la península. En aquest context polític tenen lloc també accions clandestines dels revolucionaris eivissencs, entre els que destacaven Bernat Salleras, Felip Curtoys, Joan Tur Llaneras, Bernat Calbet, Jacinto Aquenza i Vicent Jordán. Aquests tenien connexions amb els progressistes de les Balears, així com també amb els militars d'aquesta tendència política que hi havia desterrats. Una anècdota esdevinguda aquell mateix any (coneguda per un fulletó editat per l'advocat i periodista Felip Curtoys l'any 1882 i ressenyat per Isidor Macabich), va tenir lloc quan els revolucionaris eivissencs Bernat Salleras i Felip Curtoys, president i secretari de la Junta Revolucionària, anaven a Palma a una reunió política portant important documentació, entre la que hi havia cartes dels militars contraris al règim confinats a l'illa. En haver tele-

grafiat a Palma l'alcalde d'Eivissa notificant la partida d'ambdós personatges, aquests varen ser detinguts en arribar al port i portats al castell de Bellver, però no varen poder trobar-los-hi la documentació. Resulta que Curtoys l'havia amagada a l'interior d'un bastó que, en veure que s'acostaven al vaixell agents de la policia per a detenir-los, va deixar dissimuladament a un racó del camarot del capità.

La monarquia va caure definitivament arran del pronunciament militar de 18 de setembre de 1868 que va derrocar Isabel II. Aquesta revolució, que és coneguda amb el nom de "la Gloriosa", va ser promoguda per demòcrates i liberals, comptant amb gran participació d'intel·lectuals que difongueren els valors democràtics. ●

BIBLIOGRAFIA

- AA.VV. (1995-2000):
Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera (vols. 1-4). Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa.
- CASASNOVAS, M. A. (1998):
Història de les Illes Balears. Ed. Moll. Palma.
- CASTELLÓ GUASCH, J. (1962):
Las minas de plomo argentífero en Ibiza. *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, núm. 634, pp. 34-45. Palma.
- CIRER, J. C. (1986):
1790-1920. *Demografia i comerç d'Eivissa i Formentera. 130 anys d'una economia viva*. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa.
- CIRER, J. C. (1998):
L'economia d'Eivissa i Formentera en el segle XIX (1782 -1900). Eds. Documenta Balear. Palma.
- CLAPÉS, J. (1904):
El primer Ayuntamiento constitucional de Ibiza. *Los Archivos de Ibiza*, núm. II [1902], pp. 13-15. Maó.
- CLAPÉS, J. (1904):
Ibiza revolucionaria (1820-23) I-VII. *Los Archivos de Ibiza [1902-1903]*, pp. 17, 34, 43, 60, 73, 81, 89 i 99. Maó
- COSTA, A. (1944):
Construcción Naval Ibicenca. *Apuntes Históricos I-V. Ibiza*, núms. 1-6. Eivissa.
- DEMERSON, J.(1979):
Las tres sociedades económicas de Ibiza. *Diario de Ibiza*, 21 de juliol, pp.12 i 13.
- FAJARNÉS, E. (1961):
Ibiza en los siglos XIX y XX. *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, núm. 630, pp. 20-26.
- FAJARNÉS, E.(1977):
Importancia comercial del puerto d'Eivissa (II). *Diario de Ibiza*, 1 de novembre.
- GARCIA FERRER, Mª Neus (2000):
Història de la educació en la Ibiza contemporània. Edicions Can Sifre. Eivissa.
- GIBERT, J. M. (1944):
Ibiza y Formentera en 1845. Informe del Jefe Político de la Provincia. *Ibiza*, núm. 3, 4 i 5.
- JULBE, F. (1980):
Introducción al análisis histórico de la ciudad de Ibiza (De la ciudad púnica a 1912). Delegación en Ibiza y Formentera del Colegio de Arquitectos de Baleares, núm. 1 / 2. Barcelona.
- LLOBET, M.(1977):
Los partidos políticos en España I. *Diario de Ibiza*, 2 d'abril.
- MACABICH, I. (1945)
Apuntes sobre confinados políticos en Ibiza durante la primera mitad del siglo XIX. *Ibiza*, núm. 11, pp.166-169, i núm. 12, pp. 181-184.
- MACABICH, I. (1966):
Historia de Ibiza, vols. II i III. Ed. Daedalus. Palma.
- MARÍ RIBAS "REIALA", J. (1996):
El diputat Josep Ribas Ribas (1763-1831) fill il·lustre de Sant Josep. Quaderns d'Història núm. 2. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa.
- MARÍ RIBAS "REIALA", J. (1998):
El diputat eivissenc Josep Ribas Ribas i el seu entorn històric (1763-1831). Ed. Mediterrània. Eivissa.
- MOLL, M (dir.) I ALTRES (2000):
Història de les Illes Balears. Govern de les Illes Balears – Eds. Documenta Balear. Palma.
- PLANELLS RIPOLL, J. (1991):
Els darrers esclaus d'Eivissa. *Eivissa*, núm. 19-20, pp. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa.
- PRATS, E. (1991):
Història d'Eivissa i Formentera. Diario de Ibiza. València.
- SERRADILLA, J.V. (1987):
Breu notícia sobre el periodisme a Eivissa. Ajuntament d'Eivissa. Eivissa.
- VALLÈS, R. (1993):
Dalt Vila. Ciutat d'Eivissa. Estudi de geografia urbana. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa.
- X [pseudònim d'AQUENZA, J.] (1904):
Un curita revolucionario. *Los Archivos de Ibiza*, núm. VII [1903], pp. 49-51. Maó.

Novetats

Bibliogràfiques

•GARCÍA CAMPOY, C. i COLINAS, A.: *Eivissa*.

Col·lecció Ciutats Patrimoni de la Humanitat d'Espanya. Ed. Artec. 190 pp. amb fotografies a color. Segòvia, 2000.

Llibre editat amb motiu de la declaració de Dalt Vila, i d'altres béns culturals i naturals d'Eivissa, com a Patrimoni de la Humanitat, que ve luxosament il·lustrat amb nombroses fotografies a color, de les que n'és autor José M^a. Díez Laplaza. Precedida d'un preàmbul del President de la Comunitat Autònoma, Francesc Antich, d'un missatge del Director General de la UNESCO, Koichiro Matsuura, i d'una introducció del catedràtic de Sociologia José Juan Toharia, l'obra està dividida en dues parts clarament diferenciades. En la primera d'elles, la periodista eivissenca Concha García Campoy ens condueix a través d'un subjectiu i suggerent "Passeig romàntic per Eivissa", on l'autora va desgranant els seus records i impressions sobre persones, esdeveniments, indrets i racons, tot desvetllant una Eivissa més íntima i profunda, potser més amagada, que tant va fascinar a tants d'artistes i intel·lectuals d'aquí i d'arreu, i que molt poc, o gens, té a veure amb el mite internacional de l'Eivissa de l'oci estiuenc.

A la segona part del llibre, l'escriptor lleonès Antonio Colinas, profund coneixedor de l'illa per haver residit a Eivissa més de vint anys, a través de cinc textos i sota el títol genèric de "Eivissa a la llum de quatre llocs essencials", fa un recorregut literari pels béns declarats Patrimoni de la Humanitat. Els dos primers –"Quatre meditacions sobre Dalt Vila" i "La història de la ciutat antiga en síntesi" – estan dedicats a Dalt Vila, el següent a "La Necròpolis púnica del Puig des Molins", el quart a "El jaciment de sa Caleta" i l'últim a "L'Eivissa costanera: la posidònia".

En conjunt, tant per la vistositat de les imatges com per l'amença prosa dels textos, aquest llibre constitueix una eina eficaç per a la divulgació i promoció de qualitat d'una Eivissa que voldria canviar la seva imatge exterior, per tornar a esdevenir un indret d'interès cultural i no només un lloc d'estiuenc per al turisme de masses.

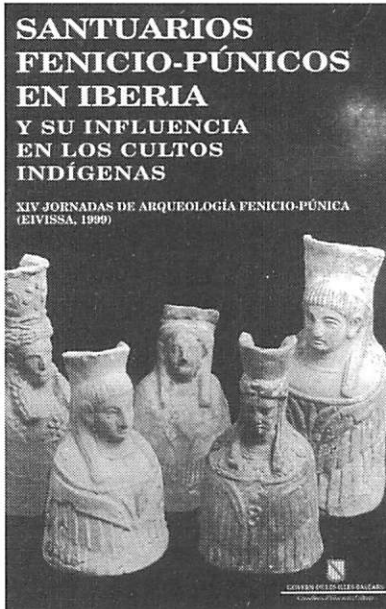
•AAVV: *Santuarios fenicio-púnicos en Iberia y su influencia en los cultos indígenas. XIV Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica (Eivissa, 1999)*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 46. Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears. 217 pp., amb figures i làmines. Eivissa, 2000.

Aquesta obra recull els cinc textos de les conferències impartides en el marc de les XIV Jornades d'Arqueologia Feniciopúnica, celebrades entre el dies 8 i 12 de novembre de 1999, que, com ja anuncia el seu títol, en aquesta edició varen estar dedicades a analitzar diversos aspectes dels santuaris feniciopúnics i la influència que aquests varen exercir en els cultes indígenes. En el primer article, "El papel

de los Santuarios en la colonización fenicia y griega en la península Ibérica”, Joaquín Ruiz de Arbulo, professor titular d'Arqueologia de Grècia i Roma de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, analitza la funció determinant dels santuaris en el procés de la colonització grega i fenícia. Comença fent un breu resum bibliogràfic dels treballs sobre els cultes fenicis i grecs, destacant tot seguit la importància que tenen els nous plantejaments d'aquests fenòmens sacres des d'una perspectiva històrica i arqueològica, que ha permès l'anàlisi del santuaris des de diferents punts de vista. Després d'analitzar acuradament el paper dels santuaris en la navegació i els intercanvis marítims, distingeix diferents tipus de santuaris a l'àmbit colonial, dels que n'analitza alguns exemples.

En el segon text, *“Itinerarios arqueológicos por la geografía sagrada del extremo Occidente”*, María Belén, professora titular del departament d'Arqueologia de la Universitat de Sevilla, realitza un recorregut pels diversos accidents costaners i de l'interior, que hi ha entre l'Estret de Gibraltar i la Ría de Huelva, que varen ser sacralitzats pels antics mariners en les seves rutes comercials. Després de la descripció i anàlisi dels diferents llocs, arriba a la conclusió de que varen ser quelcom més que simples llocs de devoció. Tots ells eren punts d'ajuda a la navegació i estaven emplaçats a les rutes d'accés a les fonts de recurs, demostrant-se així la seva importància econòmica.

En el tercer article, *“Las cuevas-santuario fenicio-púnicas y la navegación en el Mediterráneo”*, Carlos Gómez Bellard i Pablo Vidal Sánchez, de la Universitat de València, aborden el tema de les

coves com a llocs de culte en el món feniciopúnic. Tot presentant un conjunt de coves al llarg de la Mediterrània que varen ésser utilitzats com a coves-santuari, intenten donar-ne una valoració de conjunt, així com una interpretació de la seva funcionalitat.

En el quart treball, *“El Santuario de la Algaida (Sanlúcar de Barrameda, Cádiz) y la formación de sus talleres artesanales”*, el professor Ramon Corzo, de la Universitat de Sevilla, centra la seva exposició en l'anàlisi dels anells que varen ser dipositats com ex-vots al santuari de la Algaida. La iconografia d'aquestes peces reflexa els temes més significatius pels devots, que serveixen per individualitzar cada grup o família, permetent valorar també la influència en l'art local de l'art que va arribar de la Mediterrània amb els navegants. En el cinquè i últim article, *“La realidad arqueológica de la 'influencia' púnica en el desarrollo de los santuarios ibéricos del sureste de la península Ibérica”*, el professor de la Universitat de Múrcia Sebastian F. Ramallo, aborda el tema de la possible influència púnica en la formació dels santuaris ibèrics. Les dades proporcionades per les darreres excavacions han permès la rein-

terpretació del procés de formació d'aquests indrets. L'autor fa un breu repàs dels diferents santuaris púnics que podem trobar al llarg de la Mediterrània Occidental (Iberia, Sardenya, Sicília, Eivissa) resumint els trets comuns que es dedueixen de la documentació arqueològica. Després fa una descripció dels santuaris ibèrics del Sudest, des de l'època preromana fins la romana, per a comprovar els diferents influxos púnics, que segons l'autor, es poden plantejar en tres nivells: ideològic, material i espiritual.

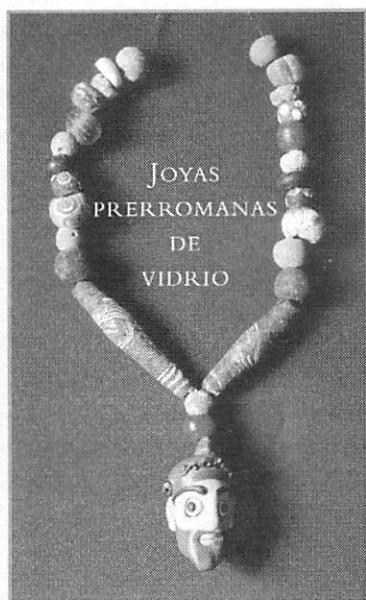
•**RUANO RUIZ, E.; PASTOR, P. i CASTELO RUANO, R. (eds.) : Joyas prerromanas de vidrio.**

Gráficas Cuenca S.A. 79 pp, amb dibuixos, mapes i fotografies a color. Segòvia, 2000.

Aquesta obra es va editar amb motiu de l'exposició de collarets i penjolls púnics de vidre d'Eivissa, titulada *“Joyas prerromanas de vidrio”*, que es va exhibir a la Real Fábrica de Cristales de La Granja de San Ildefonso (Segòvia), entre el 27 de setembre de 2000 i el 4 de març de 2001. Tots els materials exposats varen ser prestats pel Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera.

El llibre està estructurat en tres parts, cadascuna amb diferents textos (alguns d'ells reproduint articles ja publicats en altres indrets), precedits d'una presentació de l'obra i de l'exposició a càrrec de Paloma Pastor, Directora del Museu i Biblioteca de la Fundació Centro Nacional del Vidrio, i de Jordi H. Fernández, Director del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera.

La primera part està dedicada a *Las cuentas de collar* i consta de tres articles, escrits per la Dra. Encarnació Ruano, que

malauradament va fer el seu traspàs pocs dies abans de la inauguració de l'exposició. En el primer text, *"Historiografía de las cuentas de vidrio"*, l'autora fa un breu resum bibliogràfic, que permet conèixer l'estat actual de la investigació sobre les denes de collaret preromanes. En el segon, *"Algunas precisiones de carácter técnico e histórico"*, s'analitzen aspectes de la composició i fabricació d'aquestes peces, acompanyats de fotografies i dibuixos, a més d'esquemes explicatius de com s'elaboren aquestes granadures de collaret. Finalment, en el tercer text, titulat *"La reconstrucción de los collares"*, l'autora aborda el tema de la recomposició dels collars a partir de la iconografia i les troballes arqueològiques, palesant també com algunes peces que tradicionalment havien estat interpretades com a granadures de collars, en realitat podrien formar part d'altres objectes.

La segona part del llibre es dedica a *Los colgantes de vidrio* i consta tanmateix de tres treballs. El primer, *"Cabeza demoníaca en vidrio"*, està escrit també per la Dra. Ruano, però aquesta vegada amb la

col·laboració de Peter. Hoffman i Jesús María Rincón. És l'estudi d'un exemplar de penjoll de vidre incomplet que reproduïx una cara antropomorfa del tipus denominat "demoníac", procedent de la necròpolis del Puig des Molins, de la que el Dr. Hoffman va fer una anàlisi de raigs X de fluorescència electromagnètica, i els seus resultats varen ser interpretats pel Dr. Rincón. L'anàlisi químic i l'estudi dels paral·lels permet creure que es tracta d'un exemplar d'origen sirí. El segon treball d'aquest bloc, titulat *"Cabecitas dobles"*, va ser escrit per Elisabeth Havernick, reconeguda especialista en la matèria, que fa una anàlisi de la distribució, cronologia i significat dels penjolls púnics en forma de caps dobles, dels que actualment se'n coneixen 70 femenins i 42 masculins. El tercer article, *"Colgantes con representación femenina desnuda del Museo de Ibiza y Formentera"*, és un treball de Jordi H. Fernández, on s'analitza el simbolisme d'aquest tipus de penjoll que reproduïx una dona donant a llum, dels que se'n coneixen molt pocs exemplars, en la seva majoria trobats a Eivissa.

L'última part, dedicada al simbolisme màgic i l'ús de denes i penjolls de vidre com amulets, consta d'un text titulat *"La magia de las cuentas y de los colgantes de vidrio"*, en el que Ana Maria Vázquez Hoys, professora de la Universitat Nacional d'Educació a Distància, analitza les propietats màgiques i religioses d'aquests materials.

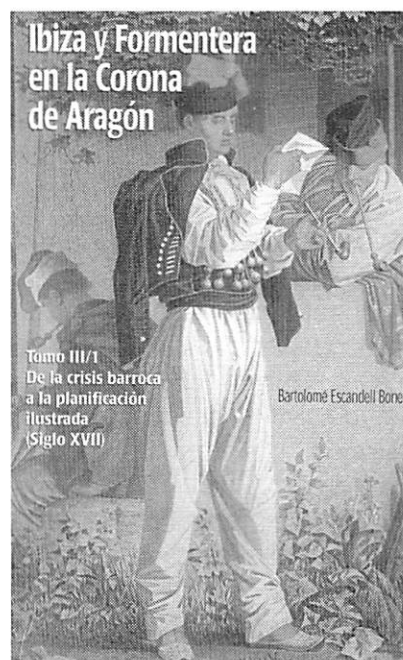
El llibre es complementa amb un mapa de la Mediterrània amb els principals centres i rutes feniciopúniques, així com altres dos de jaciments fenicis i púnics de l'illa de Eivissa. Es tracta en definitiva, d'una obra científica però amb evident vocació divulgativa, que

permet al lector introduir-se en el coneixement d'aquests elements de vidre d'una manera amena a la vegada que rigorosa.

•ESCANDELL BONET,

Bartolomé: Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón. Tomo III/1 De la crisis barroca a la planificación ilustrada (siglo XVII).

Servicio de publicaciones de la Universidad de Oviedo. 651 pàgines, amb il·lustracions. Oviedo, 2000.

Cinc anys després de l'aparició de l'anterior volum de la sèrie, Bartomeu Escandell publica la tercera part dels seu amplíssim estudi referit a l'època de la Corona d'Aragó a les illes Pitiüses. Com ell mateix explica al pròleg, la gran quantitat d'informació disponible l'ha obligat a dividir aquest tercer tom en dos volums. El primer d'ells, dedicat al segle XVII, és el que ara ha vist la llum. Seguint la línia dels volums anteriors, es fa una anàlisi molt completa de l'època a estudiar, a partir de la informació publicada i l'anàlisi de fonts inèdites, que en

el cas d'aquest volum tenen un pes molt major que als dos anteriors. Aquest segle XVII, segle de canvis, amb una important crisi a la seva meitat provocada per l'epidèmia de pesta del 1652, serà molt millor conegut a partir d'ara. Esperam que el volum que resta de la sèrie, dedicat al segle XVIII, surti aviat.

•**GARCÍA FERRER, Mª Neus:** *Historia de la Educación en la Ibiza contemporánea. Orígenes de la Segunda Enseñanza y las primeras manifestaciones de carácter burgués en la isla.*

Victor Books, Edicions Can Sifre. 493 pp. amb 29 quadres de dades i 33 fotografies en b/n. Eivissa, 2000.

Aquesta obra és fruit de la tesi doctoral de l'autora, llegida a la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat de les illes Balears el 6 de novembre de 1997, i realitzada sota la direcció d'Antoni J. Colom, catedràtic de Teoria de l'Educació de l'esmentada facultat, que és també l'autor del pròleg. Per a la realització d'aquest estudi, Neus García va haver de documentar-se no només en els arxius locals, sinó també en d'altres importants centres documentals de Palma, Barcelona i Alcalá d'Henares. L'autora parteix del plantejament que el sistema d'ensenyament és un reflex de la pròpia realitat social, per això no és limita a contar-nos la història de com es va fundar i quina va ser la trajectòria del Col·legi de Segona Ensenyança d'Eivissa, sinó que la contextualitza perfectament en el marc social, econòmic i polític de l'Eivissa del segle XIX, a l'anàlisi aprofundida de la qual dedica tot l'extens primer capítol del llibre.

Així, la creació i desenvolupament de l'ensenyament secundari a Eivissa és situat en el marc de la formació i expansió d'una incipient burgesia local que, front a l'oligarquia tradicional de propietaris i clergues, cerca en la formació acadèmica el mecanisme per a la seva promoció. En el segon capítol analitza la creació del Col·legi de Segona Ensenyança i en el tercer l'estudi pedagògic. Els dos capítols següents estan dedicats a alguns alumnes i professors destacats de l'esmentat col·legi, el setè a la situació econòmica i l'octau a la seva expansió. Clouen l'estudi unes breus conclusions, dos annexes documentals i una selecció d'il·lustracions. En definitiva, una obra imprescindible per al coneixement de l'Eivissa contemporània.

•**BONET BONET, Matilde:** *Breve historia de las Baleares.*

Edició de l'autora. 102 pàgines amb il·lustracions, Eivissa, 2001.

L'autora, al pròleg de l'obra, ens explica que aquesta és el recull dels materials que ella emprava a classe per explicar la història de les illes Balears als seus alumnes, quan aquesta encara no formava part dels ensenyaments obligatoris. Estructurada en una gran quantitat de petits apartats, recull la història de les illes Balears des dels seus primers pobladors fins a finals de la dècada dels anys setanta. L'obra presenta desequilibris pel que fa a l'extensió entre els seus diferents capítols, i fins i tots alguns errors, per la qual cosa és aconsellable confrontar el que diu amb d'altres obres. Com a visió general de la història de les Balears hi ha

d'altres obres, com les d'Isabel Tirado (publicada per Anagrama), Miquel Àngel Casanovas (publicada per editorial Moll) o la coordinada per Margalida Moll i publicada per Documenta Balear, i ja comentada a aquesta mateixa secció al número anterior de Fites.

•**TORRES PLANELLS, Sonya:** *Josep Costa Ferrer Picarol (1876-1971). Un dibuixant eivissenc i el seu temps.* 189 pp amb dibuixos i fotografies en b/n. Res Publica Edicions. Eivissa, 2001.

Sonya Torres, llicenciada en història de l'art, es doctorà l'any 1996 amb la tesi "La Figura de Josep Costa Ferrer 'Picarol', i la il·lustració gràfica política a Catalunya de 1900 a 1936". Finalment ha aconseguit transformar aquell treball en un llibre que amb una presentació senzilla, atractiva i genereosa en il·lustracions, manté un rigor acadèmic i metodològic que sovint no trobam a molts dels llibres editats a les nostres terres. L'autora ha estructurat el llibre en tres

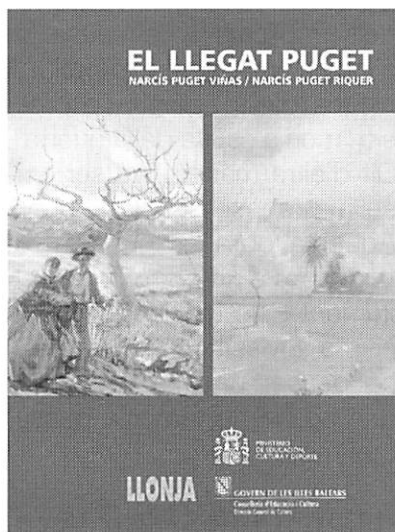
àmbits: la biografia de l'artista (els seus inicis, el seu lligams amb l'arqueologia, el seu vessant de col·leccionista i comerciant d'antiguitats), la seua obra gràfica (temàtica, ideari polític, evolució estilística), i un apèndix amb una cronologia, bibliografia, etc. S'expliquen els contactes de Josep Costa amb figures com Santiago Russinyol i Ramon Casas, i l'ambient de la Barcelona d'*Els Quatre Gats*. El llibre es centra en la il·lustració de caràcter polític, una tradició ben arrelada al Principat i fomentada sempre per unes circumstàncies polítiques que han estat una font de constant inspiració per als dibuixants de tota mena de publicacions.

Cal destacar també el paper que va jugar l'arqueologia a la vida de Josep Costa (i del seu amic Russinyol), i la seua relació amb les Pitiüses. Ambdós van excavar al puig des Molins (es conserven seccions de la necròpolis dibuixades per Josep Costa), i tant el Museu Arqueològic de Barcelona com el d'Eivissa i Formentera exhibeixen part de la seua col·lecció, testimoni d'un temps i d'una manera d'entendre l'art i l'arqueologia que ja forma part del passat... o no.

•**El llegat Puget. Narcís Puget Viñas / Narcís Puget Riquer** (catàleg de l'exposició). Ministerio de Educación, Cultura y Deporte – Govern de les Illes Balears. 123 pp. amb fotografies en b/n i làmines en color. Palma de Mallorca, 2001.

La Llonja de Palma va acollir des del gener fins al març d'enguany l'exposició "El llegat Puget", dedicada a l'obra de Narcís Puget Viñas (1874-1960) i del seu fill Narcís Puget

i Riquer (1916-1983), que és ahora donant de la col·lecció que algun dia serà el fons del Museu dels Pintors Puget, una secció del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. El catàleg es presenta en una edició de qualitat, amb un text introductori a càrrec de Guillermina Puget Reig i explícitament titolat "Els pintors Puget, una visió familiar", que és una petita

biografia des de l'òptica de la néta i filla respectivament dels pintors Puget, que ajuda a contextualitzar la producció d'ambdós, aportant dades sobre la seua formació, viatges, etc. El gruix del catàleg és la part de reproduccions d'olis d'en Puget pare, i aquarel·les d'en Puget fill, juntament amb alguns dibuixos, sovint més suggerents i espontanis, d'ambdós artistes. Trobam a faltar, però, una catalogació més rigorosa de les obres, amb atribució cronològica, i en general un intent de fer un estat de la qüestió que ajudi a posar llum i ordre sobre aquest llegat artístic, i que miri de fer-ho (si això és possible a les Pitiüses), lluny de visions folkloristes, massa freqüents a la cultura de casa nostra.

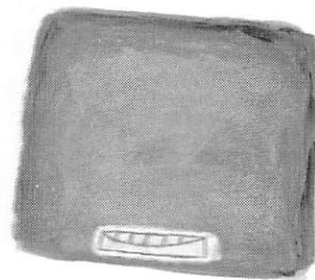
•**PARRÓN GUASCH, Artur: La guerra civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera.**

Premi Vuit d'Agost 2000. Editorial Mediterrània – Consell d'Eivissa i Formentera. 181 pàgines amb il·lustracions, Eivissa, 2001.

Aquesta obra guanyà el premi d'investigació Vuit d'Agost l'any 2000. Anteriorment Artur Parrón ja havia escrit una altra obra dedicada a la guerra civil, publicada per Edicions Documenta Balear, i que ja va ser comentada a aquesta mateixa secció a l'anterior número de la revista. El llibre que ara ens ocupa és molt més extens que el breu treball publicat anteriorment, i és l'estudi més complet i profund realitzat fins ara. A l'obra s'analitza en primer lloc la Segona República a les illes Pitiüses, el que permet conèixer la situació en el moment

LA GUERRA CIVIL I EL PRIMER FRANQUISME
A EIVISSA I FORMENTERA

Artur Parrón Guasch

PREMI VUIT D'AGOST 2000

què s'inicià la guerra. La part més extensa de l'obra es dedica als fets de la pròpia guerra civil, amb un estudi detallat de les diferents fonts d'informació disponibles. La darrera part del llibre es dedica al primer franquisme, és a dir, als anys

immediatament posteriors a la guerra. Estam davant una obra on s'analitzen en profunditat, per primera vegada, uns fets que si bé eren coneguts, la historiografia els havia tractat fins ara d'una manera molt parcial.

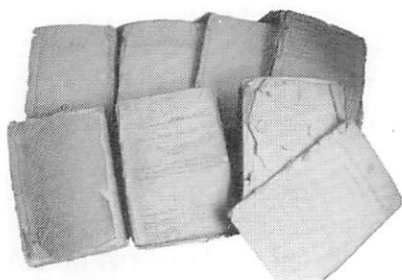
•**VIDAL TORRES, María José i ROMERO, José Miguel:**
437/37: La causa general de les Pitiüses.

Editorial Mediterrània – Consell Insular d'Eivissa i Formentera. 345 pàgines, amb il·lustracions, Eivissa, 2001.

Aquesta obra, presentada al premi d'investigació Vuit d'Agost de l'any 2000, es publica per recomanació del jurat de l'esmentat premi, que la considerarà molt interessant per poder conèixer millor el tema de la guerra civil a les illes Pitiüses. Curiosament l'obra guanyadora a l'esmentat premi va ser l'estudi d'Artur Parrón dedicat a la guerra civil, i que es comenta a aquesta mateixa secció. El tema central de l'obra és l'anàlisi de la causa 437/37, on es recolliren les actuacions fetes per les autoritats franquistes per perseguir

437/37
LA CAUSA GENERAL
DE LES PITIÜSES

María José Vidal Torres
José Miguel L. Romero

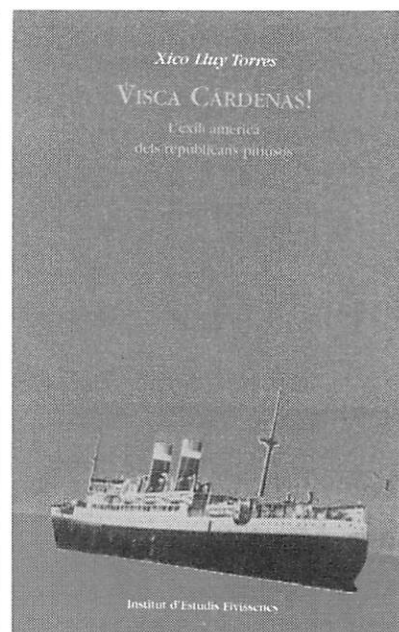

EDITORIAL MEDITERRÀNIA - EIVISSA

totes aquelles actuacions que es consideraren sospitoses. És d'admirar l'anàlisi i classificació que en fan els autors de l'enorme quantitat d'informació que es recollí a l'esmentada causa, a la qual es veieren implicats tots aquells eivissencs i formenterers que foren fidels a la República o que simplement tengueren actuacions considerades com a delictives pels vencedors. De tots i cadascun dels implicats a la causa se s'inclou un apartat explicatiu. A alguns d'ells apareix l'expressió "morí a causa de la guerra". Dit d'altra manera, va ser afusellat sense judici previ. Aquesta obra és un element bàsic per a un correcte coneixement dels fets de la guerra civil a Eivissa i Formentera, i ha de ser un exemple d'allò que no ha de tornar a passar mai més.

•**LLUY TORRES, Xico: Visca Cárdenas: L'exili americà dels republicans pitiusos.**
Institut d'Estudis Eivissencs. 310 pàgines amb il·lustracions, Eivissa, 2001.

L'obra va ser guanyadora del premi *Baladre* de l'any 1998, és la segona de l'autor dedicada a l'estudi de l'exili després de la guerra civil espanyola a Eivissa i Formentera Si a l'anterior volum ens parlava d'aquells exiliats que foren emprisonats als camps d'extermini nazis, a aquest s'ocupa d'aquells que, de principi, tengueren més sort i pogueren anar a Amèrica. L'estudi és molt detallat i complet, i inclou entrevistes amb aquells que encara estan vius o bé amb els seus familiars més directes, el que la converteix en un magnífic exemple d'història oral, i permet salvar de l'oblit tota una sèrie de records i opinions que

si no s'haurien esborrat amb la desaparició dels seus protagonistes. Per les seves pàgines passen molts eivissencs i formenterers, alguns dels quals arribaren a tenir una gran importància, com és el cas de l'antropòleg eivissenc Àngel Palerm, que malauradament avui dia és un perfecte desconegut a les nostres illes. Esperem que Xico Lluï publiqui aviat el seu tercer volum de l'estudi de l'exili, dedicat en aquest cas a la participació dels eivissencs i formenterers a la segona guerra mundial.

Les ressenyes bibliogràfiques d'aquest número han estat realitzades per Benjamí Costa, Antoni Ferrer Abárzuza, Ana Mezquida, Ferran Nogués i Ernest Prats.

Una Ullada a

Texte n r e t n t

El saqueig d'objectes arqueològics i la destrucció de jaciments són causa d'un mal irreparable per a la història de l'Àfrica i en conseqüència per a la història de la humanitat". D'aquesta manera s'encapçala un espai especial anomenat Red List of African Archaeological Objects, en què l'*International Council Of Museums* (ICOM) denuncia l'espoli que pateix el continent africà (haurien de fer el mateix amb la resta de continents). S'hi pot trobar una llista de les principals categories de peces arqueològiques víctimes d'aquesta pràctica: terracota Nok de Nigèria, terracota i bronzes d'Ife (Nigèria), estàtues de pedres d'Eisie (Nigèria), terracota, bronzes i ceràmica de la vall del Níger (Mali) i de Burkina Faso, etc. Hi ha fotografies i una explicació relativa a cadascuna de les categories i a la gravetat de la seua situació.

També volem recomanar la visita a una plana més inusual, *Ancient scripts of the world*. Creada dins l'àmbit universitari però amb una clara voluntat divulgativa, aquesta plana fa una sèrie de reflexions sobre l'evolució de les llengües i la seua desaparició. Els autors han fet una impressionant tasca que permet el lector accedir a un munt d'escriptures ancestrals agrupades per tipus, famílies, regions i ordenades alfabèticament. Si entrem dins la secció *regions* i dins l'apartat del Pròxim Orient podem seleccionar, entre d'altres, l'ugarític, el persa antic i el proto-cananeu o protosinaític, precedent

immediat del fenici. Amb una breu introducció que contextualitza històricament i geogràfica cada escriptura, hi ha la reproducció de l'alfabet sencer, i una comparatiua amb altres abecedaris, a més d'enllaços a altres planes especialitzades. I estan al corrent de l'última hora en investigació.

Per altra banda, com és sabut, Tarragona ha estat declarada recentment patrimoni de la humanitat. En aquest sentit, no han fet la millor plana del món però, amb motiu de la presentació de la seua candidatura, han creat un apartat dedicat als elements més destacats del seu patrimoni que inclou textos i imatges: l'arc de Berà, el fòrum de la colònia (la basílica), l'amfiteatre, l'aqüeducte de les Ferreres/Pont del Diable, la muralla romana, la torre dels Escipions, el circ, etc.

I parlant de patrimoni de la humanitat, el Patronat de la Vall de Boí ha creat una plana de gran qualitat. Un mapa clicable permet saber la millor manera d'accedir a la vall i trobar cadascuna de les esglésies romàniques que l'han feta famosa. Un breu apartat explica la importància d'aquest conjunt monumental i inclou un enllaç a la plana que la Diputació de Lleida ha dedicat al romànic de Boí amb una fitxa de les esglésies més importants, on hi ha la data de construcció, ubicació, data en què fou declarada patrimoni de la humanitat i, el que és més important, l'horari d'obertura i servei de visites guiades. Això és el mínim que es pot fer per promoure el patrimoni i facilitar l'accés al visitant. A les Pitiüses no he trobat res semblant.

I malgrat ser molt més petita i no haver estat declarada patrimoni de res, la ciutat de Vic té una magnífica web (que, com la de Tarragona, també és de l'ajuntament), amb una secció dedicada al patrimoni arquitectònic com se'n troben poques. Ens podem fer una idea del seu nivell llegint el llistat de les diverses èpoques en què s'ha dividit: romana, romànica i medieval, gòtica, renaixentista, barroca, neoclàssica, eclèctica-historicista, modernista, noucentista, racionalista, postguerra i contemporània. A cada època podem

veure les fotografies dels interiors i exteriors, i les dades dels edificis més destacats, a més de la seua situació al plànol virtual de la ciutat. Això també és promoure patrimoni i facilitar-ne el coneixement.

També podem viatjar fins a l'Índia per fer una ullada a l'insòlit *Sulabh International Museum of Toilets*. Com el seu nom indica, aquest museu de Nova Delhi (Índia) està dedicat de manera monogràfica al vàter. El visitant de la web hi trobarà fotografies i un bon article sobre l'evolució dels serveis higiènics i de les diverses tipologies de vàters d'arreu del món al llarg de la història.

Però una de les eines més útils que ofereix la xarxa en matèria d'arqueologia és el portal *Archaeology on the Net*. Té dos seccions bàsiques, la de recursos de la xarxa i la de llibres. La primera té tres categories; *regional* (zones geogràfiques), *recursos*

Academic Journals

Academic Departments

Associations and Organizations

Bibliographies

Books

Discussion Lists and Newsgroups

Field and Research Reports

Fieldwork Opportunities

Maps and Atlases

Teaching Resources

Web Ring

i general

Anthropology

Archaeological Computing

Archaeometry

Conservation

Cultural Heritage Management

Dendrochronology

Ethnoarchaeology

Faunal and Floral Studies

GIS and Remote Sensing

Linguistics

Lithics

Museums

Rock Art

Underwater Archaeology

I l'altra secció ens permet cercar llibres segons una sèrie de categories (*arqueologia clàssica, mètodes i teoria, cultures, regional, i arqueologia prehistòrica*, entre d'altres). En definitiva, un dels portals més interessants on, a banda de poder accedir a infinitat de pàgines relacionades amb l'arqueologia, també ens podem subscriure a revistes, butlletins i fòrums de discussió, consultar mapes, etc. Imprescindible.

També convé saber que el cercador més important que hi ha actualment a Internet (i sense publicitat, cosa que agilita la visualització de les planes), el *Google*, ja ha incorporat el català a la seua plana. Només cal clicar a *preferències* i podreu fer servir aquest metacercador (que inclou altres motors de cerca com *Yahoo*) en la nostra llengua.

I no volem acabar aquesta ullada a internet, sense convidar-vos a visitar la plana de la revista *FITES*, on podreu consultar els sumaris de cada número, contactar amb l'Associació d'Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, i comunicar-vos amb nosaltres, mitjançant el correu electrònic, per fer-nos arribar el vostre parer, suggeriments, etc. Hi sereu benvinguts!..●

Ferran Nogués i Tolnay

International Council Of Museums · <http://www.icom.org>

Ancient Scripts Of The World · <http://alumni.eecs.berkeley.edu/~lorentz/asw>

Tarragona, patrimoni de la humanitat · <http://www.terra.es/personal/jmartis/index.htm>

Patronat de la Vall de Boí · <http://www.vallboi.com/cat>

Diputació de Lleida · http://www.lleidatur.es/anunci_vallboi

Vic (patrimoni arquitectònic) · <http://www.ajvic.es/index.htm>

Sulabh International Museum of Toilets · <http://www.sulabhtoiletmuseum.org>

Archaeology On The Net · <http://www.serve.com/archaeology>

Google (cercador) · <http://www.google.com>

Revista FITES · <http://www.paisoscatalans.org/fites>

Informació del

MEMÒRIA DE LES ACTIVITATS DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC D'EIVISSA I FORMENTERA DURANT L' ANY 2.000

Jordi H. Fernández

El Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera és una de les institucions culturals més antiga que hi ha a les Pitiüses, ja que aviat complirà 100 anys d'història. Per això, durant la seva existència, ha tingut que resoldre molts problemes i cercar solucions per anar adaptant-se als nous temps i a les noves tecnologies.

Uns dels problemes més greus que el museu pateix és la manca d'espai. Aquesta és una dificultat molt antiga i, tot i que s'han cercat solucions, com va ser en el seu dia la construcció del nou edifici a la Via Romana, el problema encara no s'ha solucionat. No oblidem que un museu arqueològic rep contínuament els materials producte de les recerques, troballes i investigacions arqueològiques. D'entre aquests, algunes de les peces més significatives incrementaran la seva exposició permanent, però la resta s'ha de conservar en els seus magatzems,

i aquests requereixen condicions ambientals que obliguen a destinar-hi un espai suficientment gran.

Aquest és també el problema de la biblioteca, que any rera any incrementa els seus fons, la qual cosa fa que es necessiti un espai adequat per a poder complir les seves funcions d'eina investigadora i de consulta.

Per altra banda, s'ha de tenir en compta que els museus s'han de adaptar a les noves exigències socials —persones majors, grups turístics i escolars, minusvàlids, etc.—, que requereixen zones de recepció i atenció adients, per la qual cosa també es necessita un espai major. Tota aquesta situació ha fet que s'hagin pres algunes mesures per ampliar la superfície útil, cosa que en part es solucionarà amb les obres del Museu Monogràfic del Puig des Molins.

Per això, el desenvolupament de l'activitat del museu està marcada per la situació de les obres d'acondicionament del Museu Monogràfic, que ja fa quasi sis anys que va haver de tancar les seves portes i és on es troben instal·lades les dependències administratives, la direcció, els magatzems, la biblioteca, el taller de restauració i la sala de conferències.

Malgrat la problemàtica que suposa realitzar la feina quotidiana en un museu tancat i en estat d'obres, hem intentat, amb moltes dificultats i entrebancs, arribar a obtenir els objectius proposats des del primer moment i continuar la activitat interna, organitzant les activitats públiques a la sala d'actes de l'Extensió Universitària d'Eivissa, que molt amablement s'ha posat a la nostra disposició.

Com sempre les nostres prioritats han anat dirigides a intentar l'increment dels resultats positius i aprofitar qualsevol esdeveniment per a augmentar la divulgació cultural i donar a conèixer el

Nota de la Redacció:

La revista Fites, en tant que vehicle de l'entitat que recolza i col·labora estretament amb el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, ha cregut imprescindible obrir una nova secció d'informació del museu per donar a conèixer quina és la situació d'aquest, quins són els problemes que pateix i quines les necessitats que té, tot informant, al mateix temps, dels actes que organitza, les exposicions en les que participa o les publicacions que edita. Creiem que un major coneixement de l'activitat que desenvolupa el Museu Arqueològic, així com de les feines que es fan dins les seves parets, serà d'interès i promourà un recolzament més efectiu de tota la societat pitiüsa a aquesta institució.

nostre Patrimoni, malgrat el tancament al públic del Museu Monogràfic i la necròpolis del Puig des Molins únicament oberta per a les visites escolars. Així doncs, hem de destacar el desenvolupament de les tasques realitzades així com el creixement i consolidació de determinats afers, fent destacar l'interès mostrat per part del nombrós públic que ha assistit a les activitats organitzades.

VISITES

Malgrat l'anormal situació de tancament d'una de les seus del museu, les instal·lacions museístiques han rebut una considerable quantitat de visitants a l'any 2000, la qual puja a la xifra de 39.064 persones, que es desglossa de la següent manera:

VISITANTS	MUSEU ARQUEOL. (DALT VILA)	NECRÒPOLIS DEL PUIG DES MOLINS
Visitants	24.238	2.827
Visites escolars	2.927	839
Visites de jubilats	8.233	
TOTAL	35.398	3.666

La gran acceptació de les activitats d'anys anteriors, tant per part dels professors com dels alumnes, de la valoració positiva del Centre de Professors d'Eivissa i Formentera, així com de l'increment d'alumnes que han visitat el museu aquest any, ens ha animat a continuar i ampliar els treballs en aquest sentit. Un any més, amb el començament del curs escolar, el museu ha col·laborat amb els centres educatius. Per això s'ha posat a la seva disposició un monitor i material didàctic adient per a la realització de la visita, tant al museu a Dalt Vila, com a la necròpolis del Puig des Molins. Tot això amb l'objectiu d'atraure el públic més jove i així acomplir la funció de divulgació, facilitant-los l'adquisició de nous coneixements del nostre passat i del nostre patrimoni.

PERSONAL

Un dels problemes més greus que pateix el museu és la manca de dotació per cobrir alguns dels llocs de feina del catàleg de places aprovat pel Parlament que manquen per ocupar, les quals són necessàries perquè el museu compleixi com pertoca les seves funcions. La falta de tècnics superiors i mitjans, de restaurador o

PLACES	CREADES	DOTADES	COBERTES	PER DOTAR
Director	1	1	1	0
Tècnics Superiors	3	1	1	2
Restaurador (Tècnic de grau mig)	1	0	0	1
Tècnics de Grau Mig	2	0	0	2
Auxiliars Administratius	4	1	1	3
Subalterns	11	11	10	1
Personal de neteja	2	2	2	0
TOTAL	24	16	15	9

de personal auxiliar és molt greu i no permet desenvolupar molts dels projectes que es podrien dur a terme si es comptés amb més personal. Un cas sagnant és la manca d'un restaurador, com també d'altre personal tècnic o administratiu que es pugui fer càrrec de la biblioteca, etc. En l'actualitat l'equip humà del museu està constituït pel personal reflectit a la taula següent, la qual creiem que és ben eloqüent:

BIBLIOTECA

La biblioteca del Museu Arqueològic està especialitzada en temes d'arqueologia, història i art, i s'ha anat formant al llarg de l'existència del propi museu mitjançant donacions, compres i subscripcions. En els darrers anys també rep un considerable nombre de llibres i revistes per l'intercanvi bibliogràfic amb la sèrie *Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*. A l'actualitat té 151 intercanvis nacionals i 101 d'internacionals vius, i el nombre de llibres i revistes ingressats durant l'any 2000 ha estat el següent:

Revistes	287
Monografies	152
Butlletins	34
Guies	27
Catàlegs	42
Actes	31
Memòries	9
Fitxes	1
Diccionari	1
Dossier	1
Ingrés total nacional:	455 volums
Ingrés total internacional :	130 volums

D'aquesta manera, el passat 31 de desembre de 2000 la biblioteca del museu tenia un total de 15.649 volums ingressats.

La biblioteca, tot i que en la actualitat es troba tancada al públic per trobar-se dins el Museu Monogràfic i no comptar amb personal per atendre-la, està a l'abast dels investigadors i estudiants universitaris concertant la seva consulta.

CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

Com conseqüència de les obres al Museu Monogràfic, el taller de restauració es troba fora de servei, per la qual cosa no es pot parlar de tasques pròpies de restauració. No obstant això, s'ha aprofitat per a començar tota una sèrie de treballs que facilitaran la nova reestructuració del museu quan es portin a terme les obres d'adequació del edifici.

Una de les mes complexes va ser el trasllat del magatzem de la planta primera a la planta baixa. Això va significar tenir que buidar de materials arqueològics la gran bateria d'armaris compactes on estaven dipositats a fi de procedir al seu trasllat. Una vegada instal·lats al seu nou emplaçament, totes les peces s'han tornat a col·locar dins dels seus contenidors, aprofitant l'avinentsa per revisar i millorar-ne l'ordenació i distribució.

Per altra banda, també es va aconseguir que el Ministeri d'Educació i Cultura adquirís una nova bateria d'armaris compactes, mes estrets que els destinats a contenir els materials arqueològics, amb destí a la biblioteca. La finalitat era contribuir a disminuir el problema de la manca d'espai al museu fent la biblioteca amb una instal·lació que augmenta gairebé un 33% la seva capacitat ocupant menys espai. La seva instal·lació, també a una de les sales de la planta baixa, va significar la possibilitat de tornar a muntar la biblioteca que havia tingut que desmuntar-se a l'any 1999 i els llibres traslladats a un magatzem. En la actualitat s'està ultimant la recol·locació dels llibres i es procedeix a completar la informatització dels fons bibliogràfic i la reenumeració de les signatures bibliogràfiques.

Un altre aspecte important es la continuació de la informatització dels fons museístics, ja iniciada en anys anteriors, així com el començament de la digitalització dels dibuixos, fotos i diapositives dels materials, jaciments i excavacions. El Museu Arqueològic ha dissenyat un tipus de fitxa que permet descriure els diferents materials de que disposa dins dels cinc apartats en que té distribuïts els seus fons: arqueologia, art, etnologia, artesanía i antropologia. La fitxa

Entrada al Museu Arqueològic a través de la capella del Salvador.

descriu la peça, indica la seva ubicació dins el museu –vitrina, magatzem, caixa, armari o monetari –, la qual cosa permet la seva localització immediata. D'igual manera dóna informació del seu estat de conservació, mides, la conservació i si té dibuix o foto, etc. Com es pot entendre, es tracta d'una feina molt lenta que s'ha de realitzar amb molta cura a fi d'evitar errors que comportarien dificultats per a localitzar les peces, tenint en compte el gran nombre de materials, tan complets com fragmentaris, dipositats al museu.

TREBALLS ADMINISTRATIUS

En aquest apartat hem d'incloure els informes i gestions varies per la continuació de les obres del Museu Monogràfic del Puig des Molins, els informes a la situació general de funcionament del museu, així com les necessitats generals del centre en els seus diferents aspectes: personal, pressuposts, obres, o respostes a consultes plantejades de caràcter tècnic, bibliogràfic o d'altres tipus. En aquest sentit s'ha donat entrada a un total de 66 oficis de rebuda, s'han realitzats un total de 557 de sortides i resolt 110 consultes per correspondència.

Vista parcial de l'exposició permanent del Museu Arqueològic dins el baluard de Santa Tecla.

MANTENIMENT

Dins del segon trimestre, es destaca la labor d'acondicionament de la Necròpolis procedint a l'obertura provisional d'una sala de recepció de visitants i d'un curt recorregut pel jaciment.

També s'ha realitzat la demolició dels pavellons militars a la que fins fa poc havia estat l'àrea ocupada per l'exèrcit, així com el tancament d'aquesta zona de la necròpolis amb el mateix tipus de tanca que ja envoltava la resta del perímetre, incorporant així tot aquests sector al conjunt del jaciment.

Tanmateix, s'ha procedit a l'evacuació del material procedent d'antigues excavacions submarines que es trobava emmagatzemat a la Casa de la Cúria (l'ús de la qual ha estat restituit al seu propietari, l'Ajuntament d'Eivissa), dipositant-lo provisionalment en una de les sales de la planta baixa del Museu Monogràfic del Puig des Molins, restant a l'espera de la seva corresponent classificació, ordenació i trasllat a un nou magatzem.

ACTIVITATS CULTURALS

A causa de la situació d'obres del Museu Monogràfic, la major part de les activitats culturals s'han dut a terme a l'Extensió Universitària

d'Eivissa i Formentera de la Universitat de les Illes Balears, al carrer Bes, nº 9, mercès a la seva comprensió i col·laboració.

Les activitats culturals desenvolupades durant el 2000 han set:

- Seminari d'Arqueologia 2000 "EL MUNDO ORIENTALIZANTE EN LA PENÍNSULA IBÉRICA: COLONIZADORES E INDÍGENAS", impartit els dies 11, 12 i 13 d'abril pel Dr. Sebastián Celestino Pérez, professor del Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat Autònoma de Madrid i Doctor d'investigació del CSIC.

- Participació en l'organització i realització d'activitats per a la celebració del Dia Internacional dels Museus, juntament amb el Consell Insular d'Eivissa i Formentera (Museu Etnològic d'Eivissa i Museu Etnològic de Formentera) i el Patronat del Museu d'Art Contemporani, el dia 18 de maig.

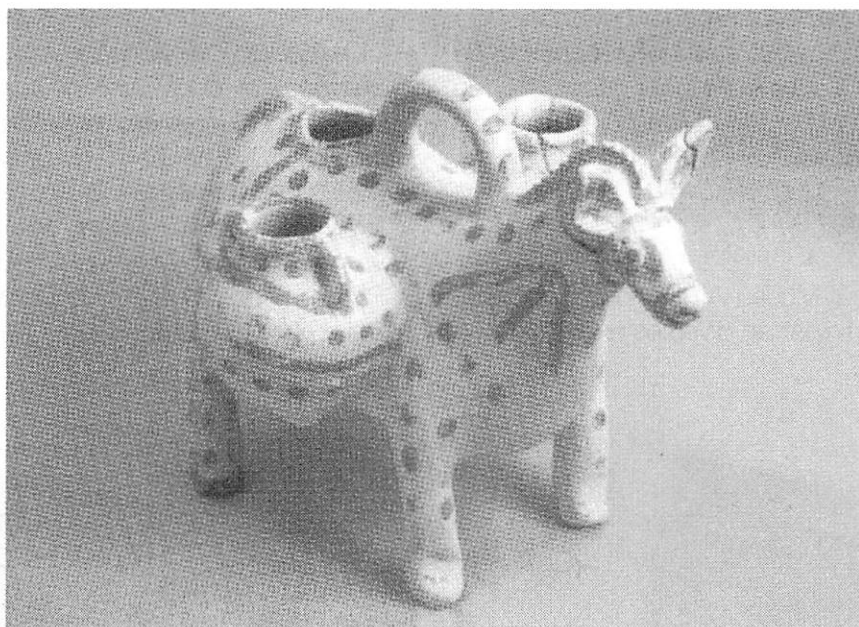
- Participació, juntament amb l'Ajuntament d'Eivissa, en els actes culturals i socials, el dia 27 de maig, amb motiu de la celebració de la declaració d'Eivissa com a Patrimoni de la Humanitat.

- Elaboració del projecte didàctic 2000-2001 amb l'organització i preparació d'activitats dirigides al centres escolars amb els nous projectes "Jugar amb la història" i "El Museu a l'escola".

- XV Jornades d'Arqueologia Fenícia-Púnica. "DE LA MAR I DE LA TERRA: PRODUCCIONS I PRODUCTES FENÍCIO-PÚNICOS", que varen tenir lloc del 27 de novembre fins a l'1 de desembre a la seu de l'Extensió Universitària d'Eivissa i Formentera, amb la participació dels professors: Dra. Almudena Orejas Saco del Valle, investigadora del Departament d'Arqueologia i Història Antiga de l'Institut d'Història del CSIC; Dr. Enrique García Vargas, professor d'Arqueologia de la Universitat de Sevilla; Dra. Pilar Fernández Uriel, professora titular d'Història Antiga de la Universitat Nacional d'Educació a Distància; Dr. Pedro Sáez Fernández, professor titular i director del Departament d'Història Antiga de la Universitat de Sevilla; Dr. José Antonio Riquelme Cantal, investigador del Laboratori d'Arqueozoologia de la Universitat Autònoma de Madrid i professor a la Universitat de Granada.

XV JORNADES D'ARQUEOLOGIA FENÍCIO-PÚNICA

*DE LA MAR I DE LA TERRA: PRODUCCIONS
I PRODUCTES FENÍCIO-PÚNICS*

Vas púnic representant un ase de la necròpolis del Puig des Molins (Foto: arxiu MAEF.)

del 27 de novembre a l'1 de desembre de 2000

**EXTENSIÓ D'EIVISSA I FORMENTERA
DE LA UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS**
carrer de Bes, núm. 9

EIVISSA

GOVERN DE LES ILLES BALEARS

Conselleria d'Educació i Cultura

PUBLICACIONS

Durant l'any 2000 el Museu ha publicat tres nous treballs d'investigació a la sèrie Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera:

- AA.VV.: *La Segunda Guerra Púnica en Iberia. XIII Jornades d'Arqueologia Fenicio-Púnica*, núm. 44
- Tarradell, Miquel; Font, Matilde *et alii*: *Necrópolis rurales púnicas en Ibiza* núm. 45
- AA.VV.: *Santuarios Fenicio-Púnicos en Iberia y su influencia en en los cultos indígenas. XIV Jornades d'Arqueologia Fenicio-Púnica*, núm. 46

La publicació de les Jornades d'Arqueologia Fenicio-Púnica han rebut el suport econòmic de l'Obra Social y Cultural de "Sa Nostra" i de l'Associació d' Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera.

EXPOSICIONS

Els materials del Museu Arqueològic han estat sol·licitats per participar en diverses exposicions.

· A l'exposició "*Deesses, imatges femenines de la Mediterrània, de la prehistòria al món roma*" organitzada pel Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona i presentada al Saló del Tinell, hi varen formar part dues terracutes del nostre museu, així com també una peça del Museu d' Arqueologia de Catalunya totes elles del jaciment de la Illa Plana. L'exposició és una ampla mostra de cultures, amb materials d'Anatòlia, Mesopotàmia, Xipre, Grècia i Europa Occidental, reunint un total de 129 peces de 30 museus. Entre aquestes s'inclouen peces tan importants com les anomenades "venus" prehistòriques de la col·lecció Grimaldi, la venus de terracuita del Museu de Louvre, l'estatueta romana coneguda com a "Venus de Badalona", etc.

· L'exposició "*El vidrio en la antigüedad: Joyas prerromanas del Museo de Ibiza y Formentera*" va ser conjuntament organitzada pel Centro Nacional del Vidrio i el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. Va ser comisariada per la Dra. Encarnación Ruano -que lamentablement va morir abans de la seva inauguració-, per la Directora del Museo del Centro Nacional del Vidrio, Sra. Paloma Pastor, i per la Dra. Raquel

Vista parcial de la necròpolis de puig des Molins.

Castelo. L'exposició es va inaugurar al Centre Nacional del Vidre a la Granja de Segòvia el 27 de setembre de 2000 i va romandre oberta fins al 4 de març de 2001, mostrava 1578 peces, entre grans de collar de vidre, amulets, capets i penjolls de pasta vítria, etc., totes procedents del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera.

· Per últim s'ha col·laborat amb Fundació La Caixa de les Illes Balears, en l'exposició "*Els rastres de l'alfabet*" mitjançant còpies d'algunes peces originals del Museu Arqueològic, tal com un escarabeu egipci amb inscripció jeroglífica, un vas representant un gall amb una inscripció en caràcters púnics, o l'estela de marès amb la inscripció funerària d'un personatge celtiber, escrita en alfabet ibèric.

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES

Mercès al conveni signat entre el Govern Balear i el Diario de Ibiza, per una banda, que va proporcionar la quantitat de 1.905.000 pts, i a la subvenció de 500.000 pts. concedida per la

Conselleria de Cultura del Consell Insular, d'Eivissa i Formentera, per l'altra, es varen poder reiniciar, després de catorze anys, les excavacions a la necròpolis del Puig des Molins, sota la direcció de Jordi H. Fernández i Ana Mezquida.

La campanya es va realitzar entre el dies 25 d'octubre i 15 de novembre de 2000, participant-hi un total de quinze estudiants d'arqueologia de les universitats de Barcelona, Madrid i València. L'excavació es va centrar al sector anomenat A / B situat al oest de l'edifici del museu, continuant així els treballs iniciats a 1983 al mateix sector i que per causes diverses no es varen poder finalitzar.

En aquesta campanya arqueològica varen poder-se excavar i documentar diversos enterraments d'incineració d'època arcaica, algunes fosses púniques –entre les que destaca la d'un infant datat cap als inicis del segle IV aC– i romanes, un nou pou d'accés a un d'hipogeu -que havia estat reutilitzat per a contenir un enterrament d'època romana-, així com diversos enterraments d'època islàmica.●

Informació de

MEMORIA DE LAS ACTIVIDADES REALIZADAS EN EL AÑO 2001

Ana Mezquida.

La Asociación de Amigos del Museo, siguiendo su línea de trabajo establecida desde hace ya algunos años, que incluye actividades de carácter cultural y divulgativo, viajes, colaboración en los actos que organiza el Museo Arqueológico de Ibiza y Formentera, edición de libros y reproducciones etc, ha programado las siguientes actividades durante el año 2001.

CURSOS

Durante el primer trimestre, entre los días 19 y 23 de febrero, se ha organizado, como ya viene siendo habitual, un curso sobre algún aspecto o cultura de la Antigüedad, seleccionado entre las propuestas y sugerencias de nuestros socios. Este año el tema elegido ha sido la civilización maya. El curso, que tuvo por título *Los mayas: Ejemplo del desarrollo cultural de la Mesoamérica Prehispánica*, fue impartido por Dr. Juan José Batalla, profesor de la Universidad Complutense de Madrid y miembro de la Asociación de Amigos del Museo de América. El programa de dicho curso fue el siguiente:

Día 19: "Definición del área cultural denominada Mesoamérica. Elementos comunes de los distintos grupos indígenas. El caso Olmeca".

Día 20: "El arte de escribir en Mesoamérica. Los códices o libros Pintados. La información escrita hace perdurar el pasado de un

modo inalterable".

Día 21: "Los Mayas. Esclavos de un ecosistema. Historia de su civilización y conocimientos científicos".

Día 22: "La religión maya. Calendario ritual al servicio de las clases gobernantes".

Día 23: "El arte maya. Urbanismo, arquitectura, escultura y pintura como expresión del poder religioso y civil".

A todos los participantes, en total 61, se les hizo entrega de un dossier que incluía un resumen de las distintas conferencias, acompañado de gráficos y dibujos que facilitaban su comprensión y, una vez concluido, de un diploma acreditativo de su asistencia al curso.

Además de este curso, la Asociación ha programado, entre los días 15 y 19 de octubre, un ciclo de conferencias que lleva por título *Personatges de la nostra Historia*, donde se han dado a conocer la vida y obra de algunos personajes ilustres de Ibiza, que han entrado a formar parte de la historia pitiusa. El programa de este ciclo fue el siguiente:

Día 15: "Antoni Torres Mayans, un eivissenc a Austràlia" impartida por D. Joan Prats.

Día 16: "'Vaig servir i em pagaren'. Aproximació a l'obra de Josep Clapés Juan (1864-1916)" impartida por D. Antoni Ferrer.

Día 17: "Enric Fajarnes: Historiador i demògraf" impartida por D. Ernest Prats.

Día 18: "Carlos Roman: Arqueólogo y político" impartida por D. Mariano Llobet.

Día 19: "Joan Castelló: Humanista" impartida por Dña. Alicia Martínez López-Hermosa

ACTIVIDADES DIDÁCTICAS

Por otro lado, continuando con las actividades orientadas a los más jóvenes, este año se ha convocado de nuevo el concurso *La recerca del teu passat*.

Dada la experiencia de la edición anterior en la que la calidad de los trabajos que se presentaron fue alta, la Junta Directiva de la Asociación decidió continuar con la organización de esta actividad en este año, en la que colabora también el *Consell Insular*. En esta segunda edición se decidió ampliar la cuantía económica de los premios y el plazo de entrega.

E
E
A
M
A
A
A

Los ganadores del concurso en la edición de 2001 han sido:

·1er Premio de Bachillerato: Raúl Requena, del I.E.S. Quartó de Portmany con el trabajo "Tanit una diosa en Ibiza".

·2° Premio de Bachillerato: Susana Padilla Ortega del I.E.S Sa Blancadona con el trabajo "Historia de Ibiza"

·3er Premio de Bachillerato: Alexander Villa Wendt del I.E.S Xarc con el trabajo "La Chinchilla, revista de patrimonio".

·1er Premio de Secundaria : Marta Pons Torres del I.E.S. Sta. Maria con el trabajo "Els déus púnics"

·2° Premio de Secundaria: Vicent Escandell Miquel del I.E.S. Sa Colomina con el trabajo "Historia de Ibiza".

·3er Premio de Secundaria: Clara Padilla Ortega con el trabajo del I.E.S. Sa Colomina con el trabajo "Dalt Vila"

·1er Premio Infantil: Azucena Sánchez Carrasco y Vanesa Martínez del C.P. Can Cantó.

·2° Premio Infantil: Joan Pons Torres del C.P. Sa Real.

·3er Premio Infantil: Marta Vilas Medina del C.P. Sa Real.

El acto de entrega de los premios se realizó en la Extensión Universitaria, coincidiendo con la celebración del Día Internacional de los Museos. Comenzó con una breve alocución del conservador del Museo, D. Benjamí Costa, quien alabó los trabajos y animó a los jóvenes a participar en la edición del próximo año. Los galardones fueron seguidamente entregados por el presidente de la Asociación, D. Juan Costa Ferrer. También se organizó una sencilla exposición de todos los dibujos y trabajos presentados, para que los asistentes pudieran ver la calidad y diversidad de los mismos, así como la imaginación de los niños a la hora de representar su Patrimonio. El acto concluyó con un pequeño refrigerio, donde los estudiantes y sus familiares fueron invitados para celebrar tanto su participación en el concurso como la efemérides del Día Internacional de los Museos.

Continuando con el deseo de promover el respeto por la cultura y el Patrimonio entre los más jóvenes, la Asociación ha organizado por primera vez un *Taller d'arqueologia*, entre el 15 de julio y el 10 de agosto, orientado a niños con edades comprendidas entre los 8 y 12 años, y en el que también ha colaborado el *Consell Insular*.

Con este taller se pretendía que los alumnos conocieran de una forma divertida qué es la arqueología y qué métodos de investigación utiliza, en particular en el trabajo de campo, mediante la realización de una excavación simulada. Además de incentivar el trabajo en equipo, se perseguía estimular tanto el razonamiento inductivo como el deductivo y, por supuesto, promover el aprecio y respeto por el Patrimonio Arqueológico e Histórico.

La actividad se realizó por las mañanas de 9:30 h a 13:30 h, de lunes a viernes. Hubo cuatro turnos distintos con un máximo de 10 niños por grupo, atendidos por dos monitores. En dos áreas de excavación contiguas, delimitadas mediante paneles de madera, se montó en cada una de ellas una cuadrícula de 4 x 4 metros, donde se realizó la excavación simulada. Además, a cada uno de los participantes se le proporcionó un pequeño dossier de trabajo con fichas que debía rellenar, al igual que hace el arqueólogo en su trabajo de campo. También se realizaron labores de restauración de los materiales encontrados etc. La actividad se complementó con una visita por la necrópolis y con un recorrido por el interior de los hipogeos, donde los niños pudieron comprobar la gran cantidad de sepulturas que se conservan en el yacimiento.

ESTIU 2001 AL MUSEU ARQUEOLÒGIC

Este año la Asociación ha vuelto a organizar para la temporada estival un programa de conciertos en colaboración con el Museo, que lleva por título *Estiu 2001 al Museu Arqueològic*. Esta actividad estaba patrocinada por el *Govern Balear*, a través de la *Conselleria d'Educació i Cultura* y la *Conselleria de Turisme del Consell Insular*.

Además de los recitales, que tenían lugar a las 21:30 h, se amplió el horario de visita del Museo hasta las 23:00 h y se ofertó una visita guiada todos los jueves a las 20:15 h, a cargo de un miembro de la Asociación, D. Gonzalo García Navas, licenciado en Historia Antigua. Los conciertos se realizaron todos ellos en el baluarte de Santa Tecla, a excepción de los de órgano que, gracias a la colaboración del Obispado de Ibiza, se pudieron realizar en el interior de la M.I. Catedral de Ibiza.

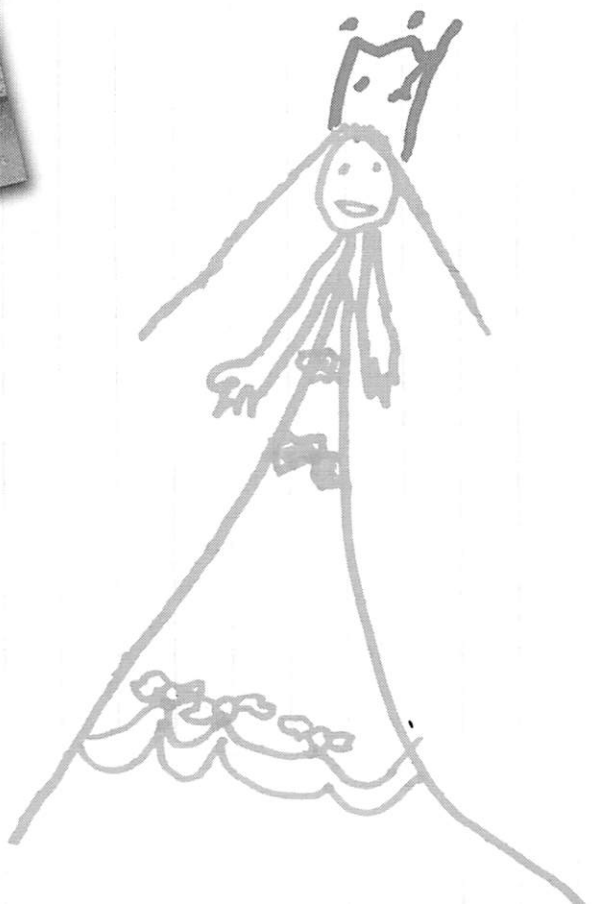
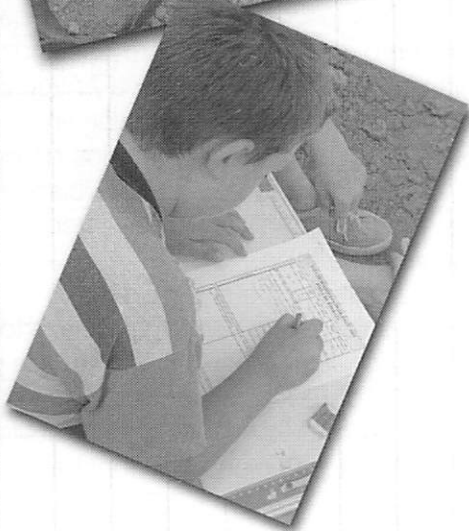
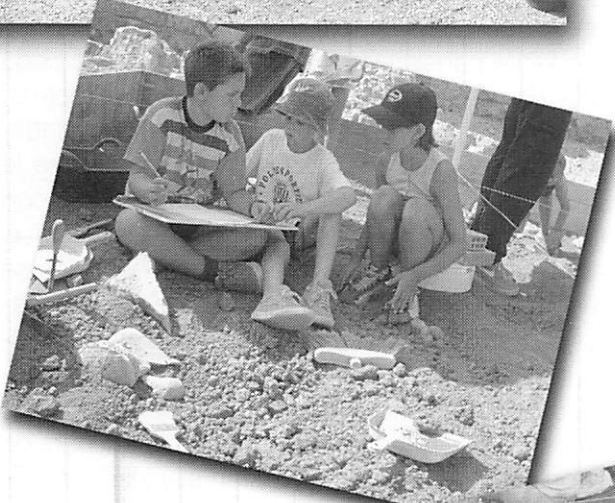
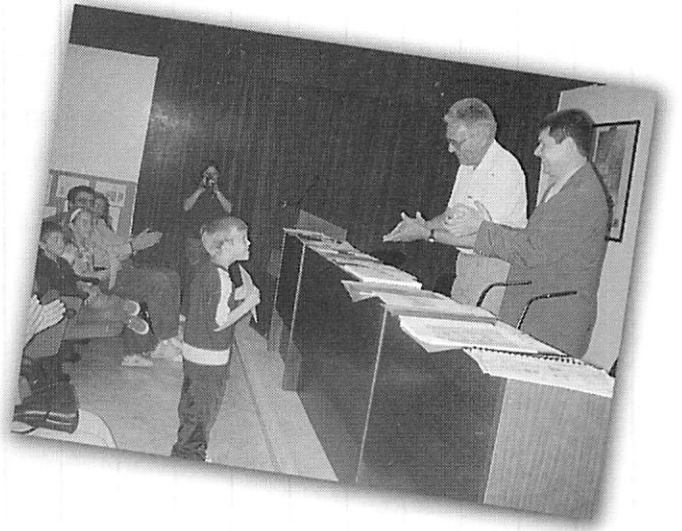
El programa fue el siguiente:

·28 junio. Adolfo Villalonga: Concierto de órgano

·5 julio. Juan Morilla: Concierto de guitarra

·12 julio. Eivicord: Concierto de cámara

·19 julio. Melinda Miguel y Elvira Ramón: Concierto de piano y violonchelo

- 26 julio. Juan Morilla: Concierto de guitarra
- 2 agosto. Melinda Miguel y Elvira Ramón: Concierto de piano y violonchelo
- 9 agosto. Melinda Miguel y Elvira Ramón: Concierto de piano y violonchelo
- 16 agosto. Juan Morilla: Concierto de guitarra
- 23 agosto. Adolfo Villalonga: Concierto de órgano
- 30 agosto. Eivicord: Concierto de cámara
- 6 septiembre. Juan Morilla y Antonio de Belén: Concierto de guitarra y cante
- 13 septiembre. Adolfo Villalonga: Concierto de órgano

REPRODUCCIONES

La tienda que la asociación tiene en el museo ha continuado con la venta de reproducciones, postales, pins, etc. Se ha aumentando el número de reproducciones a setenta y cuatro, ya que este año se ha conseguido la autorización de la Dirección General de Bellas Artes y Bienes Culturales para reproducir seis ejemplares más. Las nuevas piezas que ya están a la venta son:

- Figura femenina entronizada que posiblemente represente a la diosa Tanit, procedente de la necrópolis del Puig des Molins, con una cronología del siglo IV-III a.C.
- Máscara masculina grotesca de estilo helenístico y carácter funerario procedente de la necrópolis del puig des Molins, fechada en el siglo IV a.C.
- Figura masculina que posiblemente represente al dios Baal-Hammón, portando el hacha y sentada en un trono alado con esfinges laterales, procedente de la necrópolis del Puig des Molins, con una datación de V-IV a.C.
- Figura femenina de estilo púnico-ebusitano procedente de la necrópolis del Puig des Molins con una cronología de siglo IV-III a.C.
- Hacha de talón de bronce procedente de Can Mariano Gallet (Formentera) con una cronología del siglo VII a.C.
- Figura masculina de plomo representado al dios Reshef aparecida en Baluarte de San Juan (Eivissa) con una cronología del siglo VI a.C.

PUBLICACIONES

Se ha continuado con la edición del boletín trimestral *Full Informatiu*, que ya va por el número 16. En éste, además de dar información a los socios de las actividades programadas para cada trimestre, se recogen noticias de actualidad relacionadas con el Museo o con la arqueología de la isla, se comentan las distintas publicaciones que el Museo va editando, así como temas que en

general que puedan ser de interés para nuestros socios. Por otro lado el boletín siempre está abierto a todos los socios que deseen participar, expresando sus opiniones sobre temas de actualidad o sobre las distintas actividades que realiza la asociación o para que, simplemente, nos cuenten sus experiencia en aquellos viajes culturales que puedan haber realizado, etc. El boletín está coordinado por Dña. Ana Mezquida y en él colaboran habitualmente D. Gonzalo García Navas y D. Jordi H. Fernández

VIAJES

La Asociación continua organizando viajes culturales, que tanto éxito tienen entre nuestros socios. El último realizado, en el pasado mes de octubre de 2000, tuvo como destino Jordania y participaron veintitrés socios. Allí pudieron admirar y disfrutar de lugares como Ammán, Gerasa, los "castillos del desierto", el Mar Muerto, Madaba, el monte Nebo, el castillo de Karak, Petra, etc.

Lamentablemente, en el presente año 2001, la complicada situación regional, agravada por las consecuencias de los luctuosos sucesos del pasado 11 de Septiembre, han impedido realizar el viaje cultural a Siria que la AAMAEF había programado para Octubre. ●

Grupo de socios de la AAMAEF en el foro de Gerasa (Jordania), que se caracteriza por ser el único con planta elíptica y estar rodeado de una columnata. Octubre de 2000.

Vine al Museu Arqueològic,
quasi cada dia és obert!!

**MUSEU ARQUEOLÒGIC
D'EIVISSA I FORMENTERA**
Plaça de la Catedral, 3

**NECRÒPOLIS DEL
PUIG DES MOLINS**
Via Romana, 31

Horari d'estiu (abril • setembre)
de dimarts a dissabtes de 10 a 14 i de 17 a 20h.

Horari d'hivern (octubre • març)
de dimarts a dissabtes de 10 a 13 i de 16 a 18h.

Diumenges de 10 a 14h.

Dilluns i festius tancat.

GOVERN DE LES ILLES BALEARS

Conselleria d'Educació i Cultura

ASSOCIACIÓ D'AMICS DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC
D'EIVISSA I FORMENTERA